

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. Бекетова

В. П. Решетило, Ю. В. Федотова

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ
З ДИСЦИПЛІНИ
«ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
(МАКРОЕКОНОМІКА)»

*(для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання
напрямів підготовки 6.140101 Готельно-ресторанна справа
та 6.140101 Туризм)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2016

Решетило В. П. Тексти лекцій з дисципліни «Економічна теорія (Макроекономіка)» (для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання напрямів підготовки 6.140101 – Готельно-ресторанна справа та 6.140101 – Туризм) / В. П. Решетило, Ю. В. Федотова; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 143 с.

Автори: В. П. Решетило,
Ю. В. Федотова

Рецензент: канд. екон. наук, доц. І. А. Островський

Рекомендовано кафедрою економічної теорії, протокол № 9 від 25 травня 2014 р.

© В. П. Решетило, Ю. В. Федотова, 2016
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Тема 1 ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ МАКРОЕКОНОМІКИ.....	6
1.1 Об'єкт і предмет макроекономіки.....	6
1.2 Методологія макроекономічного аналізу.....	7
1.3 Становлення та розвиток макроекономіки.....	9
1.4 Функції макроекономіки.....	11
Тема 2 МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ.....	12
2.1 Система національних рахунків. Основні макроекономічні показники.....	12
2.2 Методи розрахунку ВВП.....	14
2.3 Інші показники СНР і взаємозв'язок між ними.....	17
Тема 3 МОДЕЛЬ СУКУПНОГО ПОПИТУ ТА СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ.....	21
3.1 Сукупний попит і його структура. Крива сукупного попиту. Закон сукупного попиту та його фактори.....	21
3.2 Нецінові чинники сукупного попиту.....	23
3.3 Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції.....	26
3.4 Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги.....	29
Тема 4 СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ.....	32
4.1 Доходи, споживання та заощадження. Дохід кінцевого споживання і функція кінцевого споживання.....	32
4.2 Теорії споживання: міжчасовий вибір споживача І. Фішера, теорія життєвого циклу Ф. Модільяні і теорія перманентного доходу М. Фрідмена.....	38
4.3 Сутність та види інвестицій.....	41
4.4 Державна інвестиційна політика та її вплив на розвиток національної економіки.....	48
Тема 5 КЛАСИЧНА МОДЕЛЬ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ. РІВНОВАГА НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ В МОДЕЛІ IS – LM.....	50
5.1 Модель «витрати – випуск» – кейнсіанська модель товарного ринку.....	50
5.2 Модель «вилучення – ін'єкції» і макроекономічна рівновага.....	52
5.3 Сукупні витрати і потенційний ВВП.....	53
5.4 Мультиплікатор видатків.....	56
5.5 Модель IS – LM як аналітичний засіб макроекономічної політики.....	59
Тема 6 ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.....	62
6.1 Зміст фіскальної політики, цілі та інструменти.....	62
6.2 Види фіскальної політики та її наслідки.....	65
6.3 Фіскальна політика та державний бюджет. Бюджетний дефіцит та державний борг.....	69

Тема 7 МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ.....	72
7.1 Грошовий ринок. Пропозиція грошей та способи її вимірювання.	
Грошовий мультиплікатор.....	72
7.2 Попит на гроші та його види.....	74
7.3 Сутність, інструменти і види монетарної політики та роль центрального банку в її проведенні.....	79
7.4 Наслідки монетарної політики.....	83
Тема 8 ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ.....	88
8.1 Економічні цикли та їхній вплив на макроекономічний розвиток.....	88
8.2 Теорії циклічних коливань та антициклічна політика держави.....	90
8.3 Сутність, типи, джерела і види економічного зростання.....	93
8.4 Сучасні моделі економічного зростання.....	97
Тема 9 ІНФЛЯЦІЯ ТА АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА.....	101
9.1 Поняття та види інфляції.....	101
9.2 Теоретичні підходи до пояснення причин інфляції.....	105
9.3 Соціально-економічні наслідки інфляції. Інфляційний податок.....	107
9.4 Антиінфляційна політика: форми та методи.....	109
Тема 10 БЕЗРОБІТТЯ ТА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ.....	112
10.1 Механізм функціонування ринку праці. Безробіття як відхилення від рівноваги.....	112
10.2 Види безробіття. Поняття природного безробіття.....	116
10.3 Економічні та соціальні наслідки безробіття. Закон Оукена.....	118
10.4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Крива Філіпса.....	119
Тема 11 МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	120
11.1 Сутність, основні форми та механізм зовнішньоекономічної діяльності.....	120
11.2 Поняття і структура платіжного балансу.....	123
11.3 Валютний курс та його види.....	127
11.4 Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності.....	138
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	141

ВСТУП

Макроекономіка є однією із найважливіших складових курсу економічної теорії. Макроекономіка – це наука про розвиток економічної системи країни в цілому. Вона вивчає агреговану поведінку всіх суб'єктів національної економічної системи, а також вплив на її розвиток економічної політики держави. Отже, макроекономіка – це досить цікава наука, яка досліджує такі значимі для кожної людини проблеми, як інфляція і безробіття, економічне зростання та його вплив на добробут населення, оподаткування і формування ставки банківського відсотку, причини дефіциту бюджету, його наслідки та пошук способів його покриття, коливання валютних курсів та багато інших проблем. Макроекономіка не пропонує готових рецептів вирішення тих чи інших макроекономічних проблем, не вчить вона і тому, як робити бізнес чи стати багатою людиною. Але все-таки, макроекономіка має дуже важливе значення для кожної людини, оскільки вирішення макроекономічних проблем впливає на життя кожної родини і кожної людини. Великий англійський економіст, якого прийнято вважати основоположником макроекономіки як науки, Дж. М. Кейнс писав: «Ідеї економістів і політичних філософів – і коли вони праві і коли помиляються – мають набагато більше значення, ніж прийнято думати. У дійсності саме вони і правлять світом» [7, с. 54]. Кожна наука є справою співробітництва, тому в макроекономічному аналізі існує дуже багато різних напрямів і теорій, основні з яких відображені в посібнику.

Представлені тексти лекцій з економічної теорії (макроекономіки) включають 11 розділів, у яких розглядаються проблеми визначення основних макроекономічних показників, безробіття та інфляція, функціонування товарних і грошових ринків, теорії макроекономічної рівноваги та економічного зростання, проблеми проведення ефективної податково-бюджетної та грошово-кредитної політики та їх вплив на економічний розвиток.

Економіка як наука розвивається вже понад 200 років. За цей значний історичний період предмет економіки постійно розвивався і йому належить пройти ще довгий шлях, щоб досягти стану точної науки. Макроекономіка також динамічна наука, вона відображає зміни тенденцій в економічних процесах, довколишньому середовищі, у світовій економіці і суспільстві в цілому. Саме з цієї причини колектив авторів вбачає своє завдання в тому, щоб подати ясний, точний і цікавий вступ до принципів сучасної макроекономічної науки, продемонструвати її теоретичне і практичне значення.

Тексти лекцій з дисципліни «Економічна теорія (Макроекономіка)» охоплюють усі теми, передбачені освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів напрямів підготовки 6.140101 – Готельно-ресторанна справа та 6.140101 – Туризм для студентів денної та заочної форм навчання. Після викладення кожної теми пропонуються питання для самоперевірки. Запропонований наприкінці список літератури дозволяє знайти додаткові дані щодо визначення макроекономічних категорій, формул та іншого матеріалу.

Тема 1 ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ МАКРОЕКОНОМІКИ

- 1.1 Об'єкт і предмет макроекономіки.
- 1.2 Методологія макроекономічного аналізу.
- 1.3 Становлення та розвиток макроекономіки.
- 1.4 Функції макроекономіки.

1.1 Об'єкт і предмет макроекономіки

Головним завданням макроекономіки є сприяння підвищенню ефективності функціонування національної економіки, забезпечення зростання темпів її розвитку, тому *об'єктом* її дослідження є економіка країни в цілому.

Макроекономіка як наука виникла в умовах розвитку ринкової економіки, в роботах Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, А. Лаффера, Р. Солоу, Р. Лукаса та інших відомих економістів. Вважається, що її основи були закладені в роботі Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» [7].

Предметом макроекономіки є вивчення функціонування національної економіки в цілому, факторів, які визначають її зміни в короткостроковій та довгостроковій перспективах, включаючи вплив економічної політики держави.

Оскільки макроекономіка висвітлює закономірності функціонування економіки країни у цілому, вона оперує сукупними, тобто агрегованими показниками. Вони дають уявлення щодо секторального складу економіки, а саме: домашні господарства, підприємства, державу та закордон. До основних агрегатних величин макроекономіки зараховують: приватну закриту економіку як єдність двох перших секторів національної економіки (домашніх господарств і підприємств); змішану закриту економіку, яка складається із приватної закритої економіки і державних установ; відкриту економіку, яка є більш широким агрегатом і уособлює в собі не тільки змішану закриту економіку, а ще й сектор «закордон».

Агрегування ринків є привілеєм макроекономічного аналізу. Завдяки цьому формується уява щодо таких ринків як товарний, грошовий, ринок праці, капіталу тощо. Агрегування параметрів зазначених ринків здійснюється в макроекономіці на підставі макроекономічних показників. У макроекономіці використовують такий агрегат, як «сукупний попит». Ним визначається сума попиту на всі товари й послуги з боку всіх економічних суб'єктів. Агрегат «сукупна пропозиція» характеризує суму всіх товарів і послуг, які пропонуються для продажу на всіх ринках країни. Економічні результати виробничої діяльності надаються макроекономікою у вигляді агрегованої величини «валовий внутрішній продукт». Його обсяг обчислюється за допомогою цін. Щодо останніх, то в макроекономічному аналізі оперують поняттям загальний рівень цін, або середня ціна товарів і послуг. Широкого

вжитку в макроекономіці набули також індекси цін. Вони обчислюються на базі співвідношення цін певних товарів і послуг у різні періоди.

Досліджуючи причинно-наслідкові зв'язки у функціонуванні та розвитку національної економіки, макроекономіка спроможна не тільки здійснювати діагностику економічної системи, але й надавати компетентні рекомендації щодо її санації, тобто оздоровлення. У цьому полягає її прикладна функція. Розвиток науки призвів до появи, поряд із загальною макроекономічною теорією, прикладної макроекономіки. Вона пропонує аналітичні розробки і розрахунки ефективності виробництва, скорочення безробіття, варіанти вирішення соціальних проблем, стабілізації грошового обігу і багато іншого.

Макроекономічна наука містить *позитивний і нормативний компоненти*. Перший відповідає на запитання «що відбувається» і пояснює реальний стан речей, є базою для прогнозування. Він не залежить від оцінок окремих людей, має об'єктивний характер.

Другий компонент макроекономіки висвітлює суб'єктивний або нормативний її бік. Він формулює суб'єктивні рекомендації стосовно необхідних змін для розв'язання макроекономічних проблем, говорить про те «як повинно бути», тобто яким саме чином впроваджувати в життя (у які терміни, через які конкретні заходи) макроекономічне регулювання.

У макроекономіці існує декілька конкуруючих між собою теорій, які по-різному пояснюють механізм функціонування ринкової економіки (класична, кейнсіанська, монетаристська тощо). Найбільші розбіжності між ними пов'язані саме із висвітленням суб'єктивного, тобто нормативного компонента макроекономічних явищ і процесів.

1.2 Методологія макроекономічного аналізу

Макроекономіка використовує різноманітний інструментарій для дослідження економічних систем. Загальнонаукові методи пізнання включають діалектику та логіку, спеціальні (конкретні) методи – це метод наукової абстракції, індукція і дедукція, принципи єдності логічного й історичного, моделювання процесів, прогнозування тощо. У сукупності вони складають методологію макроекономіки.

Широкого застосування в макроекономіці отримали *методи припущення «за інших однакових умов» та «людина завжди поводить себе раціонально»*. Перший метод спрощує макроекономічний аналіз шляхом виділення досліджуваних зв'язків. При цьому припускають, що інші змінні – const.

Другий метод ґрунтується на припущенні обізнаності людей у проблемах, які вони намагаються вирішити, на тому, що остаточні рішення приймаються ними раціонально, після всебічного та ретельного вивчення всього кола макроекономічних питань.

Як і всі економічні явища, макроекономічні потребують *кількісного і якісного аналізу*. Кількісні показники з'ясовуються за допомогою економіко-математичних методів, використовуються функціональні підрахунки. Крім того, визначення і порівняння кількісних показників здійснюються також за допомогою *статистично-графічного методу*. Єдність кількісного і якісного аналізу в макроекономіці проявляється у дослідженнях проблем економічного зростання, безробіття та інфляцій, динаміки державного боргу та інших явищ.

Оскільки експеримент не може широко застосовуватися в макроекономіці, то неабияку роль відіграє в ній використання такого методу наукових досліджень, як *моделювання*, яке набрало ваги з часу широкої реалізації комп'ютерного потенціалу. Моделювання базується на результатах, отриманих за допомогою використання інших методів, і є важливим, навіть незамінним, для прогнозування того чи іншого макроекономічного явища.

Ринкові моделі поділяють на *статичні і динамічні*. Перші фіксують економічний процес в його вихідному і кінцевому станах. Сам же перехід з вихідного до кінцевого стану в статичних моделях не відображається. Динамічні моделі відрізняються від статичних тим, що в них вирішального значення набуває фактор часу. У цьому сенсі динамічні моделі поділяють на коротко-, середньо- та довгострокові, де характеристика тимчасового інтервалу визначається за кількістю факторів виробництва, які змінюються. Макроекономічні моделі є формалізованими (логічно, графічно і алгебраїчно) описами різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. *Макромоделі* – це математичні рівняння, у яких виражені реальні економічні процеси в абстрактному, спрощеному вигляді.

Створення моделі означає віднаходження функції, що поєднує екзогенні та ендогенні макроекономічні параметри.

Екзогенні величини – це величини, що знаходяться поза макромоделями. Вони є вихідною інформацією, яка вводиться у модель. До такої інформації зараховують, наприклад, технологію виробництва, поведінку макроекономічних суб'єктів на різних ринках, рівень оподаткування, обсяг державних закупівель тощо.

Ендогенні величини – це величини, що визначаються в результаті розв'язання рівняння (моделі). Це можуть бути: величина національного доходу, рівень зайнятості, процентна ставка, величина заробітної плати, рівень цін тощо.

Важливим поняттям макроекономічної теорії є категорія «економічна рівновага». Вона має концептуальний характер тому, що означає такий стан національної економіки, коли на всіх ринках одночасно встановлюється рівність попиту і пропозиції. Рух до економічної рівноваги ставить за мету встановлення рівноважних цін, забезпечення повної зайнятості та помірної інфляції, а також

сталого економічного зростання. Але це тільки ідеальна конструкція, у реальному житті макроекономічна рівновага є недосяжною. Між іншим, існують і такі узагальнені макроекономічні моделі, які є загальновизнаним інструментарієм макроекономічного аналізу і не мають жодної національної ознаки. Це передусім модель колових потоків, AD-AS, хрест Кейнса, криві Філіпса, Лаффера, модель Солоу тощо. Специфічним у них можуть бути значення емпіричних коефіцієнтів і конкретні форми функціональних залежностей між економічними змінними в різних країнах. Найбільш складним у побудові макроекономічної моделі є визначення факторів, суттєвих для макроекономічного аналізу. Оцінка будь-якої моделі повинна відбуватися за критерієм її корисності в процесі пізнання економічної динаміки і управління її показниками.

1.3 Становлення та розвиток макроекономіки

Підвалини сучасної макроекономіки були закладені такими вченими, як У. Петті (1623 – 1687) та Ф. Кене (1694 – 1774). Перший наводив у своїх працях розрахунки національного доходу Англії, а також досліджував вплив оподаткування на економіку і розподіл доходів. Другий аналізував процес відтворення й обігу всього суспільного капіталу у Франції. Він автор відомої «Економічної таблиці» (1758 р.), у якій досліджував головні народногосподарські пропорції, що забезпечують розвиток економіки країни. Це була вдала спроба показати найважливіші пропорції й напрямки реалізації суспільного продукту, об'єднавши численні акти купівлі-продажу та рух грошей і товарів. Ідеї, закладені у творах Ф. Кене, стали першоосновою майбутнього економічного моделювання.

Зародження в останній третині XVIII ст. класичної школи пов'язано з ім'ям Адама Сміта. У 1776 році він надрукував книгу «Дослідження про природу і причини багатства народів», у якій відкрив закон поділу праці та зростання її продуктивності. Внесок А. Сміта в економічний аналіз полягав у розкритті ним ролі ринків в організації економічного життя та забезпеченні швидкого економічного зростання. Він довів, що система цін і ринків здатна координувати діяльність людей і фірм без будь-якої директиви згори.

Головне положення класичної школи про здатність ринку до швидкого усунення диспропорцій підпало під сумнів у результаті світової економічної кризи 1929 – 1933 рр.

З публікацією у 1936 році книги Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» починається новий підхід в аналітичній економіці. Дж. Кейнс та його послідовники виходили з того, що ринковий механізм без державного втручання в економіку не в змозі подолати численні проблеми на макрорівні: безробіття, інфляцію, порушення пропорцій тощо. У теорії

Дж. Кейнса формування ефективного попиту є основою динамічного розвитку економіки. Ефективність регулювання економіки державою визначається, за Дж. Кейнсом, політикою державного інвестування, регулюванням норми проценту, зайнятстю населення.

До другої половини 70-х років XX ст. неокейнсіанство було провідною економічною течією у макроекономіці. Але в умовах одночасного зростання інфляції та економічного спаду в багатьох країнах світу рецепти кейнсіанської школи зазнавали поразки. На цій хвилі невдоволення державним втручанням в економічні процеси з'являються та зміцнюють свої позиції альтернативні варіанти економічної теорії.

Найважливішим представником неолиберального напрямку був М. Фрідмен, який очолював чиказьку школу економічної науки.

Монетаристи вважали, що гроші у сучасному суспільстві відіграють дуже велику роль. Вони наполягали на тому, що шляхом регулювання обсягу грошової маси можна впливати на економічні процеси.

Монетарні ідеї були покладені політиками в основу економічної політики США та Великобританії наприкінці 80-х та початку 90-х років минулого століття і сприяли виходу із кризового стану цих країн.

Економічна теорія пропозиції доповнювала собою монетарні форми й методи регулювання економіки. Вона залишалася у межах неоконсервативних пріоритетів. Створювалася ця теорія економістами А. Лаффером, Р. Манделлом, П. Робертсом і по суті була основою «рейганоміки». Характерним для цієї теорії є орієнтованість економічної політики на виробництво, зниження податків (передусім з юридичних осіб) з метою вивільнення частини прибутків для інвестування; скорочення витрат, передусім у соціальній сфері; регулювання пропозиції грошової маси.

Одним із варіантів нової неокласики є *теорія раціональних очікувань*, яка активно розроблялась у 70-80-ті роки XX ст. і повністю ігнорувала державне втручання.

Американські економісти Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес стверджували, що економічний індивід не тільки пасивно адаптується до попереднього досвіду, а й активно використовує великий обсяг поточної інформації для точнішого передбачення тенденції господарського розвитку. Будь-які спроби вплинути на процес відтворення за допомогою систематичної державної макроекономічної політики ідеологи раціональних очікувань оцінюють як безплідні не тільки в довгостроковому, а й у короткостроковому аспекті. Головна ставка робилася ними на відродження віри в можливість раціональної поведінки економічних агентів в умовах, коли держава відіграє роль тільки джерела інформації.

Сучасна макроекономіка постійно розвивається: виникають нові макроекономічні концепції; теорії, які не пройшли випробування практикою

виключаються із вжитку. Удосконалюється також причинно-наслідковий механізм функціонування економіки, що породжує проблеми, які потребують усвідомлення.

1.4 Функції макроекономіки

Макроекономіка як самостійний розділ економічної науки виконує три основні функції: практичну, пізнавальну та світоглядну

Практична функція полягає у розробці наукових основ управління господарською практикою, проведенні макроекономічного аналізу для пошуку адекватних форм розв'язання економічних суперечностей. Такий підхід до макроекономіки надає можливість виробляти всебічно обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності виробництва для забезпечення добробуту народу. Теорії макроекономіки є основою розробки економічної політики держави. Їх використовують у своїй практичній діяльності домогосподарства, підприємства та закордонний світ. В умовах сучасної економіки України практична функція макроекономіки полягає ще й у тому, щоб віднайти раціональні шляхи прискорення економічних реформ, обґрунтувати оптимальні напрями розбудови змішаної економічної системи. Макроекономіка покликана приділяти більше уваги, ніж політична економія, проблемам підвищення ефективності національної економіки, забезпеченню високих темпів її зростання, вести цілеспрямований пошук нових організаційно-господарських форм суспільного життя.

Пізнавальна функція макроекономіки полягає у розкритті сутності економічних явищ і процесів, а також категорій і форм їх вияву, властиві їм внутрішні суперечності. Аналіз поведінки макроекономічних суб'єктів та створення відповідних об'єктам дослідження теоретичних моделей є провідним завданням макроекономіки. Лише на основі всебічної реалізації пізнавальної функції макроекономіки може виконуватися її практична функція. Для України великого значення набуває сьогодні вивчення досвіду макроекономічної політики у провідних країнах світу. Саме опанування надбанями світового рівня, запозичення на цій основі прогресивних соціально-економічних форм суспільного життя, здатні підвищити рівень макроекономічних знань населення країни, прискорити зміни на краще в його житті.

Світоглядна (виховна) функція макроекономіки покликана формувати новий тип економічного і політичного мислення. В Україні сьогодні співіснують різні політичні сили, рухи і партії. Вони висловлюють у своїх програмах іноді взаємовиключні макроекономічні положення, пропозиції щодо проведення державної економічної політики. Завдання макроекономіки якраз полягає у тому, щоб запропонувати населенню нашої країни науково обґрунтований вибір такої життєздатної моделі економічної системи, яка забезпечувала б стрімке

стале зростання його добробуту. Світоглядна функція макроекономіки має також виховний вимір. Адже вивчення макроекономіки сприяє формуванню у громадян цілісного уявлення про функціонування економіки на національному рівні. Наслідком глибокого оволодіння такими знаннями стає зміцнення економічного патріотизму населення України, прояв ним ініціативи і підприємливості, здатність брати на себе відповідальність за господарську діяльність в конкурентному середовищі, приймати кваліфіковані рішення. У той же час макроекономіка не ставить перед собою завдання давати людям готові, так би мовити, на всі випадки життя, рецепти економічної поведінки. Дж. М. Кейнс якось влучно сказав, що «вона є швидше методом, інтелектуальним інструментом, технікою *мислення*, допомагаючи тому, хто нею володіє, приходити до правильних висновків» [7, с. 167].

Контрольні запитання:

1. Які основні завдання покликана вирішити макроекономічна теорія?
2. Назвати основні теорії макроекономіки.
3. Назвати та розкрити зміст етапів макроекономічного аналізу.
4. Що вивчає нормативна макроекономіка?
5. Що вивчає позитивна макроекономіка?
6. Що показують макроекономічні моделі?
7. Надати визначення та характеристику основних функцій макроекономіки.

Тема 2 МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

- 2.1 Система національних рахунків (СНР). Основні макроекономічні показники.
- 2.2 Методи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП).
- 2.3 Інші показники СНР і взаємозв'язок між ними.

2.1 Система національних рахунків. Основні макроекономічні показники

Макроекономічний рівень господарювання охоплює відносини суб'єктів у масштабах національної економіки. Об'єктом досліджень макроекономіки виступають загальнонаціональні (сукупні, агреговані) показники й явища, наприклад, сукупний попит і сукупна пропозиція, валовий внутрішній продукт, суспільне відтворення та економічне зростання, а також макроекономічна політика держави.

Основні показники, які використовуються в макроекономічному аналізі, можна поділити на три групи:

– потоки;

- запаси;
- показники економічної кон'юнктури.

Потоки – це економічні параметри, які відображають передачу цінностей суб'єктами один одному в процесі економічної діяльності і вимірюються в одиницях за певний період часу, як правило, у розрахунку за рік (заощадження, інвестиції, дефіцит бюджету та ін.).

Запаси – це економічні параметри, які відображають нагромадження та використання цінностей суб'єктами і вимірюються на конкретний момент часу, на певну дату (капітал, державний борг та ін.).

Між показниками запасу і потоку існує взаємозв'язок:

- запас дорівнює накопиченню за певний період потокам;
- потік дорівнює різниці між запасами на початок та кінець періоду.

До *потоків величин* належать: національний обсяг виробництва (ВВП), валовий національний дохід (ВНД), чистий національний продукт (ЧНП), національний дохід (НД), особистий дохід (ОД) та ін.

До *показників запасів* належать: *майно* (реальний капітал, земля, цінні папери, ліцензії та ін.), *національне багатство* (сукупні активи, які належать сектору домашніх господарств, підприємницькому сектору та державі), *реальні грошові залишки* (у формі готівки).

Показники економічної кон'юнктури: ставка процента (i), рівень цін (P), інфляція (\dot{P}), рівень безробіття (P_0) та ін.

Макроекономічний аналіз передбачає використання великої кількості економічних показників, які надаються статистикою, зокрема, системою національних рахунків. У межах останньої визначаються основні статистичні агрегати, які широко використовуються як показники економічної активності на рівні економіки в цілому.

Одним із основних макроекономічних показників, який оцінює результати економічної діяльності, є валовий внутрішній продукт (ВВП). Динаміка ВВП дозволяє оцінювати ефективність функціонування національної економіки.

ВВП вимірює ринкову вартість кінцевої продукції, виробленої резидентами на території певної країни за певний період часу.

Кінцевими товарами та послугами виступають ті з них, які використовуються на кінцеве споживання, накопичення та експорт.

До ВВП не входять *проміжні товари*, тобто ті, що використовуються для виробництва інших товарів: сировина, матеріали, паливо, електроенергія та ін.

ВВП є внутрішнім продуктом, оскільки виробляється резидентами певної країни. *Резидентами* вважаються всі економічні одиниці (підприємства, домашні господарства) незалежно від їхньої національної приналежності та громадянства, що мають центр економічного інтересу на економічній території певної країни.

2.2. Методи розрахунку ВВП

Існує *три методи* розрахунку ВВП:

- 1) за доданою вартістю (виробничий метод);
- 2) за видатками (метод кінцевого використання);
- 3) за доходами (розподільчий метод).

Під час обчислення ВВП *виробничим методом* розраховується додана вартість, створена на кожній стадії виробництва кінцевого продукту. *Додана вартість* – це різниця між вартістю вироблених товарів та послуг (випуском) і вартістю товарів і послуг, які повністю споживаються у виробничому процесі (проміжне споживання):

$$\text{ВВП} = \text{ВВ} - \text{МВ} + \text{НП} - \text{С}, \quad (2.1)$$

де ВВ – валовий випуск;

МВ – матеріальні витрати (проміжне споживання);

НП – непрямі податки;

С – субсидії.

Під час розрахунку *ВВП за видатками* додаються витрати на кінцеве споживання товарів та послуг домашніх господарств, держави, валові внутрішні приватні інвестиції та чистий експорт. Фактично мова йде про сукупний попит на вироблений ВВП:

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{I}_g + \text{G} + \text{X}_n, \quad (2.2)$$

де С – особисті споживчі витрати, які складаються з витрат домашніх господарств на придбання товарів тривалого використання та поточного споживання, послуг, але не включають витрати на придбання житла;

I_g – валові внутрішні приватні інвестиції, що включають виробничі капіталовкладення, або інвестиції в основні виробничі фонди. Валові внутрішні приватні інвестиції є сумою чистих внутрішніх приватних інвестицій і амортизації:

$$\text{I}_g = \text{I}_n + \text{A}, \quad (2.3)$$

де I_g – валові внутрішні приватні інвестиції;

I_n – чисті внутрішні приватні інвестиції;

А – амортизація.

Г – державні закупки товарів і послуг – наприклад, витрати держави на будівництво та утримання шкіл, доріг, утримання армії та державного апарату управління. Однак це лише частина державних витрат, які включаються до державного бюджету. Сюди не входять трансфертні платежі – це виплати державних органів, не пов'язані з рухом товарів і послуг. Трансферти перерозподіляють доходи держави, отримані від платників податків, через пенсії, допомогу, виплати з соціального страхування та ін.

X_n – чистий експорт за кордон, який розраховується як різниця експорту

та імпорту:

$$X_n = E_x - I_m, \quad (2.4)$$

де E_x – національний експорт;

I_m – імпорт на територію країни.

У ВВП не враховуються витрати на придбання товарів, вироблених у попередні роки (наприклад, купівля будинку, побудованого в минулих роках, придбання акцій і облігацій уже функціонуючих корпорацій), а також витрати на купівлю проміжних продуктів, що дозволяє запобігти подвійного рахунку. Серед компонентів ВВП найбільшими зазвичай бувають споживчі витрати (С), а найбільш мінливими – інвестиційні витрати (І).

Під час підрахунку ВВП за доходами (розподільчий метод) додаються первинні доходи, виплачені з доданої вартості виробничими одиницями – резидентами. До таких доходів зараховують:

- оплата праці найманих працівників (заробітна плата, включаючи премії, надбавки, нараховані у грошовій або натуральній формі, розраховані до виплати податків та інших утримань); відрахування роботодавців на соціальне страхування;

- податки на виробництво та імпорт за відрахуванням субсидій (чисті непрямі податки), куди включають ПДВ, акцизні збори, податки на продаж, на землю, фонд оплати праці та ін.;

- валовий прибуток та валові змішані доходи або чистий прибуток та чисті змішані доходи плюс споживання основного капіталу (амортизація).

Валовий прибуток та валові змішані доходи становлять частину валової доданої вартості, яка залишається у виробників після відрахування видатків, пов'язаних з оплатою праці найманих працівників та сплатою податків на виробництво та імпорт. Цей компонент доходів показує прибуток, отриманий від виробництва, до відрахування доходів від власності. Рента, відсотки та інші доходи від власності сплачуються у ході подальшого розподілу первинних доходів.

Змішаними доходами називають доходи некорпоративних підприємств, що належать домашнім господарствам (індивідуально чи сумісно з іншими особами), дрібних магазинів, ферм, товариств.

Податки на виробництво та імпорт (непрямі податки) у новій версії СНС розглядаються як первинний дохід органів державного управління.

Інша трактовка ВВП, який розраховується за доходами, заснована на американській практиці розрахунку цього показника, передбачає додавання таких видів первинних доходів: оплати праці, прибутку корпорацій, що залишається після виплат робітникам та кредиторам (у ньому виділяють дивіденди, нерозподілений прибуток та податок на прибуток), ренти, відсотку (окрім відсотків по державному боргу), доходів некорпоративних підприємств (вони називаються доходами власників, чи доходами від власності). До цих

доходів додаються дві статті, що не вважаються доходами – це непрямі податки та споживання основного капіталу:

$$\text{ВВП} = A + E_3 + Ц + \kappa + K + 3K_{\text{пб}}, \quad (2.5)$$

де A – амортизація основного капіталу;

Тр – непрямі податки на бізнес;

W – зарплата найманих робітників;

R – рента та інші доходи від власності;

$г$ – відсотки;

PR_g – валовий прибуток, що включає податок на прибуток, дивіденди і чистий прибуток.

ВВП – це результат виробничої діяльності резидентів країни (підприємств, організацій). Проте не всі працівники цих організацій є резидентами, тому частина вартості, створеної у цій країні, сплачується нерезидентам. І навпаки, резиденти цієї країни можуть отримувати частину доходів із-за кордону (із доданої вартості, створеної в інших країнах), наприклад у вигляді заробітної плати. Аналогічні процеси відбуваються і з розподілом доходів від власності (відсотків, дивідендів).

Відповідно до СНР для економіки України останнім часом розглядаються нові показники: валовий національний дохід (GNI) і валовий національний наявний дохід (GHDI).

Для врахування всіх первинних доходів, отриманих резидентами певної країни за участь у виробництві ВВП цієї та інших країн, використовується показник *валового національного наявного доходу* (ВННД) (GNNI).

Валовий національний наявний дохід (GHDI) дорівнює ВВП плюс первинні доходи (Y_L), одержані резидентами за кордоном у вигляді оплати праці, відсотків, дивідендів, неінвестованих доходів від прямих зарубіжних інвестицій, мінус первинні доходи (Y_M), передані резидентами за кордон.

$$\text{GHDI} = \text{ВВП} + Y_L - Y_M, \quad (2.6)$$

де Y_L – первинні доходи, одержані з-за кордону;

Y_M – первинні доходи, передані за кордон.

Якісна різниця між показниками ВВП та ВННД полягає в тому, що ВВП вимірює потік кінцевих товарів та послуг, вироблених резидентами певної країни, а ВННД – потік первинних доходів, отриманих її резидентами. Отже, ВННД відрізняється від ВВП на *сальдо первинних доходів*, отриманих із-за кордону, тобто різницю між доходами резидентів певної країни, отриманих із-за кордону, та доходами нерезидентів, переданих за кордон із певної країни (сплачених резидентами певної країни нерезидентам).

$$\text{ВННД} = \text{ВВП} + \text{Сальдо первинних доходів із-за кордону} \quad (2.7)$$

Таким чином, ВВП та ВННД належать до всієї економіки, але один вимірює випуск (ВВП), а інший – дохід (ВННД).

Показник ВННД ідентичний показнику ВВП (валовий національний продукт), який використовувався у старій редакції СНР. Загалом, терміни «внутрішній» та «національний» можуть бути застосовані до обох показників – і ВВП, і ВННД. Але зважаючи на те, що обидва терміни вже глибоко вкоренилися у теорії та практиці, то було запропоновано лише перейменувати ВВП у ВННД, оскільки ВВП у дійсності є категорією доходу, а не продукту.

Окрім ВВП існують й інші показники доходу та продукту.

2.1 Інші показники СНР і взаємозв'язок між ними

Показники внутрішнього продукту та національного доходу можуть бути розраховані як на валовій, так і на чистій основі. Відповідно, у першому випадку ми маємо ВВП та ВНД, а вирахувавши з них споживання основного капіталу, ми отримуємо *чистий внутрішній продукт (ЧВП) та чистий національний дохід (ЧНД)*.

Окрім зазначених вище показників існують показники особистого доходу та наявного особистого доходу.

Особистий дохід розраховується шляхом віднімання з чистого національного доходу внесків на соціальне страхування, непрямих податків, нерозподіленого прибутку корпорацій, податків на прибуток корпорацій та додавання суми трансфертних платежів. Необхідно також вирахувати відсоткові доходи бізнесу та додати особисті доходи, отримані у вигляді відсотків, зокрема відсотків по державному боргу.

Наявний особистий дохід (НОД) розраховується як різниця між особистим доходом та величиною прибуткового податку з громадян і деяких неподаткових платежів державі.

Наявний особистий дохід зрештою використовується домашніми господарствами на споживання та заощадження.

Для визначення валового внутрішнього продукту застосовують Класифікацію інституційних секторів економіки і Класифікацію видів економічної діяльності.

Інституційний сектор економіки – це сукупність інституційних одиниць, які мають схожі інтереси, функції та джерела фінансування, що обумовлює їхню подібну економічну поведінку.

Інституційними одиницями є господарюючі одиниці, які можуть від свого імені мати активи, брати зобов'язання, здійснювати економічну діяльність і операції з іншими одиницями. Інституційними одиницями можуть бути юридичні і фізичні особи (або їхні групи) у формі домашніх господарств.

Відповідно до міжнародних стандартів СНР інституційні одиниці групуються в п'ять секторів економіки: нефінансові корпорації; фінансові

корпорації; сектор загальнодержавного управління; некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства; сектор домашніх господарств.

Для макроекономічного аналізу тенденцій розвитку економіки країни виділяють номінальні та реальні значення ВВП.

Номінальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва.

$$\text{Номінальний ВВП} = \sum_{i=1}^n p_i * q_i \quad (2.8)$$

де q_i – обсяг виробництва i -го товару в поточному році;

p_i – ціна i -го товару в поточному році.

Таким чином, на величину номінального ВВП впливають два процеси:

- 1) динаміка обсягу виробництва;
- 2) динаміка рівня цін.

Реальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в сталих цінах, тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва.

$$\text{Реальний ВВП} = \sum_{i=1}^n p_0 * q_i \quad , \quad (2.9)$$

де q_i – обсяг виробництва i -го товару в поточному році;

p_0 – ціна i -го товару в базисному році.

Реальний ВВП можна розрахувати шляхом коригування номінального ВВП на індекс цін (I_p):

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{I_p} \times 100\% \quad (2.10)$$

Якщо величина індексу цін менша за одиницю, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення, яке називається інфлюванням. Якщо ж величина індексу цін більша за одиницю, то відбувається дефлювання – коригування номінального ВВП у бік зменшення.

Індекси цін використовуються для оцінки зміни темпів інфляції, динаміки вартості життя. Індекс споживчих цін (ІСЦ) або CPI в англійській аббревіатурі – consumer price index – показує зміну середнього рівня цін «кошика» товарів і послуг, звичайно використовуваних середньою родиною. Склад споживчого кошика фіксується на рівні базисного року.

ІСЦ розраховується за типом індексу Ласпейреса, або індексу цін із базовими важелями (набором благ, фіксованим за базовим роком):

$$R_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \times Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^0} \quad , \quad (2.11)$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -го блага, відповідно, в базисному (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість блага в базисному періоді.

Індекс цього типу не враховує зміни у структурі важелів поточного періоду порівняно з базовим, це дещо корегує результат. Так, ІСЦ, де використовується споживчий кошик базисного року, не враховує зміни у структурі споживання поточного періоду, наприклад, заміну більш дорогих благ більш дешевими в умовах зростання цін. Це призводить до завищення росту вартості життя, якщо в якості оціночного показника використовується ІСЦ.

Індекс цін – неявний дефлятор ВВП, або як його коротко називають дефлятор ВВП, розраховується за типом індексу Пааше, тобто індексу, де як важелі використовують набір благ поточного періоду:

$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \times Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^t}, \quad (2.12)$$

де Q_i^t – кількість i -го блага в поточному періоді. Якщо замість « Q » підставляти весь набір благ, представлених у ВВП, замість « P », відповідно, їх ціни, то отримуємо дефлятор ВВП. Фактично, він дорівнює відношенню номінального ВВП до реального в поточному періоді:

$$\text{Індекс дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \quad (2.13)$$

На відміну від індексу Ласпейреса, індекс Пааше дещо занижує ріст рівня цін в економіці, оскільки не враховує динаміку структури важелів, проте фіксує її вже в поточному періоді. Якщо за його допомогою оцінювати зростання вартості життя, то не буде враховано вплив на споживачів підвищення цін на блага, які були присутні в наборі базисного року.

Індекс Фішера ліквідує недоліки індексів Ласпейреса і Пааше, усереднюючи їх значення:

$$P_F = \sqrt{(P_L * P_P)}. \quad (2.14)$$

В усіх державах існує проблема обліку тіньової економіки. Розширення тіньової економіки і неможливість обліку її масштабів приводить до заниження даних під час виробництва ВВП порівняно з даними про його використання, оскільки нелегально створені продукти і доходи витрачаються на споживання і накопичення нелегально.

ВВП є сукупним показником і не враховує:

- перепадів у виробництві різних галузей і територій (середня величина);
- екологічних втрат у виробничій діяльності;
- якісних характеристик окремих товарів;
- змін у використанні вільного часу;
- обсягів тіньового виробництва (бізнесу).

У зв'язку із зазначеними недоліками з початку 70-х років XX ст. використовується умовний розрахунковий показник ЧЕД (чистого економічного добробуту):

$$\text{ЧЕД} = \text{ВВП} - [\text{негативний екологічний ефект у грошовому вираженні}] + [\text{позаринкова діяльність підприємств у грошовому вираженні}] + [\text{результати тіньової економіки з виробництва благ (грошове вираження)}] - [\text{результати тіньової економіки з виробництва антиблаг (грошове вираження)}] + [\text{грошове вираження вільного часу та якості відпочинку}] - [\text{негативні наслідки свавілля монополій та урбанізації}] \quad (2.15)$$

Крім того, великого поширення набули розрахунки індексів (рейтингів) різних країн за методиками впливових міжнародних організацій. Зазначені індекси спираються на відомі міжнародні індикатори, кожний з яких представлений в інтервалі від 0 (найгірший) до 1 (найкращий). Такий підхід дозволяє розрахувати кожний з індексів у вигляді усередненої суми складових з відповідними ваговими коефіцієнтами. Визначимо найбільш відомі:

1. *Індекс глобальної конкурентоспроможності*, розроблений Всесвітнім економічним форумом у Давосі, що включає індикатори технологічного розвитку, громадських інститутів, макроекономічного середовища. Усі індикатори розраховуються на підставі понад 40 наборів даних про стан інноваційного розвитку країни, міжнародного трансферу технологій, розвитку інформаційних і телекомунікаційних мереж, рівні витрат на НДДКР, іноземного інвестування, незалежності бізнесу від уряду, корупції та ін.

2. *Індекс економічної свободи*, розроблений інтелектуальним центром Heritage Foundation і враховуючий індикатори торговельної політики країни, фіскального навантаження з боку уряду, урядового втручання в економіку, монетарної політики, потоків капіталів та іноземних інвестицій, банківської та фінансової діяльності, ціноутворення, оплати праці, прав приватної власності та ін. Розрахунки вказаних індикаторів отримують, використовуючи понад 50 наборів даних фінансово-економічного, адміністративного й законодавчого характеру.

3. *Індекс ESI (Environmental Sustainability Index)*, що розраховується Центром з екологічного законодавства і політики Йельського університету США і включає 21 екологічний індикатор, узагальнюючий понад 75 наборів даних стану природних ресурсів у країні, рівня забруднення навколишнього середовища в динаміці, зусиль держави в управлінні екологічними питаннями, її здатності поліпшити екологічні характеристики та ін. Індекс ESI визначає

здатність країни захищати навколишнє середовище як у поточному періоді, так і у довгостроковій перспективі.

4. *Індекс людського розвитку* (індекс розвитку людського потенціалу), що розраховується Програмою розвитку ООН (ПРООН) і є простим середньоарифметичним індексів реального ВВП на душу населення, досягнутого рівня освіченості та середньої тривалості життя.

5. *Індекс якості й безпеки життя*, що використовується міжнародною організацією Economist Intelligence Unit з урахуванням ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, рейтингу політичної стабільності й безпеки країни, різниці між кліматично більш теплими й більш холодними регіонами держави, співвідношенням між середньою зарплатою чоловіків і жінок та інших індикаторів.

6. *Індекс суспільства, що ґрунтується на знаннях, або К-суспільства*, запропонований департаментом ООН з економічного і соціального розвитку – UNDESA і враховує індикатори інтелектуальних активів, перспективності й якості розвитку суспільства, додає до традиційних соціальних показників дані про охоплення молоді освітою та інформацією, розповсюдження Інтернету та ін.

Контрольні запитання:

1. Що таке система національних рахунків?
2. Які показники включає СНР?
3. Чим відрізняються проміжні і кінцеві продукти?
4. Які існують методи розрахунку ВВП?
5. У чому відмінність між номінальним і реальним ВВП?

Тема 3 МОДЕЛЬ СУКУПНОГО ПОПИТУ ТА СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

3.1 Сукупний попит і його структура. Крива сукупного попиту.

Закон сукупного попиту та його фактори.

3.2 Нецінові чинники сукупного попиту.

3.3 Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції.

3.4 Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги.

3.1 Сукупний попит і його структура. Крива сукупного попиту. Закон сукупного попиту та його фактори

Національна економіка, яка є предметом вивчення макроекономіки, постає як агрегований національний ринок, основними параметрами якого є

сукупний попит і сукупна пропозиція, взаємодія між якими визначає рівноважний обсяг національного виробництва, рівень цін та зайнятості.

Товарний ринок – це ринок товарів та послуг, на якому результати суспільного виробництва (сукупна пропозиція) за допомогою цін узгоджуються із суспільними потребами (у формі сукупного попиту).

Сукупний попит (AD) – це та сумарна кількість товарів та послуг, яку всі суб'єкти національного ринку готові придбати при певному рівні цін.

Оскільки основними суб'єктами національного ринку виступають домогосподарства, підприємства, уряд і іноземці, то за своєю структурою сукупний попит (AD) складається з таких елементів:

- *споживацького попиту* з боку населення (домогосподарств) на придбання товарів та послуг для задоволення своїх потреб – (C);
- *інвестиційного попиту* з боку фірм-виробників на інвестиційні товари – (I);
- попиту на певні товари та послуги з боку держави у вигляді *державних закупок* – (G);
- *попиту з боку іноземців* на вітчизняні товари, який розраховується як *чистий експорт* (різниця між експортом та імпортом) – (X).

$$AD = C + I + G + X. \quad (3.1)$$

На сукупний попит впливає багато чинників. За базову екзогенну змінну функції сукупного попиту приймається лише рівень цін. Це пояснюється тим, що сукупний попит є категорією ринку, на якому ціна відіграє головну регулювальну роль — пов'язує між собою сукупний попит і сукупну пропозицію.

Закон сукупного попиту: за інших рівних умов величина сукупного попиту знаходиться у зворотній залежності від динаміки рівня цін у країні.

Під час побудови *графіка сукупного попиту* враховується ситуація на національному ринку в цілому, тому по горизонтальній осі відкладається та величина реального ВВП країни, яку можуть придбати суб'єкти національного ринку на певний час за певного рівня цін на всі товари та послуги у країні. Рівень цін розраховується у відсотках до певного періоду (рис. 3.1).

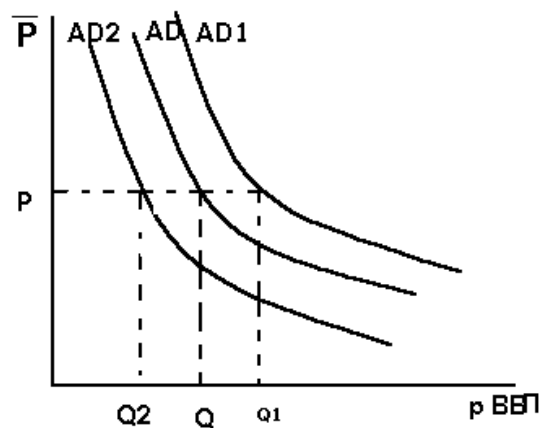

Рисунок 3.1 – Графіки сукупного попиту

Дію закону сукупного попиту підсилюють три ефекти:

– *Ефект відсоткових ставок.*

Коли в країні зростає рівень цін на всі товари та послуги, наслідком цього стає зростання відсоткових ставок за кредитами. Це призводить до зменшення попиту на інвестиції, які є важливою складовою частиною сукупного попиту. У результаті при зростанні рівня цін, збільшенні процентів за кредитами і зменшенні інвестицій величина AD падає.

– *Ефект багатства (ефект реальних касових залишків).*

При зростанні рівня цін у країні купівельна спроможність заощаджень населення значно зменшується. Тепер на заощаджені кошти населення зможе придбати набагато менше товарів та послуг. Це призводить до зменшення споживацького попиту, а значить, і сукупного попиту.

– *Ефект імпортних закупок.*

При зростанні рівня цін у країні зменшується величина експорту та зростає величина імпорту. Це призводить до зменшення чистого експорту, а значить і сукупного попиту.

Таким чином, сукупний попит – це попит на всі товари та послуги, які вироблені в національній економіці, з боку всіх суб'єктів національного ринку: населення, фірм-виробників, держави та іноземців. Крива сукупного попиту показує зворотну залежність між величиною сукупного попиту та рівнем цін на всі товари та послуги. Але як і у випадку з ринковим попитом, на сукупний попит впливає ціла низка нецінових факторів.

3.2 Нецінові чинники сукупного попиту

Для розуміння нецінових факторів сукупного попиту згадаємо його структуру: $AD = C + I + G + X$. Зміни всіх складових сукупного попиту і будуть виступати його неціновими чинниками.

1. Зміни в споживацьких витратах (C), на які впливають:

- *динаміка доходів населення країни.* Зрозуміло, що коли доходи населення зростають, воно купує на національному ринку більше товарів та послуг, що призводить до збільшення сукупного попиту. І, навпаки, коли падають доходи, населення зменшує споживацький попит;
- *ставка прибуткового податку на доходи фізичних осіб.* Коли ставки прибуткового податку зменшуються, це призводить до збільшення доходів населення, що дає йому можливість купувати більше товарів та послуг. У результаті сукупний попит в країні зростає, що графічно відображається зміщенням кривої AD вправо та уверх;
- *очікування населенням майбутніх змін у рівні цін у країні.* Якщо населення країни впевнене в стабільності цін, воно зменшує споживання, та збільшує заощадження. У разі посилення інфляційних очікувань населення намагається якнайшвидше витратити свої гроші, що звичайно ж збільшує і сукупний попит;
- *рівень добробуту споживачів у цілому,* який визначається ринковою вартістю всіх його активів, зокрема цінних паперів та нерухомості. Якщо добробут населення зростає, то це призводить до збільшення сукупного попиту в країні, оскільки багате населення може дозволити собі більше споживати і менше зберігати.

2. Другою складовою частиною AD виступають *інвестиційні (I).* На зміни в інвестиційних витратах впливають:

- *процентна ставка банківських кредитів.* Якщо кредити банків дорожчають, то інвесторам стає не вигідним отримувати такі кредити. Скажімо, ставка відсотків за кредитами – 30 %, а інвестор може вкласти ці гроші в інвестиційний проект, який принесе йому лише 20 % прибутку. Звичайно, інвестор не буде брати такий кредит, тому зростання ставки відсотків по кредитах призводить до зменшення як інвестиційного, так і сукупного попиту. І, навпаки, коли в банках можна взяти дешеві кредити, інвестори вкладають ці кошти в розвиток виробництва і купують на національному ринку більше інвестиційних товарів: машин, обладнання, сировини, матеріалів, що призводить до збільшення сукупного попиту;
- *прибутковість майбутніх інвестицій* також впливає на рівень інвестиційного попиту. Якщо розрахунки підприємця показують високу прибутковість майбутніх інвестицій, то він буде вкладати в розвиток підприємства значні кошти, що призведе до зростання інвестиційного і сукупного попиту. Якщо ж інвестиції будуть приносити малі прибутки, а їх отримання є справою невизначеною і проблематичною, то сукупний попит у країні буде зменшуватись разом із інвестиційним попитом;
- *наявність надлишкових виробничих потужностей* також впливає на рівень інвестицій у країні. Якщо на виробництві існує 1000 одиниць

обладнання, а на певний час використовується лише 500 одиниць, то зрозуміло, що вкладати інвестиції у розвиток виробництва не має сенсу. І, навпаки, якщо всі 1000 одиниць обладнання працюють на повну потужність, а попит на продукцію зростає, необхідно розширювати виробництво за рахунок усе нових інвестицій. Це спричинить збільшення сукупного попиту;

- *інноваційний розвиток та виникнення на його основі нових технологій* також є значним фактором інвестиційного попиту. Впровадження нових технологій потребує значних інвестицій, збільшення яких спричинить збільшення сукупного попиту;

- *рівень оподаткування доходів підприємців* є потужним фактором, який також визначає рівень інвестицій у країні. Зрозуміло, що низькі ставки податків на прибуток дають можливість залишати більше коштів в розпорядженні підприємств, що в масштабах економіки країни в цілому збільшує рівень інвестицій і спричинить зростання AD.

3. *Зміни в розмірі державних закупок (G)* є третім важливим неціновим фактором, що впливає на величину сукупного попиту (AD). Коли державні закупки зростають, то сукупний попит у країні також зростає. Збільшення державних закупок залежить від доходів державного бюджету та структури його видатків.

4. *Чистий експорт (X)* є четвертою складовою частиною AD і водночас його неціновим фактором. Зміни величини чистого експорту залежать:

- від відповідності світовим стандартам якості вітчизняної продукції;
- співвідношення рівня цін у країні та світових цін;
- стану економіки країн-партнерів по міжнародній торгівлі;
- стану вітчизняної економіки;
- зміни курсу національної валюти.

Збільшення розміру чистого експорту означає, що іноземні покупці збільшують попит на продукцію вітчизняних підприємств, що спричинить збільшення чистого експорту у країні, а значить і сукупного попиту.

Графічно зміни в сукупному попиті, як уже зазначалося раніше, відображаються *зміщенням кривої AD* вправо, якщо сукупний попит зростає, і ліворуч, якщо сукупний попит падає (див. рис. 3.1). Якщо крива AD є вихідною, то збільшення сукупного попиту в країні внаслідок дії нецінових факторів буде відображатись зміщенням кривої AD в положення AD1, при незмінному рівні цін (P). При цьому обсяг попиту на реальний ВВП *збільшиться* до рівня Q1. Коли внаслідок дії нецінових факторів сукупний попит у країні зменшується, то крива AD *зміщується* в положення AD2, а обсяг сукупного попиту в країні *зменшується* до рівня Q2 (див. рис. 3.1). Це означає, що за незмінного рівня цін суб'єкти національного ринку готові придбати реального ВВП країни набагато менше, ніж раніше.

Варто обов'язково зауважити, що зміни в сукупному попиті можуть

виникнути і внаслідок змін у кількості грошей, які обертаються в економіці. Збільшення кількості грошей також зміщує криву сукупного попиту праворуч, але результатом такого зміщення може бути інфляція попиту, про яку розмова буде нижче.

3.3 Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції

Іншим боком національного ринку є сукупна пропозиція, оскільки на будь-якому ринку не може існувати попиту без пропозиції. Але, на відміну від ринкової пропозиції окремих товарів та послуг, сукупна пропозиція має низку особливостей.

Сукупна пропозиція (AS) – це та кількість товарів та послуг, яку національні та іноземні виробники готові поставити на національний ринок за певного рівня цін.

В основі сукупної пропозиції лежить кількість товарів та послуг, які були вироблені економікою країни для реального кінцевого споживання, тобто реальний ВВП. Але структура сукупної пропозиції дещо складніша.

Крива сукупної пропозиції також має певні особливості. Її побудова потребує врахування наступних моментів:

- період часу в розвитку економіки (довгостроковий або короткостроковий період);
- фазу ділового циклу, на якій перебуває економіка країни;
- наявність давньої дискусії між представниками класичної та кейнсіанської школи стосовно характеру кривої сукупної пропозиції.

У *короткостроковому* періоді характер кривої сукупної пропозиції знаходиться в залежності від фази економічного (ділового) циклу (рис. 3.2). Перший відрізок кривої AS має назву *горизонтального або кейнсіанського*. Економісти кейнсіанської школи вважають, що в умовах економічної кризи сукупна пропозиція в країні не залежить від динаміки рівня цін. Оскільки в умовах кризи існують невикористані виробничі потужності підприємств і багато робітників готові працювати за будь-яких умов, збільшення обсягів виробництва можливе при незмінних витратах і цінах. Значний і тривалий вплив на розвиток виробництва, як вважають економісти кейнсіанської школи, справляє динаміка сукупного попиту.

Економісти, що належать до *класичної школи*, вважають, що крива AS є *вертикальною*.

Ці економісти твердять, що ринкова економіка через механізми саморегулювання постійно повертається до обсягів виробництва потенційного ВВП, який відповідає вертикальному відрізку кривої AS. *Проміжний відрізок* кривої сукупного пропонування означає ситуацію економічного зростання,

коли збільшення обсягів виробництва потребує зростаючих витрат, які повинні бути перекриті зростаючими цінами.

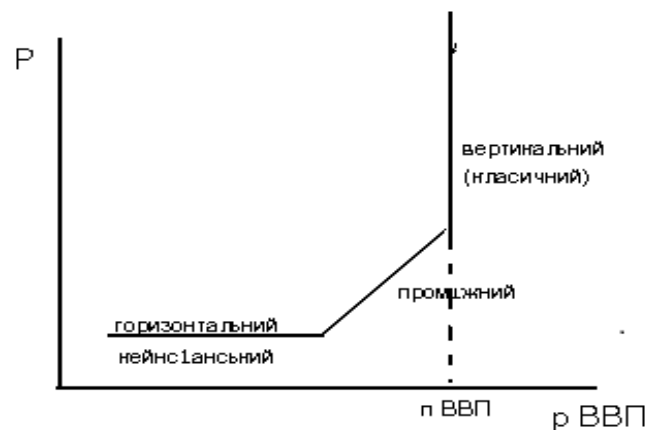

Рисунок 3.2 – Короткострокова крива сукупної пропозиції

Аналіз короткострокової кривої AS вводить в економічний аналіз дуже важливе поняття потенційний ВВП.

Потенційний ВВП – це той максимальний обсяг ВВП, який може бути вироблений в економіці країни за умови використання всіх її виробничих можливостей і повній зайнятості робочої сили.

Потенційний ВВП можна пояснити таким чином. У кожний момент часу економіка має певну кількість виробничих ресурсів: праці, капіталу і землі. Поєднання цих факторів виробництва з наявними технологіями і повною зайнятістю робочої сили дає можливість отримати максимально можливий обсяг виробництва. Знаходження економіки в ситуації економічної кризи означає не повне використання всіх наявних ресурсів країни, зокрема і робочої сили, тому поточний ВВП не завжди дорівнює потенційному ВВП.

У довгостроковому періоді крива сукупної пропозиції показує пряму залежність між зростанням рівня цін та реального ВВП (рис. 3.3).

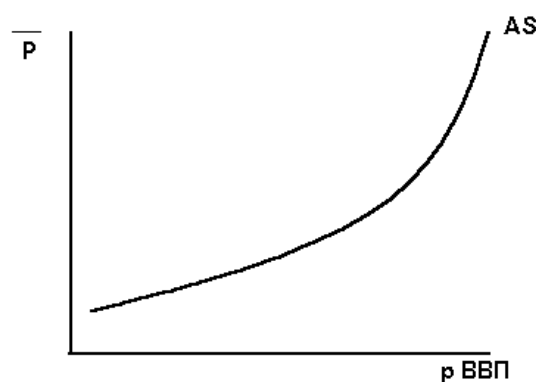

Рисунок 3.3 – Довгострокова крива сукупної пропозиції

На величину сукупної пропозиції впливає також ціла низка *нецінових факторів*.

1. *Ціни на ресурси.* Створення ВВП потребує певної кількості ресурсів. Ці ресурси можуть бути внутрішніми та зовнішніми. Якщо ціни на сировину, матеріали або електроенергію зростають, то сукупна пропозиція в країні зменшується. Різке збільшення цін на ресурси (в рази) економісти називають «шоком пропозиції». Такі «шоки» призводять до особливо різкого зменшення обсягів виробництва ВВП. Україна пережила декілька періодів різкого збільшення цін на ресурси, особливо зовнішні, що пов'язано із різким збільшенням цін на енергоносії на світових ринках. В економічно розвинених країнах світу найбільш дорогим ресурсом є праця, тому підвищення заробітної плати, не пов'язане із зростанням продуктивності праці, негативно впливає на динаміку ВВП. І, навпаки, зменшення цін на ресурси спричинить збільшення сукупної пропозиції.

2. *Рівень продуктивності праці та технологій* також виступають неціновим фактором AS. Чим вище рівень продуктивності праці, тим більша сукупна пропозиція у країні. Продуктивність праці залежить, зі свого боку, значною мірою від того, на якому рівні знаходиться в країні використання найсучасніших технологій та інновацій. Впровадження сучасних технологій виробництва потребує значних *інвестицій*, тому в короткостроковому періоді інвестиції виступають неціновим фактором сукупного попиту, а в довгостроковому періоді вони є неціновим фактором сукупної пропозиції.

3. *Державне регулювання економіки* значно впливає на сукупну пропозицію, а макроекономічна політика держави в галузі оподаткування, податково-бюджетна та грошово-кредитна політика – на економічне зростання. Ефективна державна політика створює умови для збільшення сукупної пропозиції. Помилки в ній можуть призвести до погіршення економічної ситуації у країні.

Графічно дія нецінових факторів сукупної пропозиції ілюструється зміщенням кривої AS праворуч у разі збільшення, і ліворуч, у разі зменшення сукупної пропозиції (рис. 3.4).

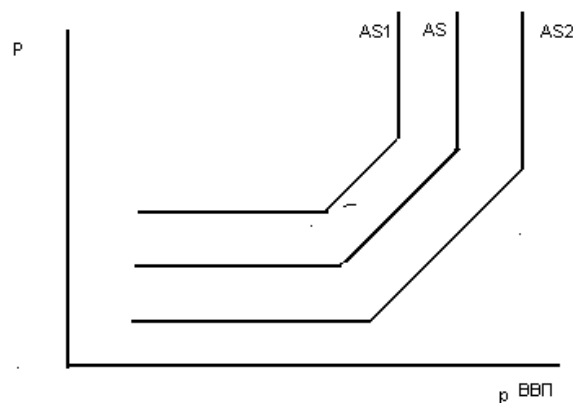

Рисунок 3.4 – Зміни сукупної пропозиції під впливом нецінових факторів

3.4 Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги

Ситуація рівноваги на національному ринку в цілому визначається як рівність між сукупним попитом та сукупною пропозицією ($AD = AS$), що і визначає рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (фактичний або поточний ВВП) та рівноважний рівень цін у країні. Але, як вже зазначалося, економіка розвивається циклічно, що відображається різними відрізками короткострокової кривої сукупної пропозиції. Розглянемо кожну ситуацію окремо.

1. *Якщо крива AD перетинає криву AS на горизонтальному відрізку*, то це є графічною ілюстрацією того, що економіка країни знаходиться в кризовому стані. Кризова ситуація означає наявність циклічного безробіття та значної кількості невикористаних виробничих потужностей підприємств. У цьому випадку рівноважний обсяг виробництва реального ВВП буде відповідати ситуації рівності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, а величина рівноважного ВВП країни буде набагато меншою, ніж потенційний ВВП.

Відзначимо також, що в цьому разі рівень цін не відіграє ніякої ролі в досягненні рівноваги і залишається незмінним. В умовах кризи наявність невикористаних виробничих потужностей і циклічного безробіття дає можливість підприємцям збільшувати обсяги виробництва при незмінних витратах фірми, а значить, і при незмінних цінах. Відомо, що дуже важливою частиною витрат є заробітна плата. Але в умовах економічної кризи та значного рівня безробіття робітники готові працювати і при незмінному рівні заробітної плати, аби тільки мати роботу. Це також впливає на незмінність витрат фірм, тому головним фактором зростання рівноважного ВВП на горизонтальному (кейнсіанському) відрізку AS є зростання сукупного попиту.

Якщо продукція підприємців знаходить своїх покупців, вони збільшують обсяги її виробництва, використовуючи наявні виробничі можливості та вільну робочу силу.

На проміжному відрізку відображається ситуація виходу з економічної кризи, за якої величина рівноважного ВВП наближається до рівня потенційного ВВП. Але процес економічного зростання супроводжується збільшенням рівня цін у країні.

Збільшення сукупного попиту на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції призведе як до збільшення рівноважного ВВП, так і до збільшення рівня цін у країні. Це пояснюється тим, що нарощування обсягів виробництва тепер потребує від підприємців зростання інвестицій на закупку нового обладнання, нових технологій, більшої кількості сировини і матеріалів, а також зумовлює збільшення заробітної плати робітників для стимулювання їх переходу з інших підприємств на їх фірми. Витрати фірм зростають, що робить виробництво прибутковим лише за умови збільшення цін.

Досягнення рівноваги на вертикальному (класичному) відрізку кривої сукупної пропозиції ілюструє рисунок 3.5. Вертикальний відрізок кривої AS відображає ситуацію досягнення економікою рівня потенційного ВВП. Рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на цьому відрізку означає, що сукупний попит дорівнює потенційному ВВП країни.

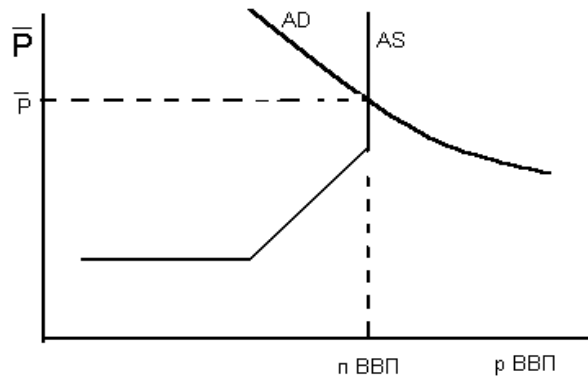

Рисунок 3.5 – Досягнення рівноваги на вертикальному відрізку AS

На рисунку 3.6 видно, що збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD1 на вертикальному відрізку кривої AS не спричиняє зростання рівноважного рівня виробництва, але супроводжується зростанням рівня цін від \bar{P} до P_1 у разі збільшення сукупного попиту.

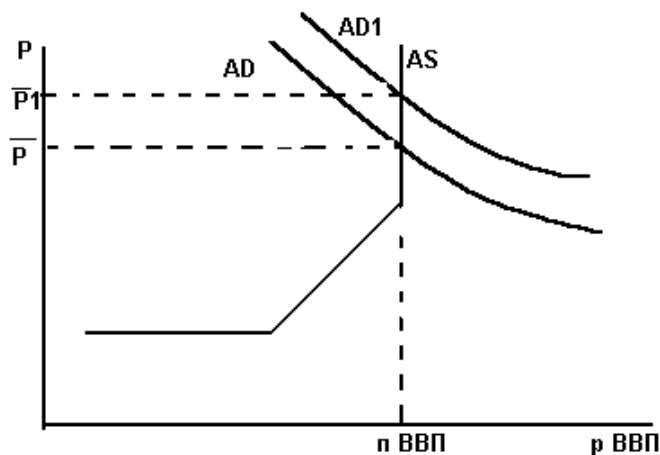

Рисунок 3.6 – Досягнення рівноваги на вертикальному відрізку AS

Виникає закономірне запитання: якщо зростання сукупного попиту спричиняє зростання рівня цін у країні, то чи буде зменшення сукупного попиту призводити до зниження цін? Наша модель свідчить про те, що у разі зменшення сукупного попиту на горизонтальному відрізку ціни залишаться незмінними, а обсяги виробництва зменшаться. На проміжному і вертикальному відрізках зменшення AD повинно теоретично призвести до зменшення рівня цін. Але насправді економіка країни в цьому випадку нашоухується на ефект, який отримав назву «*ефекту храповика*» (храповик – це механізм, який дозволяє крутитися колесу лише вперед).

Справа в тому, що на сучасному етапі розвитку економіки ціни ніколи не знижуються до початкового рівня, що пов'язано із зростанням цін на ресурси, і перш за все на трудові (номінальна заробітна плата не має тенденції до зменшення). Отже, якщо під впливом зростання AD рівень цін зростає, то при зменшенні AD обсяги виробництва падають, але ціни залишаються незмінними (див. рис. 3.7).

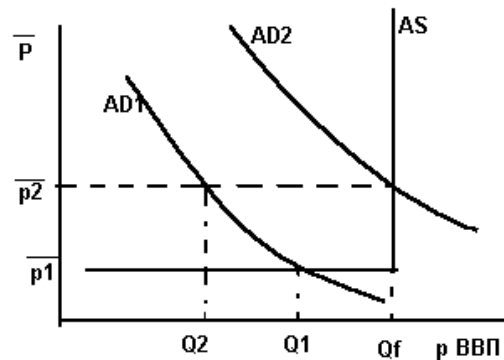

Рисунок 3.7 – Ефект храповика

На рисунку 3.7 видно, що спочатку сукупний попит зростає від рівня AD^1 до AD^2 . Це спричиняє збільшення обсягів рівноважного ВВП від рівня Q^1 до Q^f (тобто потенційного ВВП), але також і збільшення цін від P^1 до P^2 . Оскільки ціни є досить жорсткими і не мають тенденції до зменшення, то коли сукупний попит у країні почне падати від рівня AD^2 до рівня AD^1 , *виникне нова рівновага в точці Q^2* , яка буде означати, що ціни залишились такими ж (P^2), а обсяги виробництва набагато зменшились (від Q^f до Q^2). Отже, при проведенні економічної політики необхідно пам'ятати, що різке зменшення сукупного попиту не зменшить рівня цін в країні, але здатне поглибити економічну кризу. *Зміни рівноважного ВВП під впливом зміщення кривої AS видно на рисунку 3.8.* Якщо в країні зростають ціни на ресурси, зменшується продуктивність праці, здійснюється неефективна державна політика, то крива AS зміщується з положення AS^1 до положення AS^2 . Зменшення сукупної пропозиції викликає зменшення рівноважного ВВП (з Q^1 до Q^2) і зростання безробіття, а також збільшення рівня цін з P^1 до P^2 .

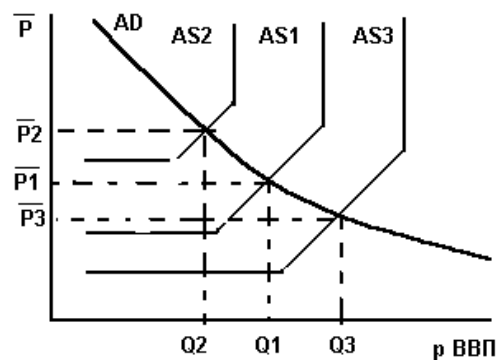

Рисунок 3.8 – Досягнення рівноваги при зміщенні кривої сукупної пропозиції

Навпаки, збільшення сукупної пропозиції (з AS^1 до AS^3) створює дуже сприятливі умови, оскільки рівноважний ВВП зростає (від Q^1 до Q^3), а ціни зменшуються з рівня P^1 до рівня P^3 . Необхідно зауважити, що збільшення сукупної пропозиції говорить про економічне зростання в країні і збільшення потенційного ВВП, що є однією з найважливіших цілей макроекономічної політики.

Контрольні запитання:

1. Що таке сукупний попит і чим він відрізняється від ринкового попиту на товари та послуги?
2. Які ефекти підсилюють дію закону сукупного попиту?
3. Охарактеризуйте основні складові сукупного попиту і фактори, що на них впливають.
4. Як пов'язані між собою крива короткострокової сукупної пропозиції і фази ділового циклу?
5. Позицію якої економічної школи відображає горизонтальний відрізок кривої сукупної пропозиції?
6. Позицію якої економічної школи відображає вертикальний відрізок кривої сукупної пропозиції?
7. Що таке потенційний ВВП?
8. У чому полягає сутність моделі макроекономічної рівноваги «сукупний попит – сукупна пропозиція?»

Тема 4 СПОЖИВАННЯ, ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ

- 4.1 Доходи, споживання та заощадження. Дохід кінцевого споживання і функція кінцевого споживання.
- 4.2 Теорії споживання: міжчасовий вибір споживача І. Фішера, теорія життєвого циклу Ф. Модільяні і теорія перманентного доходу М. Фрідмена.
- 4.3 Сутність і види інвестицій.
- 4.4 Державна інвестиційна політика та її вплив на розвиток національної економіки.

4.1. Доходи, споживання та заощадження. Дохід кінцевого споживання і функція кінцевого споживання

Однією із важливих проблем, які вивчає макроекономіка, є формування, диференціація та розподіл доходів домогосподарств. Вивчення проблеми, насамперед, передбачає аналіз концепції споживання.

Споживання домогосподарств – це їх витрати на споживчі товари та послуги. Споживання є найважливішим елементом ВВП та становить дві третини сукупних видатків на купівлю товарів і послуг. Для закритої моделі економіки, у якій не враховується вплив держави на економічні процеси, величина загального обсягу виробництва у грошовому вимірюванні дорівнює сумарній величині грошових доходів домашніх господарств або особистому доходу.

Крім особистого доходу розрізняють особистий наявний дохід (використовуваний або дохід у розпорядженні). *Особистий наявний дохід* – це усі грошові доходи, отримані домогосподарствами після сплати податків.

Варто зазначити, що у дійсності домогосподарства не весь свій дохід витрачають на споживання, а лише певний його відсоток. Частина ж доходу *заощаджується* у вигляді готівки, вкладів у банках, купівлі цінних паперів тощо. Таким чином, особистий наявний дохід розподіляється на дві частини: споживання та заощадження.

Показники реальних доходів населення найповніше характеризують рівень добробуту людей. Ті країни, де значний відсоток доходів іде на збереження, а на споживання – відповідно менший, досягають високих темпів зростання національної економіки. І навпаки, ті країни, що споживають вищий відсоток своїх доходів та інвестують менший, розвиваються повільніше.

Аналізуючи складові споживання, можна виділити *три групи видатків домогосподарств на споживання*: на товари тривалого користування, на предмети поточного вжитку та на послуги. Зі зростанням доходів зростає і попит, збільшуються витрати на споживання, але не в тій пропорції, у якій зростають доходи. По мірі зростання доходів приріст споживання сповільнюється. Причиною цього, за термінологією Кейнса, є «основний психологічний закон»: у міру зростання багатства схильність до споживання зменшується, а частина доходу, що відкладається на заощадження, збільшується. Заощадження практично дорівнює різниці між розміром доходу і рівнем споживання.

Таким чином, функція доходу може бути подана у такий спосіб:

$$Y = C + S \quad (4.1)$$

де Y – дохід;

C – споживання;

S – заощадження.

Рівень наявного доходу, за якого не заощаджують і не витрачають попередніх заощаджень, називають точкою нульового заощадження, або пороговим доходом. Пороговий дохід надто малий, щоб країна могла заощаджувати.

Оскільки одну частину наявного доходу домашні господарства витрачають на споживання, а другу на заощадження, то певному характеру

функції споживання відповідає певний вид функції заощадження, а оцінка обсягів заощаджень надзвичайно важлива для визначення умов як статичної, так і динамічної рівноваги в економіці.

У кейнсіанській теорії основним чинником, який визначає величину споживання в кожний період, є поточний дохід домогосподарств. Зростання доходу домогосподарств забезпечує зростання споживання товарів і послуг у кожному поточному періоді. Залежність споживання від цього доходу Кейнс називав функцією споживання, яке описується таким виразом:

$$C = \bar{C} + MPC \times DI, \quad (4.2)$$

де C – споживання домогосподарств;

\bar{C} – автономне споживання;

DI – наявний поточний дохід домогосподарств;

MPC – гранична схильність до споживання.

Такий висновок Кейнса суперечив поглядам його попередників – представників класичної школи. У класичній концепції домашні господарства розглядають заощадження як відкладене споживання, намагаючись максимізувати обсяг споживання у довгостроковому періоді. З цієї причини порівнюють користь від споживання сьогодні з вигодами майбутнього споживання. Параметром, що виражає ступінь переваги поточного споживання над майбутнім, є відсоткова ставка. Чим вона вища, тим більше ефективними стають заощадження, чим нижча – тим привабливіше стає споживання сьогодні. Таким чином, заощадження є вихідна функція від процентної ставки, а споживання – відповідно спадна функція від відсоткової ставки.

Варто зазначити, що у макроекономічному аналізі великого значення надають змінам у споживанні, які зумовлені змінами у величині доходу (у спрощеній економіці $DI = Y$). Величину додаткового споживання, що його спричиняє одна додаткова одиниця доходу, називають граничною схильністю до споживання (MPC). Таким чином, MPC – це відношення будь-якої зміни у споживанні до тієї зміни у величині доходу, яка спричинила цю зміну:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad (4.2)$$

де ΔC – зміна у споживанні,

ΔY – зміна у використовуваному доході.

Кейнс виділив дві групи чинників, що впливають на граничну схильність до споживання: об'єктивні – зміни у рівні заробітної плати, податковій політиці, співвідношенні між поточним і майбутнім доходами, зниження ставки процента тощо, та суб'єктивні – намагання домогосподарств створити грошові резерви на

випадок непередбачених обставин, накопичити гроші на старість, бажання залишити спадщину та ін.

Ураховуючи дію «основного психологічного закону», Кейнс довів, що оберненою стороною граничної схильності до споживання є гранична схильність до заощаджень (MPS). Це коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється величина заощаджень у разі зміни доходу на одиницю:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (4.3)$$

$$\Delta S = \Delta Y - \Delta C \quad (4.4)$$

Сума коефіцієнтів граничних схильностей до споживання і заощадження дорівнює одиниці тому, що вони мають спільне джерело – наявний дохід:

$$MPC + MPS = 1. \quad (4.5)$$

Коли ж витрати на споживання фінансуються не лише за рахунок поточного доходу, а й інших джерел, то сума коефіцієнтів граничних схильностей може відхилятися від одиниці.

Аналізуючи функцію споживання, Кейнс використовував і такі інструменти, як середня схильність до споживання (відношення обсягу споживання до поточного доходу) та середня схильність до заощаджень (відношення обсягу заощаджень до поточного доходу). Коефіцієнти визначаються за формулами:

$$APC = \frac{C}{Y}; \quad APS = \frac{S}{Y}. \quad (4.5)$$

Зазначимо, що сума цих коефіцієнтів, як правило, також дорівнює одиниці, бо зміна у складі доходу частки споживання супроводжується адекватно протилежною зміною частки заощаджень.

Розглянемо кейнсіанську функцію споживання за допомогою графічних моделей.

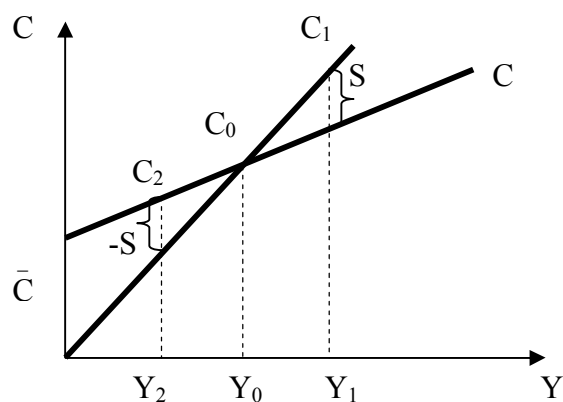

Рисунок 4.1 – Функція споживання

Графік споживання показує співвідношення різних розмірів поточного доходу, які домогосподарства планують витратити на споживання. Для того, щоб зрозуміти функцію споживання, необхідно провести бісектрису. У кожній її точці споживання і використовуваний дохід рівні між собою. Точка нульового заощадження обов'язково лежить на бісектрисі. Праворуч від точки нульового заощадження функція споживання лежить нижче бісектриси.

Ця частина функції вказує на те, що країна має чисті додаткові заощадження. Їх величина вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і бісектрисою. Частина функції споживання, що лежить ліворуч від точки нульового заощадження, відображає ситуацію, коли країна витрачає більше за свій поточний дохід. У цьому випадку заощадження є від'ємними, їх величина вимірюється вертикальним відрізком між функцією споживання і бісектрисою (рис. 4.1).

Графік функції заощадження відображає зв'язок між використовуваним доходом і заощадженнями. Та частина функції, яка лежить нижче від нульової горизонтальної лінії, вказує на від'ємні заощадження. Додатні заощадження характеризує та частина функції, яка лежить вище від нульової лінії. Точка нульового заощадження міститься на нульовій горизонтальній лінії (рис. 4.2).

До чинників автономного споживання можна зарахувати багатство та запозичення. Джерелом автономного споживання можуть бути переважно такі фінансові активи, як готівка, ощадні рахунки, акції, облігації, нерухоме майно, твори мистецтва, виробничі будівлі тощо. Також чинником автономного споживання у поточному періоді є позики. Завдяки ним домогосподарства можуть покривати дефіцит особистих доходів у поточному періоді.

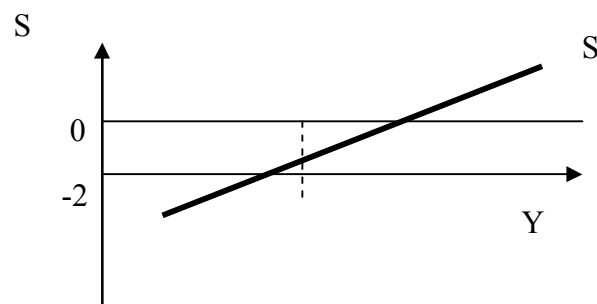

Рисунок 4.2 – Функція заощадження

Споживання, фінансоване поточним доходом, називається індуційованим споживанням. Спостереження доводять, що раціональні споживачі визначають обсяг споживання не лише з огляду на свій поточний дохід, а й на інші чинники.

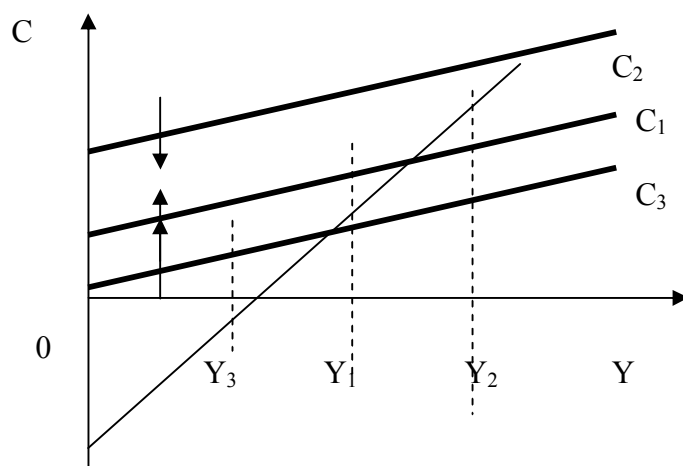

Рисунок 4.3 – Переміщення функції споживання

Ці чинники заохочують домогосподарства споживати менше або більше відповідно до кожного можливого рівня доходу. Саме дія цих чинників переміщує функції споживання і заощадження. У зв'язку з цим аналізується автономне споживання (рис. 4.3.)

Таким чином, згідно з кейнсіанською теорією зміна індукційованого споживання залежить від поточного доходу (графічно зміна проявляється як переміщення точки споживання вздовж нерухомої кривої споживання – рисунок 4.3), а зміна автономного споживання залежить від багатства і запозичення (графічно – крива споживання переміщується вгору або вниз).

З концепції споживання Кейнса випливає важливий наслідок, який одержав назву мультиплікативного ефекту. Його суть полягає в тому, що коли в економіці збільшуються автономні витрати, то внаслідок сукупний попит і національний дохід зростають на більшу величину. Обґрунтування дії мультиплікативного ефекту ґрунтується на тому, що в кейнсіанській моделі споживання є функцією від доходу. Дію мультиплікативного ефекту в загальному виді можна описати у такий спосіб: будь-яке підвищення автономних витрат безпосередньо збільшує сукупний попит, а це викликає приріст національного доходу. Але тому, що споживання домогосподарств є функцією від доходу, то частину приросту свого доходу вони направляють на споживання. А внаслідок того, що споживчі витрати є складовою сукупного попиту, останній знову зростає; це, зі свого боку, викликає ріст національного доходу, внаслідок чого частина приросту знову буде спрямована на споживання тощо.

Теорія мультиплікатора є одним із найважливіших елементів кейнсіанської теорії. Дія мультиплікативного ефекту ілюструє найважливішу тезу кейнсіанства – про головну роль сукупного попиту в моделі «сукупний попит – сукупна пропозиція». Теорія поведінки домашніх господарств на споживчому ринку, запропонована Кейнсом, значно вплинула на розвиток

макроекономічних досліджень, саме на ній основані і теорія мультиплікатора, і кейнсіанська модель взаємодії ринків.

4.2 Теорії споживання: міжчасовий вибір споживача І. Фішера, теорія життєвого циклу Ф. Модільяні і теорія перманентного доходу М. Фрідмена

Розглянута нами кейнсіанська функція споживання є актуальною лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді функція споживання має стабільну середню схильність до споживання. Довгострокова функція споживання пояснюється в посткейнсіанських теоріях, які спираються на теорію І. Фішера про міжчасовий вибір споживача. Згідно з теорією Фішера споживання домогосподарств в кожному поточному періоді не обмежується лише їх поточним доходом, оскільки сучасні люди є раціональними і передбачливими. Отже, приймаючи рішення, вони здійснюють міжчасовий вибір і враховують поточний дохід і також переміщення доходу між різними періодами життя. Спираючись на цю теорію, Фішер прийшов до висновку, що споживання в кожному періоді життя людини залежить від її доходу протягом усього життя.

Для пояснення теорії Фішера припустімо, що життя людини складається з двох періодів: молодість і старість. У першому періоді дохід споживача становить Y_1 , а споживання – C_1 ; у другому, відповідно – Y_2 і C_2 . Припустімо також, що споживач має змогу необмежено переміщувати свій дохід між обома періодами. Дохід першого періоду він може переміщувати за допомогою заощадження для споживання в другому періоді, а дохід другого через отримання позики переміщувати для споживання у першому, тому споживання в будь-якому періоді може перевищувати або бути нижчим, ніж дохід відповідного періоду.

Розглянемо варіант: споживач заощаджує в період молодості, щоб мати змогу збільшити споживання в період старості. Тоді міжчасове бюджетне обмеження споживача у кожному періоді визначається у такий спосіб:

$$C_1 = Y_1 - S_1, \quad (4.6)$$

$$C_2 = (1 + r)S_1 + Y_2. \quad (4.7)$$

У першому періоді величина споживання менша, ніж поточний дохід на суму заощаджень. У другому періоді вона перевищує поточний дохід споживача на величину заощаджень першого періоду з нарахованими процентами (r – реальна відсоткова ставка).

Розглянемо другий варіант: споживач збільшує споживання у поточному періоді за рахунок його зменшення у другому періоді життя. Тоді, у першому періоді він не заощаджує, а бере позику на величину, яка кореспондує із запланованими заощадженнями у другому періоді. За таких умов максимально можлива величина споживання у кожному з двох періодів буде такою:

$$C_1 = Y_1 + \frac{S_2}{1+r} \quad (4.8)$$

$$C_2 = Y_2 - C_2 \quad (4.9)$$

Таким чином, у другому періоді бюджетне обмеження споживача менше поточного доходу на величину заощаджень, які планується використовувати для повернення позики першого періоду.

На базі теорії Фішера про міжчасовий вибір споживача виникли ще дві функції споживання: концепція життєвого циклу Франко Модільяні і концепція перманентного (постійного) доходу Мілтона Фрідмена. Хоча вони мають достатньо суттєві розбіжності, у обох є одне загальне нововведення: у бюджетне обмеження домашніх господарств і до складу аргументів функції споживання вводиться розмір майна.

Теорія життєвого циклу Ф. Модільяні базується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження протягом усього життя. Основна передумова цієї концепції полягає в тому, що домашні господарства приймають рішення про обсяг споживання у поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, що вони можуть отримати протягом свого життя. Передбачається, що суб'єкт прагне скорегувати обсяг свого поточного споживання таким чином, щоб підтримувати рівномірний рівень споживання у кожний період свого життя. Модільяні пояснює таку поведінку принципом граничної корисності споживання, що зменшується. Із цього випливає, що вигода, одержувана від коригування обсягів споживання в різні періоди, буде існувати, поки існують відмінності в обсягах споживання між періодами.

Споживчі можливості суб'єкта протягом усього життя, його вибір щодо розподілу споживання між періодами свого життя обґрунтовується функцією споживання:

$$C = \alpha Y + \beta W, \quad (4.10)$$

де α – гранична схильність до споживання з поточного доходу;

β – гранична схильність до споживання з майна;

Y – очікуваний середньорічний трудовий дохід за весь період трудового життя;

W – майно (активи, багатство), яке людина зібрала шляхом заощаджень.

Якщо обидві частини рівняння поділити на Y , то отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$APC = \frac{C}{Y} = \alpha + \beta \frac{W}{Y} \quad (4.11)$$

Модель життєвого циклу пояснює феномен сталості середньої норми споживання прагненням забезпечити собі приблизно однаковий рівень споживання протягом життя. При цьому із рівняння видно, що середня схильність до споживання (C / Y) залежить від співвідношення між багатством і поточним доходом (W / Y). У період трудової діяльності люди забезпечують приріст майна завдяки заощадженням, щоб не знижувати середній рівень споживання після виходу на пенсію. Короткостроковий період характеризується тим, що майно не змінюється точно пропорційно до річного доходу, тому за високих рівнів поточного доходу АРС може знижуватися. У довгостроковому періоді існує залежність між зростанням майна і доходом, а середня схильність до споживання є постійною.

Теорія перманентного доходу М. Фрідмена, так само як і теорія життєвого циклу Ф. Модільяні, сформована під впливом «феномена» С. Кузнеца про сталість середньої норми споживання. В основі моделі Фрідмена так само лежить припущення про прагнення домогосподарств забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього життя, як в і теорії Модільяні.

Проте у моделі Фрідмена є суттєва особливість: заощадження розглядаються не тільки як відкладене споживання, але і як процес формування портфеля активів майна суб'єкта, а споживання залежить не від поточного доходу, а від постійного. Особлива увага приділяється засобові формування оцінок свого майбутнього (протягом усього життя) доходу. Як і в теорії життєвого циклу, у моделі перманентного доходу велике значення має майно. При цьому оцінюється не тільки розмір майна, а й аналізується прибутковість від різноманітних видів активів. Такий підхід дозволяє оптимізувати потоки доходів і споживання, причому з урахуванням дисконтованої оцінки, а також робить дохід і майно тісно взаємоузгодженими. Поточний дохід домашнього господарства складається з двох складових:

- випадкового доходу, що може бути як позитивною, так і негативною величиною (наприклад, виграш у лотерею, інший додатковий дохід, отриманий внаслідок сприятливих непередбачених обставин, або навпаки, втрата доходу внаслідок тих же непередбачених обставин, але несприятливого характеру);

- постійного доходу, що передбачає середній розмір доходів, які домашні господарства одержать протягом свого життя.

Випадковий дохід може бути поданий у моделі у вигляді випадкової величини, і має ймовірнісну оцінку. Постійний дохід Фрідмен називає перманентним доходом і визначає його як усереднену дисконтовану оцінку поточних доходів домашнього господарства, що воно може одержати від активів, які приносять прибуток протягом усього життя.

Функція споживання має вигляд:

$$C = cY^p \quad , \quad (4.12)$$

де c – коефіцієнт, який визначає ту частку постійного доходу, яка витрачається на споживання;

Y^p – постійний (наявний) дохід.

Якщо обидві частини рівняння поділити на Y можна оцінити динаміку середньої схильності до споживання:

$$\frac{C}{Y} = c \frac{Y^p}{Y} \quad (4.13)$$

Таким чином, можна зробити висновок, що середня схильність до споживання залежить від співвідношення між постійним доходом і поточним доходом. За умови, що поточний дохід тимчасово перевищує постійний дохід завдяки тимчасовим доходам, середня схильність до споживання зменшується, якщо ж постійний дохід вищий за тимчасовий, то середня схильність до споживання збільшується.

Заощадження у цій моделі інтерпретуються як «відкладене» споживання: намагаючись забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього життя, домогосподарства формують фонд заощаджень, розподіляючи його між різними активами, що приносять прибуток.

У монетаристській моделі виділяється п'ять видів активів: гроші, акції, облігації, предмети споживання тривалого користування, людський капітал. Варто зазначити, що прибутковість від предметів споживання тривалого користування не має однозначної грошової оцінки, проте вона реально існує і проявляється в тій користі, що приносить суб'єкту володіння зазначеними благами. Цю користь можна формально оцінити методом умовно нарахованої вартості. Дуже важливим поняттям є людський капітал. У самому загальному наближенні його можна визначити як «сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною запас здоров'я, навичок, спроможностей, мотивацій, що ведуть до росту заробітної плати людини». У концепції Фрідмена людський капітал трактується як дисконтована оцінка суми трудових доходів, які суб'єкт може одержати протягом життя.

Концепція перманентного доходу лежить в основі всієї теоретичної конструкції монетаризму. На неї спирається фрідманівська теорія грошового попиту, саме на її основі робиться багато висновків монетаризму.

4.3 Сутність та види інвестицій

Розподіл доходів на споживання і збереження потребує механізмів перетворення збережень в інвестиції. Поняття *інвестиції* (від лат. *investio* – одягаю) практично в будь-якому словнику трактується як вкладення капіталу в галузі економіки в середині країни та за кордоном.

Інвестиції — усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які

вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, внаслідок чого утворюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

В українському законодавстві під *інвестиціями* розуміється господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав і цінних паперів в обмін на засоби або майно.

Під цінностями чи засобами обміну за українським законодавством розуміється:

- грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме й нерухоме майно;
- майнові права пов'язані з авторським правом, досвідом та іншими видами інтелектуальних цінностей;
- інші іноземні суб'єкти господарчої діяльності, які визнаються таким діючим законодавством України.

Інвестиції в найбільш широкому трактуванні становлять вклади капіталу з метою подальшого його збільшення. При цьому приріст капіталу повинен бути достатнім для того, щоб компенсувати інвестору відмову від використання існуючих засобів для споживання у поточному періоді, винагородити його за ризик, відшкодувати втрати від інфляції у поточному періоді.

Джерелом приросту капіталу і рушійним мотивом здійснення інвестицій є отриманий від них прибуток. Ці два процеси – вкладення капіталу і отримання прибутку – можуть відбуватися в різній часовій послідовності. При послідовному протіканні цих процесів між періодом завершення інвестицій і отриманням прибутку минає визначений час, тривалість якого залежить від особливостей конкретного інвестиційного проекту.

За об'єктом вкладень інвестиції бувають:

а) *фінансові інвестиції* – придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції, зі свого боку, підрозділяють на *прямі* (внесення засобів у статутний фонд юридичної особи в обмін на його корпоративні права) і *портфельні* (придбання цінних паперів та інших фінансових активів на фондовому ринку);

б) *капітальні інвестиції* – вкладення засобів у дійсні активи, придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомого майна, інших основних фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації.

За характером участі в інвестиціях вони поділяються на:

а) *прямі інвестиції* – безпосереднє вкладення коштів в об'єкти інвестування (цей вид інвестування здійснюють, здебільшого ті інвестори, які мають достатньо точну інформацію про об'єкт інвестування і добре знайомі з механізмом інвестування);

б) *непрямі інвестиції* – інвестування, опосередковане іншими особами (інвестиційними чи фінансовими посередниками). Ці інвестиції здійснюють

інвестори, які не мають достатньої кваліфікації для вибору об'єктів інвестування та подальшого керування ними. У цьому випадку вони купують цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими посередниками (інвестиційними фондами, інвестиційними компаніями), а останні розміщують на свій розсуд зібрані інвестиційні кошти, вибираючи найбільш ефективні об'єкти інвестування, беручи участь у керуванні ними. Потім інвестиційні посередники розподіляють отримані доходи серед своїх клієнтів.

За періодом інвестування інвестиції поділяються на:

а) *короткострокові інвестиції* – вкладення капіталу на період не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні вклади, купівля короткострокових заощаджувальних сертифікатів і т. п.)

б) *довгострокові інвестиції* – вкладення капіталу на період більше одного року. У практиці великих інвестиційних компаній на довгострокові інвестиції деталізуються у такий спосіб: до 2 років, від 2 до 3 років, від 3 до 5 років, більше 5 років.

За територіальними ознаками інвестиції бувають:

а) *внутрішні інвестиції* – вкладення коштів в об'єкти інвестування на території певної країни

б) *зовнішні інвестиції* – вкладення коштів в об'єкти інвестування, розташовані за кордоном певної країни.

За формою власності інвестиції поділяються на:

а) *приватні* – вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності;

б) *державні* – вкладення, здійснювані центральним й місцевими органами влади кошти бюджетів, позабюджетних фондів, а також державними підприємствами завдяки власним і позиченим коштам;

в) *іноземні* – здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

г) *спільні* – вкладення, здійснювані особами певної країни та іноземними державами.

Джерелами інвестицій можуть бути як власні кошти підприємств (амортизаційні відрахування, прибуток від основної та непрофільної діяльності), так і залучені кошти (кредити, продаж цінних паперів). Основне джерело внутрішніх інвестицій в Україні – це власні кошти підприємств. Як правило, власні кошти мають лише підприємства-монополісти із стабільним ринком збуту, який постійно розширюється.

Зрозуміло, що у разі нестачі власних коштів, основна увага підприємств спрямована на можливість залучання зовнішніх інвесторів і інвестиційних ресурсів. Тут для кожного підприємства актуальним стає проблема залучення іноземних інвесторів і, насамперед, розробки інвестиційних проектів. Інвестиції відіграють подвійну роль у макроекономіці, оскільки в короткостроковому

періоді впливають на сукупний попит, визначають обсяг виробництва, а в довгостроковому періоді впливають на сукупну пропозицію через збільшення темпів економічного зростання та капіталоутворення. У макроекономіці під інвестиціями розуміють реальні інвестиції, тобто капіталовкладення приватної фірми чи держави у виробництво тієї або іншої продукції.

Макроекономічна теорія виділяє три типи інвестицій:

- 1) виробничі інвестиції, тобто інвестиції в машини, обладнання, устаткування;
- 2) інвестиції в житлове будівництво;
- 3) інвестиції в товарно-матеріальні запаси.

Розрізняють валові і чисті інвестиції. *Валові інвестиції* – це інвестиції на заміщення старого обладнання в розмірі амортизації плюс інвестиції на розширене виробництво. *Чисті інвестиції* – це валові інвестиції, зменшені на суму амортизації основного капіталу, тобто це інвестиції на розширене виробництво.

Інвестиційний попит складається з двох частин: із попиту на заміщення використаного капіталу та з попиту на збільшення чистого реального капіталу. Інвестиційний попит – це дуже динамічна й мінлива частина загального попиту, вона залежить як від об'єктивних факторів (економічної кон'юнктури, очікування норми чистого прибутку, процентної ставки), так і від суб'єктивного фактору (бажання розширення приватного виробництва).

Кількість інвестиційних проектів, які приваблюють виробників, залежить від обсягу інвестицій, а також від величини відсоткової ставки. Для того щоб інвестиційний проект був прибутковим, дохід від його реалізації має перевищувати витрати на його впровадження. Підвищення ставки проценту призводить до того, що зменшується кількість прибуткових інвестиційних проектів та, відповідно, скорочується попит на інвестиційні товари.

Інвестиції залежать від реальної (r), а не від номінальної процентної ставки. *Функція інвестицій* має вигляд:

$$I = e - dr, \quad (4.14)$$

де I – інвестиційні витрати;

e – автономні інвестиції, які не залежать від процентної ставки, а визначаються зовнішніми економічними факторами, наприклад, запасами корисних копалин тощо;

d – емпіричний коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки процентної ставки;

r – реальна відсоткова ставка (вартість запозичення).

Попит інвестиції можна подати в графічній формі. Графік інвестиційного попиту (рис. 4.5) нахилений до низу; чим вища ставка проценту (r), тим менша кількість інвестиційних проектів буде прибутковою. Іншими словами, прибутковість інвестицій перебуває в оберненій залежності від ціни капіталу, і

вища процентна ставка змушує фірми анулювати певні інвестиційні проекти.

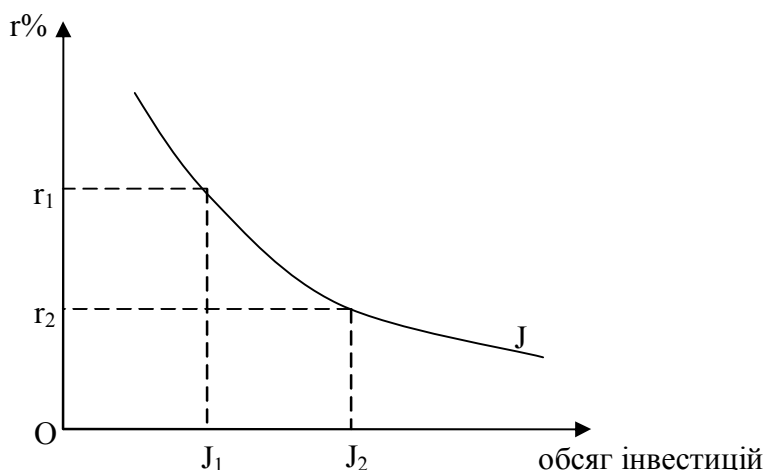

Рисунок 4.5 – Попит на інвестиції

Окрім процентної ставки, на інвестиції також впливають і інші фактори:

- 1) зростання ВВП переміщує криву інвестиційного попиту вгору праворуч;
- 2) зростання податків на прибутки депресивно впливатиме на інвестиції і крива інвестиційного попиту зсуватиметься ліворуч;

3) песимістичні очікування інвесторів переміщують криву інвестиційного попиту ліворуч, а оптимістичні, навпаки, – праворуч.

Інвестиції – це найбільш нестабільний компонент сукупних витрат, оскільки вони залежать від великої кількості мінливих факторів, тому поведінку інвесторів важко передбачити.

Кейнс також вважав, що об'єм інвестицій залежить від стимулів до інвестування. Під час дослідження цих стимулів він ввів поняття граничної ефективності капіталу. Для її визначення необхідно розуміти, що перед підприємцем завжди постає завдання вибору того або іншого варіанту інвестування, тому він порівнює між собою всі альтернативні інвестиційні проекти і встановлює для кожного свою граничну ефективність капіталу. Проекти, що вимагають великих вкладень, мають меншу граничну ефективність капіталу. Для вирішення проблеми інвестування в проекти підприємці порівнюють відсоткову ставку доходу з процентною ставкою, що існує на ринку кредитів. *Саме ринкова процентна ставка є вирішальною для вибору проекту, а мотивом для інвестування є розрив між ринковою процентною ставкою і граничною ефективністю капіталу.* Необхідно здійснювати ті проекти, гранична ефективність яких вища за ринкову відсоткову ставку. Таким чином, *гранична ефективність капіталу* – це така ставка доходу на капітал, за якої підприємець залишається при своїх інтересах, тобто отримує необхідний прибуток.

Гранична ставка капіталу – це така облікова ставка, за якої сучасна вартість потоку очікуваного чистого доходу від використання одиниці капіталу

протягом всього терміну його експлуатації рівна ціні пропозиції капіталу (під сучасною вартістю розуміється вартість потоків грошових коштів, здійснених у різні періоди, приведені до теперішнього часу).

У результаті кейнсіанська функція інвестицій має вигляд:

$$I = I_n * (R^* - i), \quad (4.15)$$

де I_n – коефіцієнт, що показує чутливість підприємця до стимулів для інвестування;

i – відсоткова ставка;

R^* – гранична ефективність капіталу.

Варто зауважити, що кейнсіанська теорія інвестицій вважається суб'єктивною, оскільки вона заснована на елементі невизначеності, де гранична ефективність капіталу (R^*) залежить від очікувань підприємця щодо майбутнього доходу. Кейнс називав ці очікування «тваринним чуттям підприємця», що багато в чому є суб'єктивним чинником. Неокласики не прийняли теорію Кейнса і побудували свою теорію на основі теорії фірми.

На відміну від кейнсіанської теорії інвестицій, неокласична теорія виходить з того, що підприємці проводять інвестування з метою досягнення оптимального розміру капіталу, тому функцію інвестиційного попиту можна подати у такому вигляді:

$$I_a = B(K^0 - K_t), \quad (4.16)$$

де $0 < \beta < 1$;

I_a – обсяг автономних інвестицій на період t ;

K^0 – оптимальний обсяг капіталу;

K_t – фактичний обсяг капіталу;

B – коефіцієнт, що характеризує міру приближення діючого капіталу до оптимального за період t .

Оптимальний обсяг капіталу забезпечує при діючій технології максимальний прибуток. За умов досконалої конкуренції прибуток максимальний, якщо граничний продукт капіталу дорівнює рентним витратам, які складаються з норми амортизації і ставки відсотка по фінансовим активам, які складають альтернативні витрати використання коштів як капіталу. У такому випадку прибуток буде максимальним. Для визначення оптимального розміру капіталу використовують виробничу функцію Кобба – Дугласа:

$$Y = K^a * L^{1-a}, \quad (4.17)$$

де $0 < a < 1$;

a – показник, за яким визначаються вклад капіталу у випуск продукції;

K – обсяг капіталу;

L – витрати на робочу силу.

Використовуючи умови максимізації прибутку оптимальне значення

капіталу буде дорівнювати:

$$K^0 = \frac{aY}{d+1}, \quad (4.18)$$

де d - норма амортизації капіталу.

Якщо при заданих значеннях рентних витрат зміниться технологія, то значення K^0 також зміниться. Якщо завдяки науково-технічному прогресу зростає гранична продуктивність капіталу, то K^0 також збільшиться за незмінної ставки відсотку.

Як бачимо, згідно з неокласичною теорією, попит на інвестиції є зростаюча функція від граничної продуктивності капіталу і зворотна функція від ставки проценту, якщо значення амортизації не змінюється, тобто є постійним. Неокласична функція інвестицій більш об'єктивна порівняно з кейнсіанською, тому що враховує зміни технології виробництва, а не тільки зміни значень відсоткової ставки.

Таким чином, розглянувши різні підходи до інвестицій, можна зробити певні висновки.

По-перше, усі види інвестиційних видатків перебувають в оберненій залежності від реальної процентної ставки. Підвищення процентної ставки збільшує витрати на одиницю капіталу для фірм, які інвестують кошти в машини і устаткування, збільшують витрати запозичень для покупців житла і збільшують витрати зберігання запасів.

По-друге, функція інвестицій переміщується внаслідок різних причин. Науково-технічний прогрес збільшує граничний продукт капіталу та інвестиції в основний капітал. Зростання населення країни збільшує попит на житло та інвестиції в житлове будівництво.

По-третє, зміна економічної політики, зокрема зміна податку на прибуток корпорацій чи інвестиційного податкового кредиту, впливає на стимули до інвестування, а отже, також переміщує функцію інвестицій.

По-четверте, інвестиції є нестабільними упродовж ділового циклу, бо інвестиційні видатки залежать від обсягу виробництва національної економіки та від процентної ставки. У неокласичній моделі інвестицій в основний капітал вищий рівень зайнятості збільшує граничний продукт капіталу, і, отже, стимули до інвестування. Зростання обсягів виробництва збільшує також прибутки фірм і послаблює фінансові обмеження, з якими стикаються окремі фірми. Крім того, вищий дохід збільшує попит на житло, що зі свого боку підвищує його ціну та обсяг інвестицій у житло. Більший обсяг виробництва збільшує обсяг запасів, який фірми хочуть мати і, отже, стимулює інвестиції у запаси. Статистика підтверджує, що на етапі економічного піднесення інвестиції зростають, а на фазі спаду – зменшуються.

4.4 Державна інвестиційна політика та її вплив на розвиток національної економіки

Головним питанням державної інвестиційної політики в Україні є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як довготривалим національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які випливають із сучасного стану та структури економіки України.

Метою державної інвестиційної політики є створення конкурентного середовища, реалізація програм структурної перебудови економіки України, спрямування інвестицій у пріоритетні галузі та програми.

У державній програмі залучення іноземного капіталу визначено основні пріоритетні сфери інвестиційної діяльності в Україні: агропромисловий комплекс, медична та мікробіологічна промисловість, легка промисловість, лісопромисловий комплекс, машинобудування, металургійний комплекс, розвиток паливно-енергетичного комплексу і впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, транспортна інфраструктура, зв'язок; хімічна й нафтохімічна промисловість, соціальна інфраструктура, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Важливе значення для збільшення обсягів інвестицій і підвищення ефективності їх використання має *податкове регулювання інвестиційної діяльності*, що забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки через встановлення відповідних податкових ставок та податкових пільг. До методів податкового стимулювання інвестиційних процесів насамперед належить пільгове оподаткування прибутку. Методи податкового регулювання інвестиційних процесів можна поділити на чотири групи:

- 1) запровадження диференційованих ставок оподаткування;
- 2) звільнення від сплати податку на певний строк;
- 3) зменшення бази оподаткування;
- 4) усунення подвійного оподаткування.

Система оподаткування повинна мати інвестиційну спрямованість, що досягається застосуванням в оподаткуванні обґрунтованої диференціації ставок податків залежно від розміру одержаного прибутку та рівня використання прибутку на інвестиційно-виробничі цілі. Це дає змогу активізувати інвестиційну діяльність у пріоритетних напрямках. Крім цього, можливе застосування знижувальних коефіцієнтів залежно від приросту частки прибутку, що використовується на виробничий розвиток.

Ефективним методом податкового регулювання інвестиційної діяльності є запровадження механізму уникнення подвійного оподаткування прибутку та дивідендів акціонерних товариств. Оподаткування дивідендів на рівні інших доходів збільшить активність інвесторів щодо вкладання коштів в акції підприємств.

Зменшення бази оподаткування передбачає виключення зі складу прибутку та доходу, що підлягає оподаткуванню, тих його частин, які спрямовуються на інвестування. Таке зменшення доцільно після здійснення операцій вкладання коштів у сфери та об'єкти інвестування, що їх визнано пріоритетними.

Інвестиційні пільги можна надавати лише на нетривалий термін, пов'язаний із виходом підприємства на проектну потужність, оскільки постійні пільги призводять до значних структурних деформацій в економіці, знижують конкуренцію.

Бюджетні методи регулювання інвестиційної діяльності мають для України особливе значення, оскільки ринок інвестиційних ресурсів тут недостатньо сформований, існує гіпертрофована структура економіки, надмірна диференціація технічного рівня виробництва, високий рівень монополізації, незамкненість на внутрішній ринок виробничих циклів, банки майже не здійснюють довгострокового кредитування, а власних інвестиційних коштів підприємствам бракує.

Для збільшення бюджетного інвестування необхідно реформувати структуру бюджетних видатків, зменшуючи при цьому витрати дотаційного характеру і відповідно збільшуючи фінансування інвестиційно-інноваційних програм. З цією метою в поточний бюджет країни доцільно ввести окремою статтею *бюджет розвитку*, основним завданням якого є фінансування державних інвестиційних проектів. Джерелом поповнення бюджету розвитку можуть бути кредити міжнародних організацій, кредити Нацбанку, виплати за раніше наданими позиками, надходження від випуску в обіг довгострокових інвестиційних облігацій з доходом, яких гарантується заставою конкретного майна, що перебуває в державній власності.

Істотним чинником активізації інвестиційних процесів є *грошово-кредитна державна політика*. Така політика впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти. Національний банк проводить операції на фондовому ринку, тобто здійснює емісію, продаж, купівлю державних цінних паперів. Встановлюючи вигідні для покупця умови (ціна або дивіденди) щодо своїх цінних паперів, держава стимулює купівлю їх юридичними та фізичними особами, зменшуючи кількість вільних грошей, що можуть бути використані для кредитування інвестицій через банківську систему. Навпаки, зменшуючи вигідність цінових та дивідендних умов державних цінних паперів, держава стимулює продаж їх юридичними та фізичними особами. Відтак у останніх з'являються додаткові кошти, які через банківську систему або безпосередньо використовуються для фінансування інвестицій. Можна сказати, що нині за рахунок державних облігаційних позик розв'язуються лише проблеми ліквідації поточної заборгованості, а не довгострокового інвестування в пріоритетні

галузі.

Порівняно з ринком цінних паперів банківська система у фінансовому та організаційному плані більш готова до активного включення в інвестиційні процеси. Однак і досі переважає мотивація до короткострокового кредитування й розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Мережі спеціалізованих інвестиційних банків в Україні не існує. Необхідно стимулювати процес створення таких банків, а виділення коштів на довгострокові інвестиції треба підкріпити відповідним блоком заохочень. Банківська система України має вже неабиякий капітал, придатний для інвестицій. Необхідно розробити механізм стимулювання перерозподілу банківських активів у бік довгострокового інвестування. Активізувати участь комерційних банків в інвестиційному процесі можна переходом на змінні процентні ставки, створенням промислово-фінансових груп, пільговим оподаткуванням доходів банків від довгострокових кредитів.

Контрольні запитання:

1. Охарактеризувати структуру особистого доходу й особистого наявного доходу в приватній закритій економіці.
2. Проаналізувати рівняння кейнсіанської функції споживання.
3. Назвати і пояснити чинники автономного споживання.
4. У чому полягає сутність мультиплікативного ефекту?
5. Розкрити сутність теорії життєвого циклу Ф. Модільяні.
6. Розкрити сутність теорії перманентного доходу М. Фрідмена.
7. Надати визначення інвестиціям.
8. Назвати і охарактеризувати основні складові інвестицій.

Тема 5 КЛАСИЧНА МОДЕЛЬ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ. РІНОВАГА НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ В МОДЕЛІ IS – LM

- 5.1 Модель «витрати-випуск» – кейнсіанська модель товарного ринку.
- 5.2 Модель «вилучення-ін'єкції» і макроекономічна рівновага.
- 5.3 Сукупні витрати і потенційний ВВП.
- 5.4 Мультиплікатор видатків.
- 5.5 Модель IS-LM як аналітичний засіб макроекономічної політики.

5.1. Модель «витрати-випуск» – кейнсіанська модель товарного ринку

Визначення рівноважного ВВП на базі сукупних витрат має важливе значення для макроекономічного аналізу. *Рівноважний ВВП* забезпечується за умови, якщо сукупна кількість вироблених товарів та послуг (ВВП) дорівнює тій кількості товарів і послуг, яку суб'єкти економіки мають намір купити.

Класична теорія називає макроекономічною рівновагою збіг величин AD і AS (сукупних попиту та пропозиції). Кейнсіанська теорія модифікує поняття AD і AS і вводить у макроекономічний аналіз модель «сукупні доходи – сукупні витрати».

Оскільки ВВП, з одного боку, є сукупністю доходів (розрахунок ВВП за доходами), а з іншого, – витратами, спрямованими на закупівлю товарів і послуг (метод потоку видатків), то можлива рівновага між ВВП і сукупними витратами. *Сукупні витрати* – це витрати резидентів і нерезидентів, спрямовані на закупівлю вітчизняних товарів і послуг. Для правильного розуміння рівноважного ВВП необхідно розрізняти заплановані та фактичні сукупні витрати. *Заплановані сукупні витрати* є грошовим еквівалентом сукупного попиту. Вони дорівнюють сумі витрат, які планують здійснити економічні суб'єкти для купівлі товарів і послуг. Заплановані сукупні витрати складаються із запланованих витрат на приватне споживання та інвестування, на державні закупівлі та чистий експорт і визначаються за формулою:

$$E = C + I + G + X_n. \quad (5.1)$$

Фактичні сукупні витрати не завжди можуть збігатися із запланованими.

Визначенні рівноважного ВВП на базі запланованих сукупних витрат спирається на два методи:

1) метод «витрати-випуск» (розглядає рівноважний ВВП як такий обсяг виробленої продукції, який дорівнює запланованим сукупним витратам, спрямованим на його закупівлю);

2) метод «вилучення-ін'єкції» (рівноважний ВВП визначається на базі тотожності між умовами його розподілу та умовами формування запланованих витрат на його закупівлю).

Оскільки в закритій моделі суто ринкової економіки державні видатки й чистий експорт відсутні, заплановані сукупні витрати охоплюють заплановані витрати на споживання (C) і заплановані інвестиції (I).

$$\text{ВВП} = C + I. \quad (5.2)$$

Розглянемо *метод «витрати – випуск»*. Сукупні доходи, за Кейнсом, – це синонім сукупної пропозиції, тобто це обсяг ВВП (Y) як потенційна сума доходів суспільства. У такий спосіб макроекономічна рівновага – це рівновага сукупних витрат (C + I), з одного боку, і сукупних доходів (D = Y), з другого боку. Інакше кажучи, повинна дотримуватися рівність:

$$Y = C + I. \quad (5.3)$$

Метод зіставлення сукупних доходів і сукупних витрат по-іншому називається методом «витрати – випуск». Макроекономічну рівновагу цим методом можна визначати графічно, аналітично та таблично. Графічна модель рівноважного ВВП, визначеного за методом «витрати-випуск», називається «кейнсіанським хрестом» (рис. 5.1). Згідно з рисунком 5.1 на горизонтальній осі графіка розміщено ВВП, а на вертикальній – заплановані сукупні витрати.

Бісектриса відображає всі точки, у яких ВВП є рівноважним, тобто $Y = E$. Лінія E' – це лінія фактичних сукупних витрат. Як бачимо на графіку рисунку 5.1 рівноважний ВВП забезпечується лише в точці T_0 , коли $Y_0 = E_0$, а $I' = 0$.

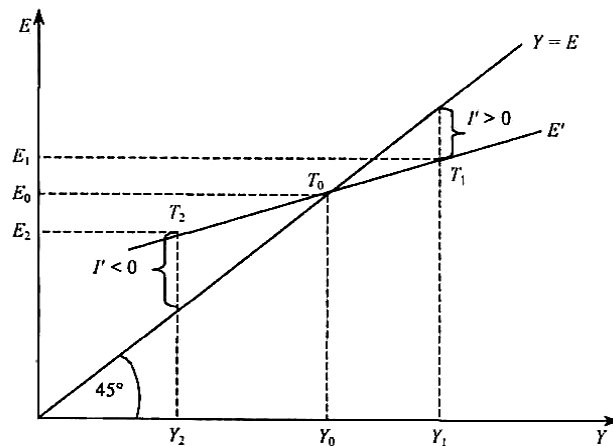

Рисунок 5.1 – Модель «Кейнсіанський хрест»

Таким чином, у процесі економічного кругообігу вироблений ВВП, як правило, не збігається із запланованими сукупними витратами. Якщо $Y > E$ (ВВП збільшився до Y_1 , а заплановані сукупні витрати до E_1 за умови, що $\Delta Y > \Delta E$. Точка T_1 свідчить про виникнення перевиробництва, тобто $Y_1 > E_1$, або $Y_1 = E_1 + I'$). При цьому $I' > 0$, то це ознака перевиробництва, що супроводжується незапланованим приростом товарних запасів, який свідчить про незапланований приріст інвестицій ($I' > 0$). За таких умов у підприємств з'являється бажання скорочувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зменшення ВВП до врівноваження із запланованими сукупними витратами.

Якщо, навпаки, $Y < E$ (ВВП зменшився до Y_2 , а заплановані сукупні витрати – до E_2 за умови, що $\Delta Y > \Delta E$. Точка T_2 свідчить про виникнення недовиробництва, тобто $Y_2 < E_2$, або $Y_2 = E_2 + I'$. При цьому $I' < 0$, то це є ознакою недовиробництва, що супроводжується незапланованим скороченням товарних запасів, яке свідчить про незаплановане зменшення інвестицій ($I' < 0$). Це спонукає підприємства збільшувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зростання ВВП до рівноваги із запланованими сукупними витратами.

В обох випадках, коли виробляється нерівноважний ВВП, незаплановані інвестиції в товарні запаси виконують балансуєчу роль в економіці. Завдяки незапланованим інвестиціям фактичні сукупні витрати ($E' = E + I'$) завжди дорівнюють ВВП, але за умов рівноваги $Y = E$, а $I' = 0$.

5.2 Модель «вилучення-ін'єкції» і макроекономічна рівновага

Розглянемо *метод «вилучення-ін'єкції»*. Згідно з методом «вилучення-ін'єкції» в економічному кругообігу постійно виникають вилучення (зменшення

витрат) та ін'єкції (збільшення витрат). Вилучення відбуваються у формі заощаджень, податків, імпорту, а ін'єкції – у формі інвестицій, державних закупівель, експорту. Рівноважний ВВП забезпечується за умови, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій. Метод «вилучення - ін'єкції» у ринковій закритій економіці означає зіставлення величини заощаджень (вилучень із поточного доходу) і інвестицій (ін'єкцій у поточний виробничий процес).

Головна умова рівноваги згідно з методом «вилучення-ін'єкції» – це рівняння:

$$S = I. \quad (5.4)$$

Отже, попит на інвестиції як частина сукупного попиту повинен дорівнювати пропозиції тимчасово вільних від поточного споживання ресурсів (заощаджень). Рівність $S = I$ впливає з рівності сукупних доходів і сукупних витрат. З одного боку, дохід направляється на споживання та заощадження ($Y = D = C + S$); з іншого – сукупні витрати включають поточні споживчі й інвестиційні видатки, (тобто $Y = D = C + I$; $C + S = C + I$; $S = I$).

Фактично рівність $S = I$ має на увазі заплановані інвестиції. У реальній дійсності існують незаплановані інвестиції (I'), які виконують балансуєву роль. У разі дефіциту, коли сукупні витрати (інвестиції як елемент попиту) перевищують сукупні доходи (заощадження як елемент пропозиції), $I' < 0$ і як наслідок фактичні інвестиції зменшуються порівняно із запланованими на величину незапланованих інвестицій, що спричиняє рівновагу. У разі надвиробництва потрібно збільшити сукупні видатки на користь незапланованих інвестицій у запаси, тобто $I' > 0$ що спричинить рівновагу $S = I + I'$. Графічно метод «вилучень-ін'єкцій» можна зобразити в такий спосіб:

По осях координат розташовуємо відповідно Y по абсцисі, S і I по ординаті. Точка A (де є перетинання ліній заощаджень і запланованих інвестицій) – це точка рівноваги, проекція якої на вісь абсцис дасть величину рівноважного ВВП. Якщо $Y_1 < Y_0$ $S < I$ і $I' < 0$.

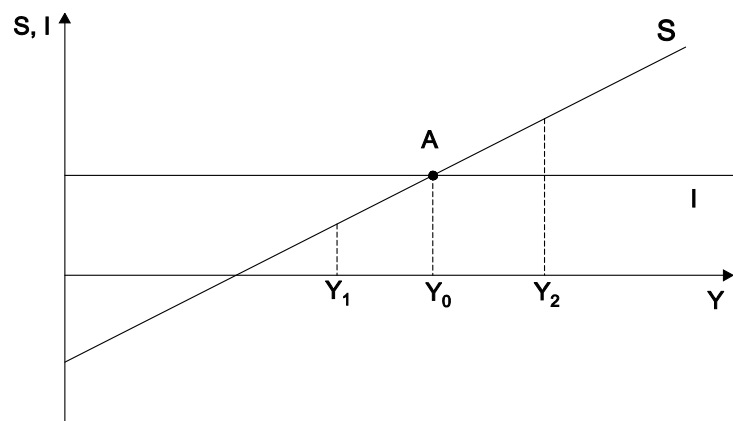

Рисунок 5.2 – Модель рівноважного ВВП, визначеного методом «вилучення-ін'єкцій»

Якщо $Y_2 > Y_0$, $S > I$, а $I' > 0$.

Якщо в одній системі координат об'єднати кейнсіанський хрест і метод «вилучень-ін'єкцій», то очевидно збіг величин Y^0 , Ca і $-Ca$ як вільних членів рівнянь C і S , а також позитивні або негативні знаки величини I' .

5.3 Сукупні витрати і потенційний ВВП

Кейнсіанська теорія стверджує, що макроекономічна рівновага можлива як за умов повної, так і неповної зайнятості, а її умови залежать від співвідношення між запланованими сукупними витратами і потенційно необхідними сукупними витратами. А саме це співвідношення визначає розбіжність між потенційним ВВП і рівноважним ВВП та інфляцією.

Ситуація, коли сукупні витрати відповідають потенційному ВВП, тобто дорівнюють потенційно необхідним сукупним витратам, є ідеальною для економіки. Проте зазвичай сукупних витрат або не вистачає для закупівлі потенційного ВВП, або вони є надмірними. Залежно від цього в економіці виникають різні наслідки.

В умовах неповної зайнятості запланованих сукупних витрат не вистачає для закупівлі потенційного ВВП. Унаслідок цього в економіці виникає рецесійний розрив. *Рецесійний розрив* – це величина, на яку автономні витрати потрібно збільшити, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити приріст реального ВВП до рівня потенційного без росту цін (інфляції). Формулу розрахунку рецесійного розриву можна подати:

$$\Delta \bar{E}_r = (Y_p - Y) : M_E, \quad (5.4)$$

де $\Delta \bar{E}_r$ – величина рецесійного розриву;

Y_p – потенційний ВВП;

$Y_p - Y$ – перевищення потенційного ВВП над реальним;

M_E – мультиплікатор витратів.

Графічна модель рецесійного розриву зображена на рисунку 5.3.

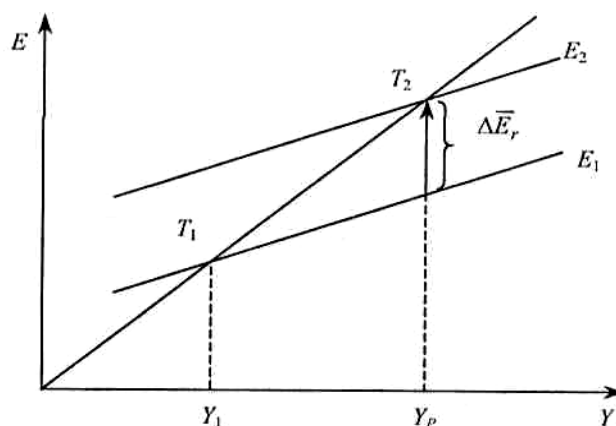

Рисунок 5.3 – Рецесійний розрив

Графічно рецесійний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лінією потенційно необхідних сукупних витрат (E_2) і лінією запланованих сукупних витрат (E_1) і відображує різницю в автономних витратах, які входять до складу різних за величиною запланованих сукупних витрат. Виходячи з графіка, рецесійний розрив визначається як:

$$\Delta \bar{E}_r = \bar{E}_2 - \bar{E}_1. \quad (5.5)$$

Доцільно пам'ятати, що графічна модель рецесійного розриву та його формула не враховують інфляцію, оскільки ґрунтуються на припущенні, що збільшення запланованих автономних витрат і зростання фактичного ВВП до потенційного рівня не супроводжується зростанням цін.

Далі розглянемо ситуацію, коли у випадку повної зайнятості на фазі піка (буму) виникає перевищення сукупних витрат над величиною потенційного ВВП – *інфляційний розрив*. Інфляційний розрив – це величина, на яку потрібно зменшити автономні витрати, щоб за допомогою мультиплікаційного ефекту забезпечити зниження номінального ВВП до рівня потенційного завдяки зниженню цін (дефляції). Якщо виразити номінальний ВВП як добуток потенційного продукту на дефлятор цін, то формулу розрахунку інфляційного розриву можна подати так:

$$\Delta \bar{E}_i = (Y_n - Y_p) : M_E = (Y_p - I_p \cdot Y_p), \quad (5.6)$$

де $\Delta \bar{E}_i$ – величина інфляційного розриву (з від'ємним знаком);

Y_p – потенційний ВВП;

I_p – дефлятор цін;

$I_p \cdot Y_p$ – номінальний ВВП;

$Y_p - I_p Y_p$ – відставання потенційного ВВП від номінального;

M_E – мультиплікатор витрат.

Графічний аналіз інфляційного розриву подано на рисунку 5.4. Він показує, що інфляційний розрив – це відрізок, рівний відстані по вертикалі між лініями потенційно необхідних сукупних витрат (E_1) і запланованих сукупних витрат (E_2) і становить таку величину, на яку заплановані автономні витрати перевищують потенційно необхідні автономні витрати, тобто $\bar{E}_i = \bar{E}_2 - \bar{E}_1$.

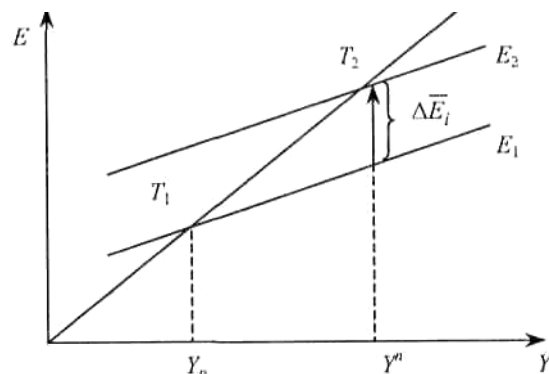

Рисунок 5.4 – Інфляційний розрив

Оскільки в умовах повної зайнятості цей розрив викликає надмірне зростання запланованих сукупних витрат, яке повністю трансформується у приріст цін і не збільшує обсяг виробництва, його називають інфляційним. Саме він викликає інфляційне збільшення фактичного ВВП порівняно з потенційним на мультиплікативній основі і призводить до того, що потенційний ВВП номінально менший за фактичний на величину інфляційного розриву, помножену на мультиплікатор витрат:

$$Y_p = Y_p \cdot P - \Delta \bar{E} \cdot M_E. \quad (5.7)$$

Інфляційний розрив виникає в умовах повної зайнятості, коли сукупний попит перевищує потенційно можливу сукупну пропозицію (потенційний ВВП), що не збільшує обсяг виробництва, а лише викликає зростання цін (інфляцію). Проте інколи зростання сукупного попиту в умовах повної зайнятості може викликати не лише інфляційне зростання, а й надмірну зайнятість, тобто тимчасовий вихід обсягів виробництва за межі потенційного ВВП, а це спричиняє *інфляційно-експансійний розрив*, в умовах якого фактичний ВВП перевищує потенційний ВВП як номінально, так і реально.

Таким чином, інструментарій рецесійного та інфляційного розриву є важливим елементом кейнсіанської теорії, який дає змогу обґрунтувати певні висновки для макроекономічної політики, спрямовані на усунення в економіці рецесії або інфляційного зростання.

5.4 Мультиплікатор видатків

Вище ми з'ясували, що обсяг рівноважного ВВП залежить від величини запланованих сукупних витрат, а їх зростання спричиняє зростання рівноважного ВВП. До того ж зміна будь-якого компонента запланованих сукупних витрат на одну одиницю, як правило, спричиняє зміну рівноважного ВВП більш як на одну одиницю. Отже, між зміною запланованих сукупних витрат і зміною рівноважного ВВП існує помножена залежність, яка вимірюється за допомогою мультиплікатора витрат.

Поняття «мультиплікатор витрат» в економічну теорію було введено англійським економістом Каном, який зазначив, що збільшення державних видатків на громадські роботи викликає примножене збільшення обсягу виробництва і підвищення рівня зайнятості. У подальшому теорію мультиплікатора розвинув Дж. М. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей».

Мультиплікатор витрат є однією з ключових категорій макроекономічного аналізу, для з'ясування сутності якої необхідно розглянути зв'язок між рівноважним ВВП і окремими компонентами запланованих сукупних витрат.

Розглядаючи перше питання теми, ми виходили з того, що рівноважним є ВВП, обсяг якого дорівнює сумі запланованих витрат на споживання та

інвестування ($Y = C + I$). Оскільки окремі компоненти цього рівняння мають неоднаковий зв'язок із рівноважним ВВП, то розрізняють автономні та індукційовані витрати. Термін «автономні» витрати – використовують для позначення тих змінних, які в межах цієї моделі не залежать від незалежної змінної.

Термін «індукційовані» витрати використовується для позначення тих змінних, які в межах певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. У моделі рівноважного ВВП серед компонентів запланованих сукупних витрат індукційованими є витрати на споживання. Це пояснюється тим, що вони змінюються в разі зміни доходу відповідно до граничної схильності до споживання, тобто $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$.

Для спрощення аналізу до автономних витрат (\bar{E}) цієї моделі зарахуємо лише заплановані інвестиції. У дійсності, як відомо, до складу автономних витрат належать усі елементи сукупних витрат, які не залежать від поточного доходу (споживання, інвестиції, державні закупівлі, чистий експорт). Автономні витрати (у цій моделі) – це заплановані інвестиції, значить $\bar{E} = I$, а $\Delta \bar{E} = \Delta I$.

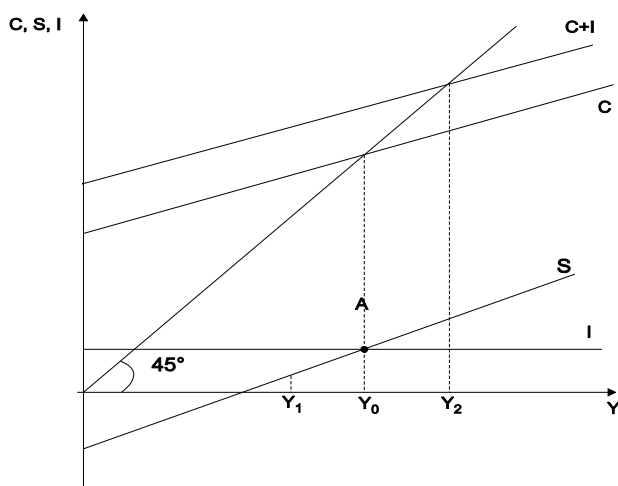

Рисунок 5.5 – Поєднання моделей «кейнсіанський хрест» та «вилучення-ін'єкції»

Якщо $\Delta I = \Delta \bar{E}$, а $\Delta C = MPC \cdot \Delta Y$, то зміну рівноважного ВВП можна визначити за формулою:

$$\Delta Y = \Delta \bar{E} + MPC \cdot \Delta Y, \quad (5.8)$$

розв'язавши це рівняння відносно ВВП, отримаємо

$$\Delta Y = (1 / 1 - MPC) \cdot \Delta \bar{E}. \quad (5.9)$$

Коефіцієнт цього рівняння $(1 / 1 - MPC)$ і є мультиплікатором витрат, який знаходиться у прямій залежності від граничної схильності до споживання і зворотній залежності від граничної схильності до заощадження.

Виходячи з рівняння $\Delta Y = (1 / 1 - MPC) \cdot \Delta \bar{E}$, можна визначити два моменти: по-перше, мультиплікатор витрат – це число, на яке потрібно

помножити зміну автономних витрат, щоб визначити зміну рівноважного ВВП; по-друге, мультиплікатор витрат відображує відношення між зміною рівноважного ВВП і зміною автономних витрат. Виходячи з рівняння (9.6.), це можна записати так:

$$(1 / 1 - MPC) = \Delta Y / \Delta \bar{E}. \quad (5.10)$$

Якщо позначити мультиплікатор витрат символом M_E , можна записати формулу мультиплікатора витрат:

$$M_E = (1 / 1 - MPC). \quad (5.11)$$

Виходячи з вище сказаного, можна визначити приріст рівноважного ВВП за спрощеною формулою:

$$\Delta Y = M_E \cdot \Delta \bar{E}. \quad (5.12)$$

Таким чином, формула мультиплікатора витрат показує його пряму залежність від граничної схильності до споживання і обернену від граничної схильності до заощадження. Враховуючи, що $1 - MPC = MPS$, можна трансформувати формулу мультиплікатора:

$$M_E = 1 / MPS. \quad (5.13)$$

Мультиплікатор витрат зазвичай більший за одиницю, тому що гранична схильність до споживання менша за одиницю. Це означає, що приріст автономних витрат на одну одиницю спричиняє приріст рівноважного ВВП більше, ніж на одну одиницю.

Графічно ефект мультиплікатора витрат можна проілюструвати за допомогою моделі «кейнсіанський хрест» (рис. 5.6).

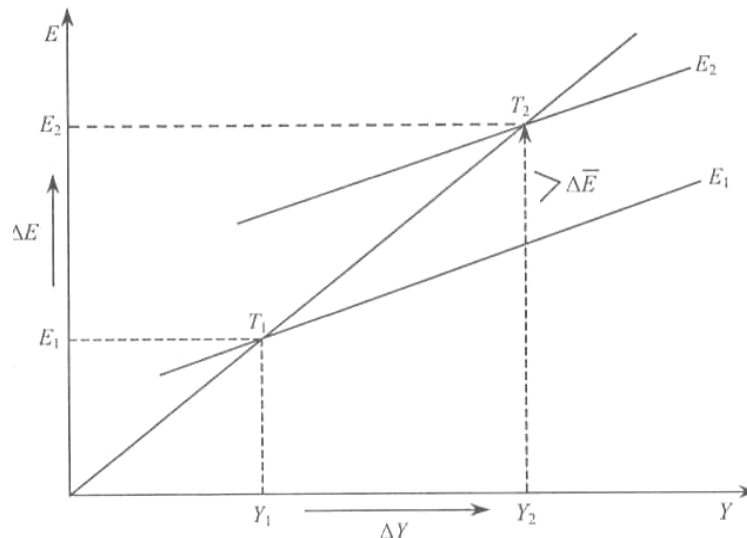

Рисунок 5.6 – Ефект мультиплікатора

На рисунку 5.6 продемонстровано зростання ВВП – з Y_1 до Y_2 внаслідок мультиплікативної дії.

5.5 Модель IS – LM як аналітичний засіб макроекономічної політики

Поєднання (мікст) фіскальної і монетарної політики держави є складним і суперечливим завданням державних органів. Для його вирішення в макроекономіці використовується модель IS-LM як модель сукупного попиту, що поєднує між собою товарний і грошовий ринки з впливом держави в короткостроковому періоді. Графічно це ілюструється за допомогою двох кривих: IS і LM.

Крива *IS* (*investment—save*, або *інвестиції-заощадження*) є геометричним місцем точок рівноваги інвестицій (*I*) і заощаджень (*S*) за будь-яких значень процента (вісь ординат) і доходу (вісь абсцис). Між доходом і процентною ставкою не існує безпосереднього зв'язку. Крива *IS* пов'язує їх між собою опосередковано, через інвестиції і показує, що із збільшенням рівня процентної ставки рівень доходу знижується. Це підкреслює така послідовність подій: зміна ставки відсотку → зворотна за напрямком зміна інвестицій → зміна наявного доходу, аналогічна за напрямком змін інвестицій.

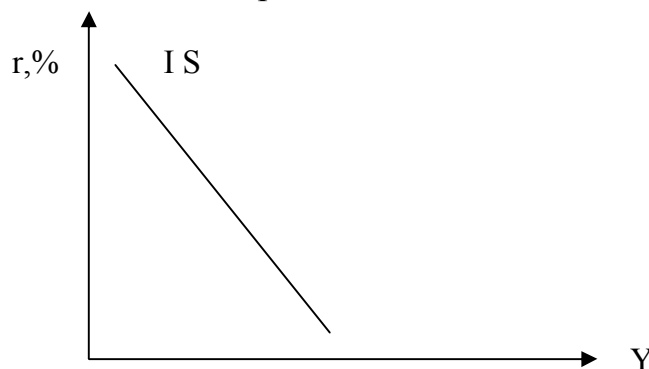

Рисунок 5.7 – Крива IS (інвестиції-заощадження)

Крива *LM* (*liquidity—money*, або *ліквідність-гроші*) ілюструє залежність процентної ставки від доходу у разі рівноваги на грошовому ринку за такою послідовністю міркувань: зміна наявного доходу → ідентична за напрямком зміна попиту на гроші → зміна ставки відсотку, аналогічна за напрямком змін грошового попиту. Таким чином, зв'язок між процентною ставкою й доходом є прямим і лінія *LM* має додатний нахил (рис. 5.8).

Нахил кривої *LM* залежить від ступеня залежності процентної ставки від доходу. Якщо він є великим, то незначне збільшення доходу зумовлює велике зростання процентної ставки й крива *LM* є крутою, тобто тяжіє до вертикалі. Навпаки, пологий характер графіку є характерним у разі суттєвого впливу рухів процентної ставки на динаміку наявного доходу.

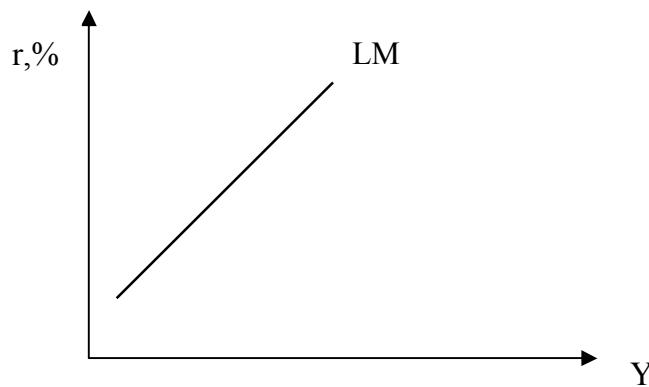

Рисунок 5.8 – Крива LM (ліквідність-гроші)

Якщо обидва графіки поєднати в одній системі координат, то отримаємо модель $IS-LM$ (рис. 5.9), яка узгоджує рівновагу на товарному й грошовому ринках одночасно. Точка перетину кривих IS і LM визначає рівноважний стан в економіці, якому відповідає рівноважна процентна ставка r_e і рівноважний дохід Y_e .

Розглянемо наслідки впливу фіскальної й монетарної політики на економіку держави. Нехай спочатку обидва види державної політики застосовуються незалежно.

Якщо уряд збільшить державні закупівлі за незмінною пропозицією грошей, то це збільшить наявний дохід і підвищить процентну ставку, тобто крива IS зрушиться праворуч. Зростаюча процентна ставка скорочує приватні інвестиції й зменшує зростання доходу (ефект витіснення).

Якщо центральний банк країни збільшує пропозицію грошей за фіскальної сталості, то процентна ставка падає, приватні інвестиції й відповідно наявний дохід зростають. Зрозуміло, що зворотні напрямки фіскальних і монетарних засобів протилежним чином впливатимуть на стан рівноваги.

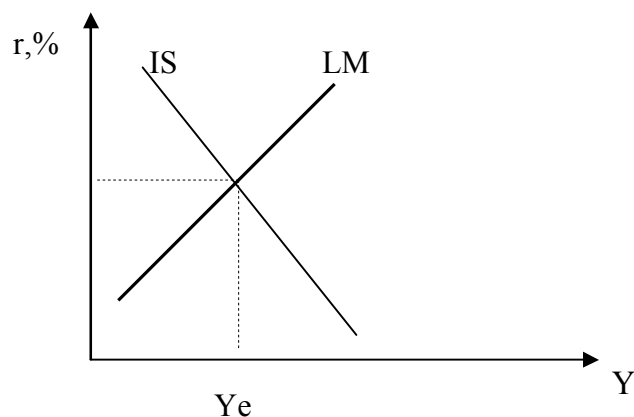

Рисунок 5.9 – Рівновага в моделі $IS-LM$

Фіскальні й монетарні інструменти можуть застосовуватися спільно. Нехай фіскальне стимулювання супроводжується рішенням стабілізувати процентну ставку. Збільшення державних витрат або зниження податкового тиску провокують підвищення процентної ставки. Для недопущення цього монетарні засоби знижують процентну ставку стабілізується, тобто дохід зростає без ефекту витіснення.

Фіскальне стимулювання є ефективним, якщо приріст автономних витрат з ефектом мультиплікації перевищує ефект витіснення. Монетарне стимулювання є ефективним у разі зменшення процентної ставки з наступним збільшенням інвестицій і доходу.

Контрольні запитання:

1. За яких умов у реальному економічному кругообігу забезпечується рівновага?
2. Якими методами можна визначити рівноважний ВВП у реальній економіці?
3. Пояснити на моделі «витрати-випуск», яку роль відіграють незаплановані інвестиції у товарні запаси, якщо фактичні сукупні витрати не дорівнюють виробленому ВВП?
4. Назвати характерні випадки, коли сукупність витрати не збігаються з виробленим ВВП.
5. За яких умов досягається рівноважний ВВП у моделі «витрати-випуск» («кейнсіанський хрест»)?
6. Що ви розумієте під термінами «вилучення» та «ін'єкції»?
7. За якого співвідношення між заощадженнями й інвестиціями забезпечується рівноважний ВВП у моделі «вилучення-ін'єкції»?
8. Розкрити сутність мультиплікатора інвестицій та написати формули для його визначення.
9. Надати визначення і розкрити сутність рецесійного розриву в економіці.
10. Надати визначення і розкрити сутність інфляційного розриву в економіці.
11. Пояснити, завдяки чому зміна автономних витрат викликає мультиплікативну зміну доходу. Показати відмінність між мультиплікатором витрат та ефектом мультиплікатора.

Тема 6. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

6.1 Зміст фінансової політики, цілі та інструменти.

6.2 Види фінансової політики та її наслідки.

6.3 Фінансова політика та державний бюджет. Бюджетний дефіцит та державний борг.

6.1 Зміст фінансової політики, цілі та інструменти

Досягнення економікою рівноваги не можливе без державного регулювання цих процесів. Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що в сукупності становить єдину систему макроекономічного регулювання економіки. Основними методами виконання державою стабілізаційної функції є фінансова та грошово-кредитна політика, за допомогою яких вона впливає на сукупний попит.

Фінансова політика – це політика, направлена на регулювання сукупного попиту і реального національного доходу за допомогою державних витрат, трансфертних виплат і оподатковування з метою впливу на соціально-економічний розвиток.

Найважливішим *інструментом фінансової політики* є державний бюджет. Функції державного бюджету:

Фінансова функція бюджету полягає у вилученні за допомогою податків та інших джерел, які мають допоміжний характер, частини доходів громадян, підприємств, установ, організацій для утримання державного апарату, виробництва суспільних благ, тобто забезпечення тих видів діяльності, які не мають власних джерел доходів (природоохоронні заходи, архіви, бібліотеки тощо), або ж мають недостатні для забезпечення належного рівня розвитку джерела фінансування (фундаментальні наукові дослідження, оперні театри, музеї тощо).

Розподільча функція бюджету полягає в тому, що акумульовані в державному бюджеті грошові засоби уряд використовує для перерозподілу, спрямовуючи їх на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, інвестування в капіталомісткі галузі з тривалим строком окупності витрат, на структурну перебудову, прискорення НТП, зростання життєвого рівня населення, вирішення соціальних проблем.

Стимулююча функція бюджету проявляється в тому, що, змінюючи базу та ставки оподаткування, використовуючи пільги, тарифи тощо, уряд здійснює стимулюючу (обмежувальну) політику, впливаючи на циклічні коливання економіки, зміну її структури тощо.

Контрольна функція бюджету виконується завдяки тому, що він у грошовому вираженні віддзеркалює відтворювальний суспільний процес, виявляє економічні пропорції, відхилення від рівноваги тощо.

Головні джерела формування надходжень до державного бюджету:

- податки;
- відрахування на соцстрах та інші види відрахувань;
- державна позика (внутрішня та зовнішня);
- емісія грошей;
- продаж державного майна.

Надання бюджетних засобів підприємствам, установам та організаціям для повного або часткового покриття їхніх витрат на заходи, передбачені бюджетом, називають *бюджетним фінансуванням*. Форми виплат із державного бюджету:

- *асигнування* – видатки на утримання підприємств та установ;
- *субсидії* – державна допомога організаціям, установам, громадянам;
- *субвенції* – державна грошова допомога місцевим органам влади або окремим галузевим господарським органам для розвитку;
- *дотації* – допомога підприємствам, організаціям, установам для покриття збитків із метою підтримки.

Бюджет – це грошове вираження збалансованого кошторису доходів та видатків за певний період. Стан бюджету може бути:

- *збалансований*, коли видаткова частина держбюджету дорівнює доходній;
- *дефіцитний*, коли видатки перевищують доходи;
- *профіцитний*, коли доходи перевищують видатки.

Ще одним інструментом фіскальної політики є податки. *Податки* за економічним змістом – це фінансові відносини між державою та платником податків із метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

Податкова політика – це діяльність держави у сферах запровадження, правової регламентації та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів держави.

Проявом податкової політики, яка проводиться в державі та формується державними структурами, є *податкова система*.

За економічним змістом податкова система – це сукупність податків та обов’язкових платежів, законодавчо установлених у країні з метою поповнення доходної частини бюджетів різних рівнів.

Джерелом оподаткування незалежно від об’єкта оподаткування є чистий дохід суспільства.

Об’єкт оподаткування – це кількісно визначений економічний феномен, який є базою для нарахування податків.

Об'єкти оподаткування:

- дохід (підприємства або населення);
- майно (нерухоме і рухоме).

За механізмами формування *податки* поділяються на дві основні групи: *прямі* і *непрямі*. *Прямі податки* вилучаються безпосередньо у власників майна, одержувачів доходів і поділяються:

- а) *реальні* – земельний; домовий; на цінні папери;
- б) *особисті* – прибутковий податок з населення:
 - податок на прибуток корпорацій;
 - податок на приріст капіталу;
 - податок із спадщини і дарувань;
 - майновий податок.

Непрямі податки вилучаються у сфері реалізації або споживання товарів та послуг, тобто перекладаються на споживача продукції:

- а) *фіскальні монополії*:
 - індивідуальні;
 - універсальні (податок з обігу);
 - на додану вартість.
- б) *акцизи* – на окремі види товарів;
- в) *мита*:
 - за походженням: експортні; імпортні;
 - за цілями: фіскальні; протекціоністські; антидемпінгові;
 - за ставками: специфічні; адвалерні; змішані.

Податкова ставка – це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

$$T_{\text{сер}} (Y) = \frac{T}{Y}, \quad (6.1)$$

де $T_{\text{сер}}(Y)$ – середня ставка оподаткування;

T – величина податкових надходжень;

Y – дохід.

Оподаткування може бути: *прогресивним, регресивним, пропорційним*. *Крива Лаффера* показує зв'язок між податковими ставками та обсягом податкових надходжень і виявляє таку податкову ставку (від нульової до 100 %), за якої податкові надходження у бюджет досягають максимуму (рис. 6.1).

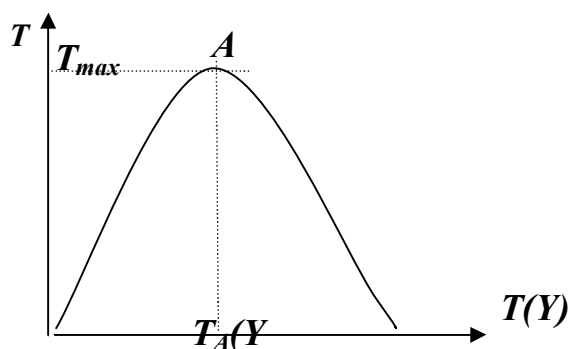

Рисунок 6.1 – Крива Лаффера

6.2 Види фіскальної політики та її наслідки

Фіскальна політика («фіск» – термін латинського походження, що переводиться як «скарбниця») – це система заходів щодо маніпулювання податками і витратами державного бюджету з метою впливу на сукупний попит для досягнення рівноваги в економіці. Маніпулювання податками і державними витратами має свої особливості.

Маніпулювання державними витратами безпосередньо збільшує сукупні витрати, тобто пряма споживання C піднімається паралельно нагору не тільки на величину приватних інвестицій, але і на обсяг державних витрат G . У результаті точка перетинання прямої $C + I + G$ з бісектрисою відсувається нагору і вправо, що відповідає більшому обсягові рівноважного ВВП (рис. 6.2).

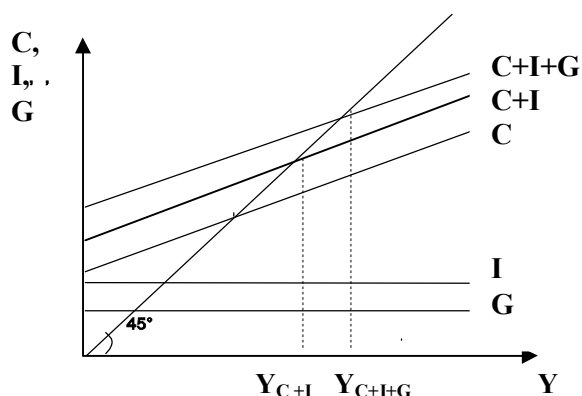

Рисунок 6.2 – Вплив державних витрат на обсяг рівноважного ВВП

Податки впливають на сукупний попит не відразу, а згодом, опосередковано, через, по-перше, реальне споживання C , по-друге, через інвестиції, що залежать від реальних заощаджень S . Лінія C зрушується

паралельно вниз із урахуванням величини податків на споживання. Лінія заощаджень S піднімається паралельно нагору також із урахуванням величини податків. Останнє зрушення паралельно вниз опускає лінію інвестицій, у підсумку пряма $(C+I)_0$ зрушується паралельно вниз. Таким чином, нова пряма сукупних витрат перетинає бісектрису лівіше і нижче, ніж у випадку чистої ринкової економіки, тобто без участі держави.

Виділяють два основних види фіскальної політики:

- дискреційна;
- недискреційна, або політика автоматичних (убудованих) стабілізаторів.

Дискреційна фіскальна політика пов'язана з оперативним регулюванням податків і державних витрат за різних ситуацій.

Стимулююча дискреційна фіскальна політика містить:

- 1) зниження податків;
- 2) збільшення державних витрат;
- 3) сполучення 1 і 2.

Стримуюча дискреційна фіскальна політика містить:

- 1) збільшення податків;
- 2) зменшення державних витрат;
- 3) сполучення 1 і 2.

Таким чином, стимулююча політика спричиняє зростання дефіциту державного бюджету, а стримуюча – його скорочення.

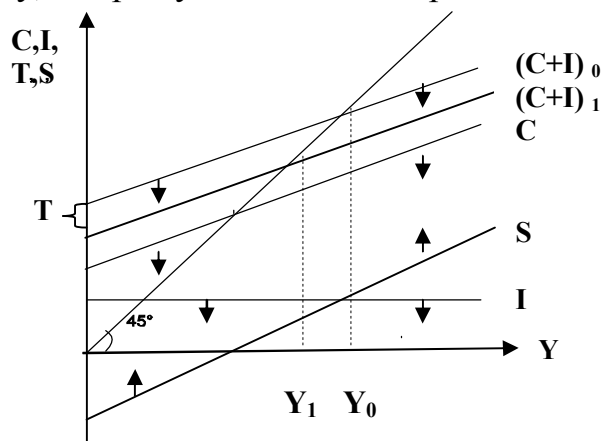

Рисунок 6.3 – Вплив податків на обсяг рівноважного ВВП

Розглянемо докладніше особливості дискреційного регулювання.

Податки й державні витрати впливають на ВВП з мультиплікаційним ефектом.

Приріст державних витрат, що забезпечує зміну ВВП, можна записати так:

$$\Delta Y = \Delta G * mg, \quad (6.2)$$

де ΔY – приріст ВВП;

ΔG – зміна державних витрат;

mg – мультиплікатор державних витрат.

Приріст податків, що забезпечує зміну ВВП, можна записати таким чином:

$$\Delta Y = \Delta T \cdot mg, \quad (6.3)$$

де ΔY – приріст ВВП;

ΔT – зміна податків;

mt – мультиплікатор податків.

Розрізняють простий і складний мультиплікатори.

Державні витрати належать до автономних витрат, тому застосуємо *простий мультиплікатор державних витрат*, що збігається з простим мультиплікатором витрат, тобто:

$$mg = me = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS}. \quad (6.4)$$

Складний мультиплікатор враховує не тільки граничну схильність до споживання MPC, але і ставку (коефіцієнт) податків t , тому формула виглядає так:

$$mg = \frac{1}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{1}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (6.5)$$

Податковий мультиплікатор менше мультиплікатора державних витрат, пропорційно граничній схильності до споживання MPC (що завжди менше одиниці) при однаковому знаменнику. Крім того, зворотний вплив податків на динаміку ВВП дає мультиплікатору від'ємне значення, тобто простий податковий мультиплікатор розраховується за формулою:

$$m_t = -MPC \cdot m_g = -\frac{MPC}{1 - MPC} = -\frac{MPC}{MPS}. \quad (6.6)$$

Відповідно складний мультиплікатор варто записати так:

$$m_t = -\frac{MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = -\frac{MPC}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (6.7)$$

Сума мультиплікаторів податків і державних витрат дозволяє розрахувати величину *мультиплікатора збалансованого бюджету*. Очевидно, що відповідний *простий мультиплікатор* завжди дорівнює одиниці, тобто:

$$m_b = m_g - m_t = \frac{1}{1 - MPC} - \frac{MPC}{1 - MPC} = \frac{MPS}{MPS} = 1, \quad (6.8)$$

де m_b □ мультиплікатор збалансованого бюджету.

Складний мультиплікатор, враховуючи податкову ставку, має більший знаменник порівняно з простим і тому завжди менше одиниці:

$$m_b = m_g - m_t = \frac{1}{1 - MPC \cdot (1 - t)} - \frac{MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{1 - MPC}{1 - MPC \cdot (1 - t)} = \frac{MPS}{MPS + MPC \cdot t}. \quad (6.9)$$

Недискреційна фіскальна політика інакше називається автоматичною або політикою вбудованих стабілізаторів. Її зміст полягає в ухваленні вихідного рішення, за яким податкові і державні видаткові надходження варіюються (змінюються) зі зміною доходів, активів і інших показників. Наприклад, прогресивна школа оподаткування означає, що:

- існує неоподатковуваний мінімум;
- процентні ставки оподаткування зростають у міру зростання доходів.

Таким чином, під час спаду або депресії з перевагою суб'єктів з низькими доходами існує нульова або низька податкова ставка, що залишає в розпорядженні порівняно великий чистий дохід, тобто відносно збільшується сукупний попит, здатний стимулювати зростання сукупної пропозиції. При фазі піка (бума) завищені процентні ставки оподаткування залишають у розпорядженні більшості населення відносно менший чистий дохід, тобто відносно скорочується сукупний попит, що спонукає до зменшення сукупної пропозиції.

Аналогічним чином діє система субсидій у період кризи для низькодохідних шарів населення, а також система позбавлення дотацій і субсидій у період підйому.

Відзначимо суперечності фіскальної політики, спрямованої на попит:

1. *Фактор часу* ускладнює проведення фіскальних мір. Існують адміністративні затримки і так називані тимчасові лаги, тобто функціональний розрив між часом уведення фіскальних мір і часом одержання результатів.

2. *Політичне тло* може перешкодити проведенню непопулярних фіскальних мір (перед виборами).

3. *Ефект витиснення* полягає в тому, що стимулююча фіскальна політика супроводжується ростом державних витрат. Це підвищує попит на додаткові грошові кошти, а виходить, підвищує процентні ставки. Високі ставки знижують привабливість кредитування, а значить і інвестування. Таким чином, зростання державних витрат веде до витиснення приватних інвестицій.

4. *Ефект інфляції* пов'язаний із тим, що на 2 і 3 відрізку кривої сукупної пропозиції стимулювання попиту одночасно підвищить ціни, що частково знецінює реальне збільшення ВВП.

5. *Ефект чистого експорту, або ефект зовнішньоторговельного витиснення* виявляється таким чином. Зростання державних витрат через підвищення процентної ставки залучає іноземні капітали, що завищує курс національної валюти через зрослий попит на неї. Зростання курсу національної валюти робить більш дорогим національний експорт, зменшуючи його, і більш дешевим імпорт, збільшуючи останній. Інакше кажучи, зменшується чистий експорт у результаті збільшення державних витрат.

На відміну від кейнсіанства неокласичні теорії підходять до фіскальній політиці неоднозначно. *Монетаризм* вважає фіскальні міри обмежено

ефективними в короткостроковому періоді. *Теорія раціональних очікувань* заперечує ефективність фіскальної політики.

Теорія економіки пропозиції вважає застосування фіскальної політики ефективним при стимулюванні підприємницької діяльності, тобто пропозиції. Це припускає, по-перше, можливість робити великі заощадження при зростаючому наявному доході, і, по-друге, знижувати податки як стимул подальшого інвестування.

6.3 Фіскальна політика та державний бюджет. Бюджетний дефіцит та державний борг

Проведення стимулюючої фіскальної політики, пов'язане зі збільшенням витрат державного бюджету та одночасним скороченням податків, має своїм наслідком збільшення дефіциту державного бюджету та державного боргу країни.

Виділяють три основні теорії дефіциту державного бюджету:

- 1) щорічно збалансований бюджет;
- 2) циклічний збалансований бюджет;
- 3) теорія функціональних фінансів.

Щорічно збалансований бюджет має класичні корені. Наприклад, монетаризм припускає обмежені заходи для нарощування витрат протягом річного періоду, але з обов'язковим досягненням балансу доходів і витрат на кінець року.

Циклічно збалансований бюджет відповідає позиції кейнсіанства і припускає зростання дефіциту при стимулюючій фіскальній політиці на фазах спаду і депресії, а також скорочення дефіциту при стримуючій фіскальній політиці на фазах підйому і піку.

Теорія функціональних фінансів вважає державний бюджет допоміжним інструментом для здійснення стабілізаційної політики. При цьому достатньо не виходити за встановлені межі бюджетного дефіциту, що, як правило, не перевищує 3-5 % ВВП (теорія економіки пропозиції).

Співвідношення доходів і витрат бюджету дозволяє виділити 3 ситуації:

- дефіцит за переваги витрат;
- профіцит за домінування доходів;
- збалансований бюджет за рівності доходів і витрат.

Стан державного бюджету визначають за формулою:

$$BS = T - G, \quad (6.10)$$

де BS – бюджетне сальдо;

T – податки;

G – державні витрати.

Розрізняють такі види бюджетного сальдо:

1) *фактичне* (BS_f) за формулою:

$$BS_f = Y^*t - G, \quad (6.11)$$

де Y – реальний ВВП;

t – середня податкова ставка (коефіцієнт);

Y^*t – фактичні податкові надходження в бюджет;

G – державні витрати;

2) *потенційне* (BS_p) за формулою:

$$BS_p = Y_p^*t - G, \quad (6.12)$$

де Y_p – потенційний ВВП;

Y_p^*t – потенційні надходження в бюджет за повної зайнятості;

3) *циклічне* (BS_c) за формулою, що вказує втрати бюджету в умовах неповної зайнятості:

$$BS_c = BS_f - BS_p. \quad (6.13)$$

Головними засобами покриття дефіциту державного бюджету є такі:

- жорстке оподаткування;
- сеньйораж, тобто емісія додаткових грошових ресурсів, не забезпечених товарами;
- державні позики (внутрішні і зовнішні).

Дефіцит держбюджету не є небезпечним для економіки в цілому, якщо він знаходиться на рівні 2-3 % ВВП. У зворотному разі він негативно відбивається на функціонуванні грошової, кредитної систем і всієї економіки в цілому.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на *відкритий і прихований*.

Відкритий бюджетний дефіцит – це офіційно визнаний дефіцит у законі про бюджет на відповідний рік. *Прихований бюджетний дефіцит* виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

Причини бюджетного дефіциту в Україні в сучасних умовах:

- зростання виплат по державному боргу;
- значний обсяг соціальних трансфертних платежів через низький рівень доходів населення;
- ухилення від сплати податків через високий податковий тиск та низьку фінансову дисципліну призводить до зниження податкових надходжень;
- значні витрати на управління тощо.

Державним (або урядовим) боргом називається нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіцитів. Збільшення державного боргу протягом певного року дорівнює дефіциту бюджету.

Державний борг – це сума заборгованості держави перед кредиторами.

Головними причинами виникнення і збільшення державного боргу є:

- хронічний дефіцит державного бюджету;

– перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання державних доходів;

– дискреційна фіскальна політика направлена на зменшення податкового навантаження без відповідного скорочення державних витрат;

– розширення економічної функції держави тощо.

Державний борг складається:

– із заборгованості по випущених і непогашених внутрішніх державних позиках – внутрішній державний борг;

– фінансових зобов'язань країни по відношенню до іноземних кредиторів на певну дату – зовнішній державний борг.

Загальний обсяг внутрішньої заборгованості держави може бути поділений на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з боргів опосередкованих кредитними стосунками держави з банками.

2. Немонетизований борг, який складається:

а) з невиконаних державою фінансових зобов'язань, передбачених чинним законодавством (заборгованість по виплаті пенсій, стипендій, допомог, заробітній платі та інших видах соціальних виплат);

б) із заборгованості по господарських стосунках із реальним сектором економіки (заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та інші).

Зовнішній борг складається із зобов'язань держави перед нерезидентами, які виникають внаслідок міжнародних позик або продажу фінансових активів за кордон.

Економічні наслідки державного боргу:

– скорочення споживання населенням країни;

– витіснення приватного капіталу, що обмежує подальше зростання економіки;

– збільшення податків для обслуговування державного боргу виступає антистимулом економічної активності;

– перерозподіл доходу на користь власників державних облігацій.

Управління державним боргом – це сукупність заходів держави, пов'язаних з вивченням кон'юнктури на ринку позикових капіталів, випуском нових позик, із виплатою процентів по займах, проведенням конверсій (зміни умов доходності) та консолідацій (зміни строків) займів, визначенням ставок процентів по державному кредиту, а також погашенням раніше випущених позик, строк дії яких скінчився.

Рефінансування державного боргу – випуск нових позик для того, щоб розрахуватися з власниками облігацій старої позики.

Контрольні запитання:

1. Визначити короткострокові і довгострокові цілі фінансової політики та її структуру.
2. Назвати інструменти дискреційної фінансової політики.
3. Які закономірності відображає крива Лаффера?
4. У чому полягає суть мультиплікатора збалансованого бюджету. Як взаємодіють між собою мультиплікатор податків і мультиплікатор державних витрат?
5. Охарактеризувати види бюджетно-податкової політики.
6. Розкрити механізм дії автоматичних стабілізаторів.

Тема 7 МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

- 7.1 Грошовий ринок. Пропозиція грошей та способи її вимірювання. Грошовий мультиплікатор.
- 7.2 Попит на гроші та його види.
- 7.3 Сутність, інструменти і види монетарної політики та роль центрального банку в її проведенні.
- 7.4 Наслідки монетарної політики.

7.1 Грошовий ринок. Пропозиція грошей та способи її вимірювання. Грошовий мультиплікатор

Функціонування сучасної макроекономічної системи не можливе без грошового ринку, який прямо взаємодіє з розглянутим вище товарним ринком.

У макроекономіці гроші визначають як вид фінансових активів, що використовуються для обслуговування угод. Або гроші – це те, що приймається як платежі за товари і послуги чи у сплату боргу.

Гроші є найбільш ліквідним видом активів. Ліквідність грошей відбиває здібність активів швидко та з мінімальними втратами обмінюватися на будь-які інші види активів.

Кількість грошей, яка наявна у національній економіці на певний момент часу, називають *пропозицією грошей*. Якщо у товарному господарстві застосували товарні гроші (худобу, сіль, золото і т.п.), то наявна кількість грошового блага визначала пропозицію грошей. У сучасній економіці використовують лише паперові гроші, правом на емісію яких монопольно володіє держава, тому пропозицію грошей у національній економіці визначають державні інституції, зокрема у нашій державі – Національний банк України (НБУ).

Пропозиція грошей є одним із знарядь проведення макроекономічної політики: регулювання пропозиції грошей, як відомо, називають монетарною, або грошово-кредитною політикою.

Для *вимірювання грошової маси* використовують грошові агрегати М0, М1, М2, М3. Грошові агрегати – це зобов’язання Національного банку України та банків України (*депозитних корпорацій*), що мають високий ступінь ліквідності, перед іншими секторами економіки.

В Україні класифікація компонентів грошової маси має певні особливості, які пов’язані зі специфікою грошового обігу та стану кредитно-банківської системи. Грошові агрегати в Україні розраховується таким чином:

М0 = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

М1= М0 + переказні депозити у національній валюті;

М2= М1+ переказні депозити у іноземній валюті + інші депозити;

М3= М2 + цінні папери крім, акцій.

Переказні депозити – це фінансові активи, що на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу.

Інші депозити – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

Цінні папери, крім акцій – фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов’язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об’єктом. Це облігації, казначейські зобов’язання, векселі, ощадні сертифікати корпорацій тощо.

Для визначення пропозиції грошей із урахуванням політики центрального банку, поведінки населення та комерційних банків використовується низку понять:

1. *Грошова база (В)*, яка складається із готівкових наявних грошей на руках у населення (С) та обов’язкових резервів (R) у комерційних банках:

$$B = C + R. \quad (7.1)$$

2. *Коефіцієнт депонування грошей (cr)* відображає розподіл населенням грошей між готівковими грошима (С) і поточними чековими депозитами (Д):

$$cr = C/D. \quad (7.2)$$

3. *Коефіцієнт фактичного резервування депозитів (rr)* є відсотком депозитів, який банки зберігають у вигляді резервів:

$$rr = R/D. \quad (7.3)$$

4. *Пропозиція грошей (М)*, що визначається за формулою

$$M = C + D, \quad (7.4)$$

де С – готівкові наявні гроші на руках у населення,

Д – поточні чекові депозити.

Відношення пропозиції грошей ($C+D$) до грошової бази ($C+R$) називається *мультиплікатором грошової бази, або повним грошовим мультиплікатором*. Його обов'язково враховують під час здійснення монетарного курсу центрального банку, оскільки він прямо впливає на пропозицію грошей.

ЦБ контролює пропозицію грошей перш за все, через вплив на грошову базу. Отже, процес зміни загального обсягу пропозиції грошей можливо поділити на два етапи:

- модифікація грошової бази внаслідок дій ЦБ (зміни обсягу готівки та резервних вимог);
- мультиплікація в системі комерційних банків.

Чим нижчою буде норма резервування комерційних банків та меншим коефіцієнт депонування, тим більшим буде ефект кредитної мультиплікації в економіці.

Таким чином, пропозиція грошей передусім є функцією від грошової бази, яка складається з готівки поза банками і банківських резервів. Останні є сумою двох компонентів: обов'язкових резервів і надлишкових резервів. Іншою змінною функції грошової пропозиції є грошовий мультиплікатор, який знаходиться в оберненій залежності від резервної норми та коефіцієнта готівки. У графічних моделях пропозиція грошей розглядається як функція від процентної ставки. Вплив процентної ставки на пропозицію грошей відбувається опосередковано — через грошовий мультиплікатор. Чим вищою є процентна ставка, тим нижчі коефіцієнт готівки і резервна норма і тим більшими є грошовий мультиплікатор і пропозиція грошей за певної грошової бази. Отже, у довгостроковому періоді пропозиція грошей є зростаючою функцією від відсоткової ставки.

7.2 Попит на гроші та його види

Грошовий ринок поєднує попит і пропозицію грошей.

Попит на гроші — це запаси грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожному певний період часу.

Фахівці дають неоднозначну оцінку сили впливу певних факторів на величину попиту на гроші. *Класична теорія* визначає попит на гроші за допомогою рівняння обміну, яке пов'язують з ім'ям Фішера:

$$MV=PY, \quad (7.5)$$

де M — це кількість грошей в обігу;

V — швидкість обігу грошей;

P — рівень цін;

Y — обсяг випуску.

Звідси:

$$M = (P \cdot Y) / V. \quad (7.6)$$

Із цього рівняння виходить, що попит на гроші буде прямо пропорційно залежати від обсягу випуску продукції, рівня цін та зворотно – від швидкості обігу грошей.

За умов постійної швидкості обігу грошей зміни обсягу грошової маси спричиняють зміни у PY (відповідає обсягу ВВП). Оскільки, за аргументами прихильників класичної школи, реальний ВВП змінюється повільно, то зміни у грошовій масі призведуть тільки до змін рівня цін, і не вплинуть суттєво на реальний обсяг ВВП. Концепція, відповідно до якої зміни обсягу грошової маси змінюють номінальні параметри та не впливають на реальні величини, отримала назву *нейтральності грошей*. Згідно з правилом монетаристів, для того, щоб рівень цін був стабільним в економіці і гроші не призводили до порушення макроекономічної рівноваги, держава повинна забезпечити темпи приросту грошової маси відповідно до темпів зростання ВВП.

Для елімінування впливу інфляції на величину попиту на гроші розглядають реальний попит на гроші $(M/P)^D$, що отримав назву кембриджське рівняння:

$$(M/P)^D = kY, \quad (7.7)$$

де M/P – реальні запаси грошових коштів, або реальні грошові залишки. Цей параметр відображає купівельну спроможність грошової маси;

k – величина, зворотна швидкості обігу грошей;

Y – обсяг випуску.

Таким чином, якщо припустити, що швидкість обігу грошей – величина незмінна, то з цього рівняння виходить, що попит на гроші залежить в основному від рівня доходу. Отже, в класичній теорії основним фактором попиту на гроші розглядається обсяг випуску (доходу).

Кейнсіанська теорія попиту на гроші має назву теорії переваги ліквідності. У ній увага приділяється мотивам, які спонукають людей тримати гроші в готівковій формі. Такими мотивами називають:

- трансакційний, який пов'язаний з потребою індивідів у грошах для здійснення угод. Відповідно, чим більше обсяг випуску продукції, тим більше угод здійснюється в економіці та сильнішим буде цей мотив;

- мотив перестереження. Його можна з'ясувати намірами індивідів тримати певну суму готівки на різні непередбачені випадки;

- спекулятивний мотив, заснований на зворотній залежності між ставкою відсотка та курсом облігацій. Так, при збільшенні ставки відсотка, буде знижуватися курс облігацій (як альтернативного виду активів), і індивіди зменшать попит на готівку для використання її у «спекулятивних» цілях.

Ставка відсотка вимірює ту премію, яка повинна бути запропонованою, щоб спонукати людей утримувати їхнє багатство в який-небудь іншій формі, ніж грошовій.

Динаміка ставки відсотка розглядається як важливіший фактор попиту на гроші в кейнсіанській теорії. Ставка відсотка безпосередньо відображає альтернативні витрати утримання грошей у формі готівки. Чим вище відсоток по банківських депозитах, тим більше втрачають суб'єкти господарювання від утримання готівки. А значить, і нижчим буде попит на неї.

Узагальнюючи кейнсіанський та класичний підходи, можна виділити такі основні фактори попиту на гроші:

- рівень доходу;
- швидкість обігу грошей;
- ставка відсотка.

Якщо припустити лінійну залежність між попитом на гроші та основними його факторами, то ми отримаємо таку функцію попиту на гроші:

$$M/P = kY - hi, \quad (7.8)$$

де k – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки доходу (випуску);

h – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки ставки відсотка;

Y – випуск (дохід);

i – ставка відсотка.

Емпірична оцінка попиту на гроші може бути здійснена на підставі даних про співвідношення попиту на гроші, рівняння доходу та ставки відсотка у попередніх періодах. На рисунку 7.1 подана крива попиту на гроші, яка відбиває зворотну залежність реального попиту на гроші від ставки відсотка.

Згідно з портфельним підходом гроші є лише одним з видів фінансових активів. Вирішуючи питання, яку частину доходу тримати у грошовій формі, економічні суб'єкти порівнюють прибутковість та ризики утримання коштів у різних формах фінансових активів. Наприклад, зростання доходності за акціями та облігаціями буде знижувати попит на готівку. Таким чином, *попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від доходності цінних паперів*. Загальні розміри багатства індивідів будуть визначати обсяг портфеля активів в цілому і, отже, його складових. Підвищення рівня інфляції призводить до знецінення готівки та зниження попиту на неї. Таким чином, попит на гроші M/P є функцією від очікуваних доходів за іншими видами фінансових активів, очікуваного рівня інфляції, розміру багатства.

$$M / P = F (r_s, r_b, \pi, W), \quad (7.9)$$

де r_s – очікуваний дохід на акції;

r_b – очікуваний дохід на облігації;

π – очікувана інфляція;

W – реальне багатство.

Економісти У. Баумоль та Дж. Тобін пов'язали попит на гроші з альтернативними витратами утримування готівкової каси та визначили оптимальний обсяг попиту на гроші для угод з урахуванням ставки відсотка, та

витрат, пов'язаних з отриманням готівки у банку:

$$M = \sqrt{(t_c \cdot Y_n / 2i)}, \quad (7.10)$$

де M – попит на гроші для трансакцій;

t_c – витрати кожної трансакції із отримання грошей у банку;

i – ставка відсотка;

Y_n – дохід суб'єктів за певний строк.

Відповідно до цього рівняння, попит на гроші також знаходиться в прямій залежності від обсягу доходу та у зворотній – від ставки відсотка. Поєднуючи різноманітні підходи до визначення величини попиту на гроші, сучасна макроекономічна теорія розрізняє операційний попит на гроші (попит на гроші для угод), спекулятивний попит на гроші (попит на гроші з боку активів) та сукупний попит на гроші. *Сукупний попит* на гроші – це загальна кількість грошей, якою економічні суб'єкти хочуть володіти для здійснення ділових операцій та нагромадження у вигляді активів. Крива сукупного попиту на гроші, котру ще називають кривою переваги ліквідності, є спадною (рис. 7.1).

Сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій та попиту на гроші як на активи. *Операційний попит* на гроші пов'язаний з обслуговуванням усіх ділових угод в економіці. Він ґрунтується на потребі у грошах як засобі обміну. Домогосподарства і фірми потребують грошей, щоб купити предмети споживання або виробничі ресурси, тому операційний попит на гроші прямо пропорційний номінальному ВВП та обернено пропорційний швидкості обертання грошової одиниці.

$$M_{\text{опер.}} = \text{номін. ВВП} / V. \quad (7.11)$$

Для аналізу попиту на гроші для операцій використовується поняття «реальні грошові залишки», що означає кількість товарів та послуг, яку можна купити за певну номінальну кількість грошей. Іншими словами, попит на гроші для операцій чутливий до втрат від зберігання грошей. Коли відсоткова ставка на альтернативні види активів зростає порівняно зі ставкою процента на гроші, то люди і фірми намагаються зменшити суми накопичення своїх грошей.

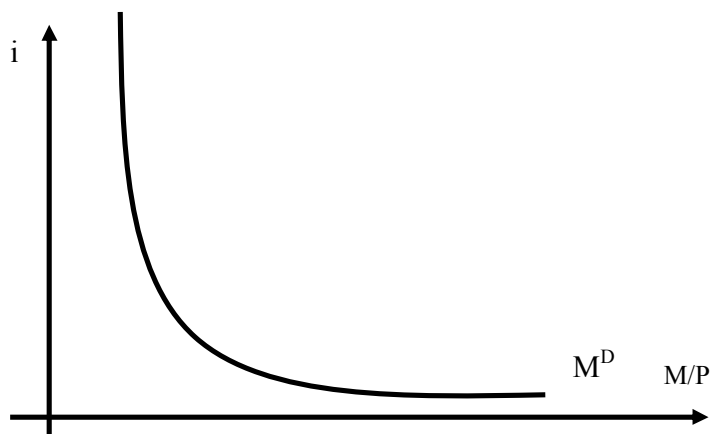

Рисунок 7.1 – Крива сукупного попиту на гроші

Попит на гроші як на активи виникає в ситуації, коли гроші необхідні для певних фінансових угод з метою накопичення. Сьогодні не лише підприємці, але й багато сімей тримають гроші як частину своєї стратегії розміщення багатства, а не як засіб купівлі товарів, послуг або ресурсів. Розміщуючи багатство у звичайних акціях різних компаній, різних видах облігацій, у нерухомому майні, люди можуть досягти значних доходів без особливого ризику. *Попит на гроші як на активи* обернено пропорційний процентній ставці, тобто, якщо процентна ставка зростає, попит на гроші як на активи падає, і навпаки.

Ринок грошей – це фінансовий ринок, на якому продають і купують короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший, ніж один рік.

Рівновага на грошовому ринку свідчить про те, що на цьому ринку не має ні профіциту, ні дефіциту грошей. Але така ситуація існує лише в тенденції, яка постійно порушується і відновлюється. Рівновага грошового ринку може порушуватися зміною доходу або зміною грошової бази чи незбалансованою зміною доходу і грошової бази.

Якщо рівновага порушується зростанням доходу за незмінності грошової бази, то попит на гроші як функція доходу зростає. Це викликає нестачу грошей, збільшення пропозиції негрошових активів, наприклад облігацій, тому ціни на облігації падають, що підвищує процентну ставку. Це, з одного боку, загальмує збільшення попиту на гроші, а з іншого \square дещо підвищить грошовий мультиплікатор і збільшить пропозицію грошей. Процентна ставка зростатиме, допоки приріст попиту на гроші не врівноважиться зі збільшенням пропозиції грошей.

Якщо забезпечується збалансована зміна доходу і грошової бази, то збільшення попиту на гроші, викликане зростанням доходу, дорівнює збільшенню пропозиції грошей, викликаному цільовою емісією грошової бази. За цих умов рівновага не порушується і відсоткова ставка не змінюється. У разі здійснення незбалансованої зміни доходу і грошової бази виникає нестача або надлишок грошей. У таких випадках урівноваження грошового ринку відбувається за допомогою відсоткової ставки.

Модель рівноваги грошового ринку поєднує попит на пропозицію грошей (рис. 7.2). На вертикальній осі в цій моделі позначається ставка відсотка (r), на горизонтальній – величина реальних касових залишків (M/P).

У короткостроковому періоді пропозиція грошей (M^s) фіксується центральним банком, тому графік пропозиції грошей умовно може бути представлений вертикальною лінією. Попит на гроші (M^D) розглядається як зворотна функція від ставки відсотка (r). У точці перетину кривих попиту та пропозиції встановлюється рівновага на грошовому ринку, визначається рівноважна ставка відсотка в економіці. Модель рівноваги на грошовому ринку дозволяє простежити зміни рівноважної ставки відсотка внаслідок дії факторів,

що впливають на попит та пропозицію грошей.

Мобільна відсоткова ставка утримує ринок грошей у рівновазі. Залежно від динаміки відсоткової ставки економічні суб'єкти змінюють структуру своїх активів, що відновлює рівноважне значення відсоткової ставки.

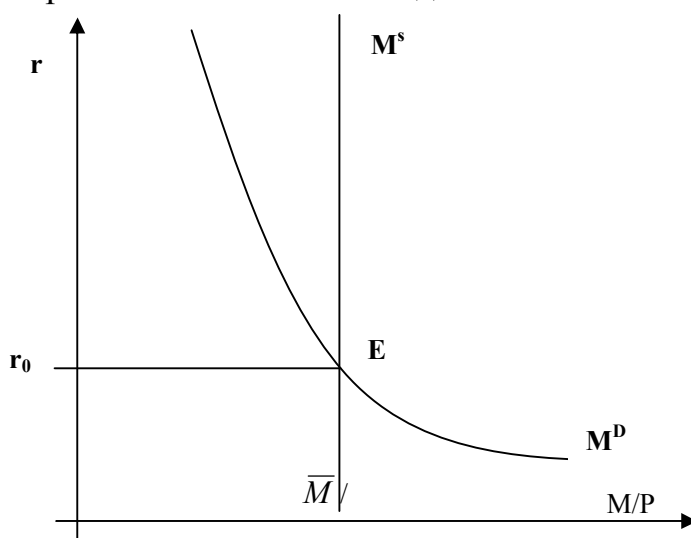

Рисунок 7.2 – Модель рівноваги грошового ринку

Коливання процентної ставки бувають двох видів. По-перше, це коливання, пов'язані з початковою нерівновагою грошового ринку. По-друге, вони можуть відбуватися внаслідок зміни екзогенних змінних – пропозиції грошей та величини доходу.

Зміна екзогенних параметрів: рівняння доходу, пропозиція грошей – буде відбуватися у зміщенні кривих попиту та пропозиції грошей. Так, за більшого рівня доходу, зростає попит на гроші, та крива попиту на гроші зміщується вгору (рис. 7.3 а), що відповідає більш вищому рівню ставки відсотка. Зменшення пропозиції грошей веде до зрушення кривої пропозиції вліво і підвищення рівноважної відсоткової ставки (рис. 7.3 б).

7.3 Сутність, інструменти і види монетарної політики та роль центрального банку в її проведенні

Вихідним пунктом розробки і впровадження грошово-кредитної політики є те, що регулюючи за допомогою певних засобів кількість грошей в обігу, можна впливати на обсяг ВВП.

Сукупність заходів, за допомогою яких впливають на стан кредиту і грошового обігу з метою регулювання господарської кон'юнктури, має назву *грошово-кредитної, або монетарної політики*.

Цілі грошово-кредитної політики можна розділити на *кінцеві*: (економічне зростання, повна зайнятість, стабільність цін, життєздатний платіжний баланс) та *проміжні* (процентна ставка, грошова маса, валютний курс). Використання проміжних цілей дозволяє узгодити кінцеві цілі з інструментами

грошово-кредитної політики. Конкретний вибір проміжного цільового орієнтиру визначається тим, наскільки стало він пов'язаний з кінцевими цілями грошово-кредитної політики у конкретній економічній ситуації.

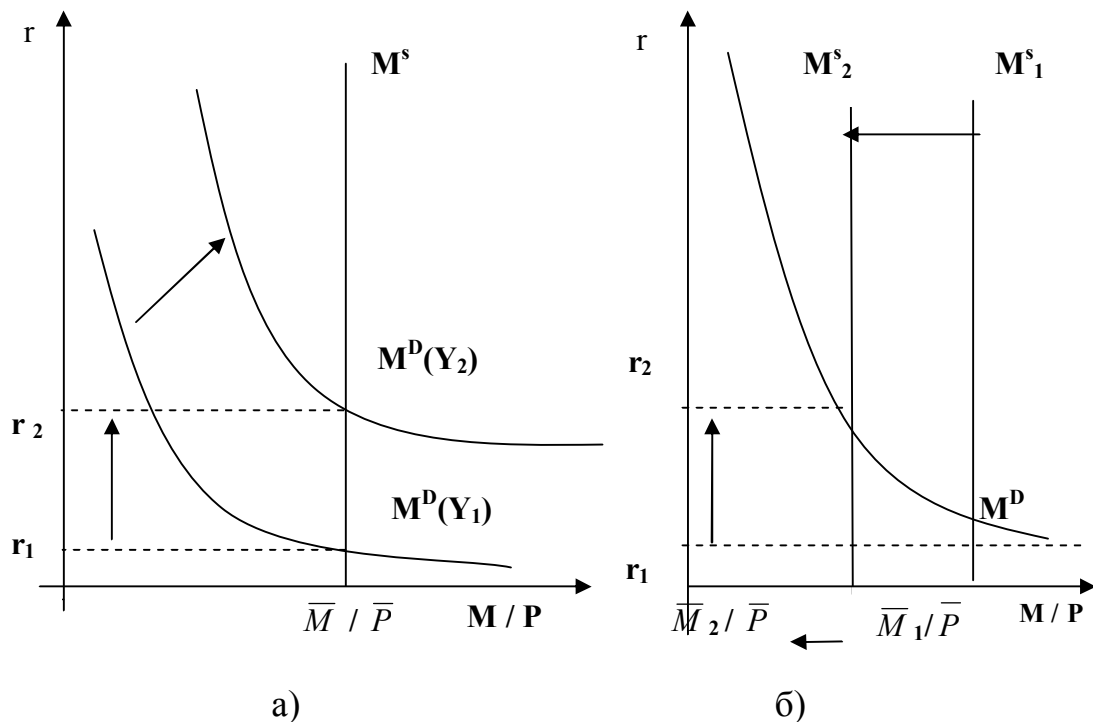

Рисунок 7.3 – Зміна рівноваги на грошовому ринку внаслідок:

а) зростання доходу; б) зменшення пропозиції грошей

Описаний механізм встановлення і підтримання рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише у ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів та адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи інших змінних, наприклад, процентної ставки.

Існує два види монетарної (грошово-кредитної) політики:

1. Політика, що спрямована на обмеження пропозиції грошей для зниження сукупних витрат і стримування інфляційного тиску в економіці, має назву *стримуючої монетарної політики або політики дорогих грошей*.

2. Політика, що спрямована на збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат і зайнятості має назву *стимулюючої монетарної політики або політики дешевих грошей*.

Грошово-кредитна політика проводиться Центральним банком країни (в Україні – Національним банком України) за допомогою певних *кредитно-грошових інструментів* прямого та не прямого впливу, які направлені на регулювання грошової маси.

До *прямих інструментів* грошово-кредитної політики належать: ліміти кредитування для окремих банків; пряме регулювання процентної ставки; ліміти на обсяг чи вартість кредитів, що надаються окремим галузям.

До *непрямих інструментів* регулювання пропозиції грошей належать:

1) операції на відкритому ринку цінних паперів;

2) зміна облікової процентної ставки;

3) зміна вимог до рівня обов'язкових резервів депозитних інститутів.

Прямі інструменти грошово-кредитної політики традиційно використовуються в країнах, що розвиваються, інструменти непрямого регулювання застосовуються насамперед в індустріально розвинутих країнах.

Існує суттєва відмінність між інструментами прямого та непрямого монетарного регулювання. Інструменти прямого впливу є ефективними лише в короткостроковому плані як засіб запобігання надмірній кредитній емісії. Використання їх пов'язане з видатками у сфері розподілу ресурсів: зменшенням конкуренції між банками, викривленням структури їхніх кредитних портфелів, зменшенням посередницької ролі банків в економічній системі тощо. *Ефективність застосування непрямих інструментів* регулювання пов'язана з розвитком грошового ринку. Їхнє використання дає можливість банкам вільно розподіляти кредити відповідно до ринкової ситуації. Існує також безпосередній взаємозв'язок між політикою управління державним боргом (зокрема характером фінансування дефіциту державного бюджету) і використанням інструментів непрямого грошово-кредитного регулювання.

У більшості країн грошово-кредитна політика визначається урядом, а впроваджується в життя центральним банком країни, який випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, є міжбанківським розрахунковим центром, здійснює касове обслуговування уряду, виступає покупцем і продавцем на міжнародних грошових ринках. Центральний банк використовує інструменти грошово-кредитної політики з метою впливу на кількість грошей або на відсоткові ставки. *Основними інструментами* грошово-кредитної політики є такі:

1. *Операції на відкритому ринку* – це купівля центральним банком у населення, фірм, банків або продаж їм державних цінних паперів (облігацій) з метою зміни величини або структури резервів комерційних банків, а отже, пропозиції грошей. У першому випадку резерви комерційних банків збільшуються, пропозиція грошей зростає; у другому – зменшуються, що спричиняє зменшення пропозиції грошей в економіці.

2. *Політика облікової ставки* – це зміни облікової ставки відповідно до кон'юнктурних коливань в економіці. Відсоткову ставку, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам, називають обліковою, або дисконтною, а позики – дисконтними. Центральний банк контролює обсяг позичених у нього коштів через облікову ставку. Зниження облікової ставки заохочує комерційні банки до отримання додаткових резервів через позики у центральному банку, що збільшує пропозицію грошей. Підвищення облікової ставки знеохочує до дисконтних позик і стримує збільшення пропозиції грошей в економіці. Загалом зміна облікової ставки сигналізує про наміри центрального банку щодо

майбутньої монетарної політики.

3. *Політика нормування резервів* – найжорсткіший інструмент грошово-кредитної політики. Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, тобто частку активів, які у вигляді наявних грошей і засобів на рахунку в центральному банку є резервом комерційних банків. Норма резервування впливає на здатність банківської системи створювати гроші за двома напрямками: вона змінює величину надлишкових резервів комерційних банків та розмір грошового мультиплікатора, який дорівнює оберненій величині норми обов'язкових резервів і розраховується за формулою:

$$Md = 1 / R, \quad (7.12)$$

де Md – грошовий мультиплікатор;

R – норма обов'язкових резервів.

Приріст грошової маси, який зумовлюється появою в банківській системі надлишкових резервів, визначається за формулою:

$$D = I \cdot Md, \quad (7.13)$$

де I – сума надлишкових резервів, яка з'явилася в одному з банків.

Грошово-кредитна політика також може бути гнучкою, жорсткою і проміжною. *Гнучка грошово-кредитна політика* – це політика центрального банку, за якої проміжною метою є фіксація або підтримка процентних ставок на певному рівні. Пропозиція грошей у моделі грошового ринку в цьому випадку характеризується горизонтальною кривою (рис. 7.4).

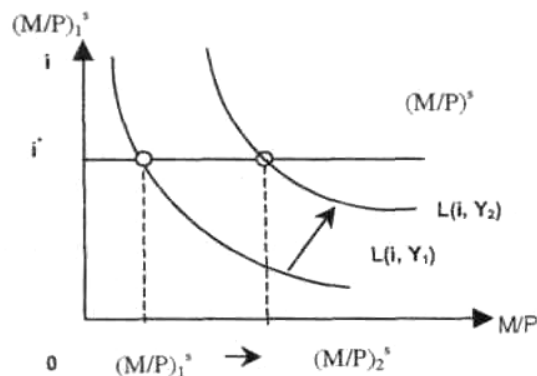

Рисунок 7.4 – Гнучка грошово-кредитна політика

За гнучкої грошово-кредитної політики підвищення попиту на гроші супроводжується зростанням пропозиції грошей. І навпаки, скорочення попиту на гроші веде до зменшення пропозиції грошей, оскільки центральний банк регулює пропозицію грошей таким чином, щоб підтримати номінальну процентну ставку на фіксованому рівні.

Жорстка грошово-кредитна політика спрямована на фіксацію або підтримку стабільного обсягу грошової маси в економіці. У моделі грошового ринку їй відповідає вертикальна крива пропозиції грошей (рис. 7.5).

За жорсткої грошово-кредитної політики зростання попиту на гроші призводить до зростання процентної ставки, а зниження попиту на гроші спричиняє падіння процентної ставки, оскільки центральний банк підтримує пропозицію грошей на певному рівні.

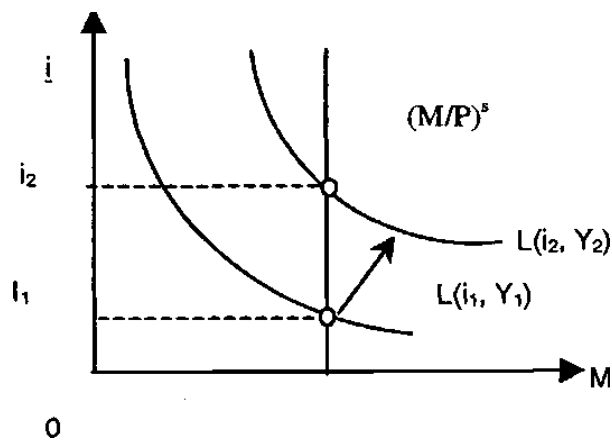

Рисунок 7.5 – Жорстка грошово-кредитна політика

Проміжному типу грошово-кредитної політики відповідає така модель пропозиції грошей: у разі зміни попиту на гроші пропозиція грошей змінюється, але в обсязі, недостатньому для підтримки процентних ставок на фіксованому рівні, тобто зростання попиту на гроші супроводжується зростанням і пропозиції грошей, і ставки процента.

7.4 Наслідки монетарної політики

Центральний банк може змінювати (варіювати) пропозицію грошей за допомогою використання інструментів грошово-кредитної політики. Вибір варіантів грошово-кредитної політики залежить від причин зміни попиту на гроші. Якщо зростання попиту на гроші пов'язане насамперед з інфляційним зростанням цін, то найкращою буде *жорстка* грошово-кредитна політика, яка стримує зростання грошової маси. Якщо зміна попиту на гроші спричинена нестабільною швидкістю обігу грошей, то для стабілізації грошового ринку пропозиція грошей повинна змінюватися обернено до змін швидкості обігу грошей. У цьому випадку найкращий тип політики — *гнучка* грошово-кредитна політика.

Грошово-кредитна політика має певний зовнішній *лаг* — час від прийняття рішення про зміну агрегатів грошово-кредитної політики до отримання результату від його здійснення, оскільки вплив її на розмір ВВП пов'язаний зі змінами процентної ставки та інвестиційної активності в економіці. Для того, щоб зробити грошово-кредитну політику послідовною та елімінувати її можливу невідповідність конкретному стану економіки, економісти

пропонують дотримуватися певних *правил грошово-кредитної політики*.

1. Прихильники монетаризму вважають, що грошово-кредитна політика має бути підпорядкована так званому *монетарному правилу*, згідно з яким в економіці має підтримуватися постійність темпів зростання пропозиції грошей відповідно до темпів зростання реального ВВП. Але монетарне правило не враховує, що грошово-кредитна політика, що спрямована на підтримку сталого зростання грошової маси, малоефективна, коли швидкість обігу грошей мінлива або попит на гроші високочутливий до зміни процентної ставки.

Обмежити вплив змін швидкості обігу грошей на сукупний попит дозволяє грошово-кредитна політика, яка спрямована на постійний темп зростання номінального ВВП. Згідно з відповідним правилом відхилення фактичних темпів зростання номінального ВВП від запланованого рівня коригується за допомогою зміни пропозиції грошей. Якщо фактичний темп зростання перевищує запланований, то здійснюється стримуюча грошово-кредитна політика, в іншому випадку – проводиться стимулююча політика. Основна проблема, що виникає при проведенні політики стабілізації темпів зростання номінального ВВП, – нестійкість темпів зростання природного рівня випуску.

2. Альтернативним правилом грошово-кредитної політики є *підтримка стабільного рівня цін*. Згідно з цим правилом для стабілізації рівня цін використовується регулювання кількості грошей в обігу. Пропозиція грошей повинна зростати, коли рівень цін знижується, і навпаки, пропозиція грошей має зменшуватись, коли ціни починають підвищуватися. Але така політика супроводжується значним падінням реального випуску в економіці, якщо ціни зростають внаслідок шоків пропозиції.

Отже, хоча запропоновані правила дають змогу проводити послідовну грошово-кредитну політику, жодне з них не є досконалим і пов'язане з певними витратами для розвитку економічної системи.

Важливе значення для проведення грошово-кредитної політики має *механізм грошової трансмісії*. У кейнсіанській моделі він діє через зростання пропозиції грошей, що зменшує відсоткові ставки, знижуючи тим самим вартість капіталу і впливаючи таким чином на підвищення рівня інвестиційних видатків. Оскільки економіка не перебуває в умовах повної зайнятості ресурсів, зростає реальний обсяг виробництва за незмінних цін.

Монетаристський передатний механізм кредитно-грошової трансмісії містить інші засоби впливу грошово-кредитної політики на зміну рівня економічної активності. Згідно з цим підходом зростання пропозиції грошей безпосередньо підвищує сукупний попит і таким чином впливає на зростання номінального обсягу виробництва. Оскільки економіка перебуває в умовах повної зайнятості ресурсів, зростання номінального обсягу виробництва відбувається завдяки підвищенню рівня цін.

Сучасне розуміння механізму грошової трансмісії містить широкий діапазон каналів впливу грошово-кредитної політики на економічну систему. Найважливіші з них: ефект відсоткових ставок, ефект валютного курсу, ефект багатства.

1. *Ефект процентних ставок.* Зміна процентних ставок впливає на всі планові компоненти витрат: як інвестиційні (планові інвестиції фірм, інвестиції в житлове будівництво), так і неінвестиційні (купівля в кредит споживчих товарів довготривалого користування, капітальні вкладення держави – державні закупки). Збільшення цих витрат спричиняє підвищення інвестиційного та споживчого попиту і, отже, до зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції в економіці. Схематично цей ефект збігається з кейнсіанським передатним механізмом.

2. *Ефект валютного курсу.* Зміна пропозиції грошей і короткострокових процентних ставок впливають на динаміку обмінного курсу національної валюти: зростання пропозиції грошей і відповідне падіння процентних ставок зменшують попит на національні гроші з боку нерезидентів. У наслідок цього відбувається падіння валютного курсу національних грошей. Зниження валютного курсу сприяє зростанню експорту і зменшенню імпорту, що збільшує попит з боку чистого експорту і стимулює зростання реального обсягу виробництва.

3. *Ефект багатства.* Цей ефект пов'язаний з впливом процентної ставки на ціну таких фінансових активів, як акції та облігації. Зменшення ставки процента збільшує курсову вартість цінних паперів. Наслідком цього є: а) зростання багатства власників цінних паперів, що підвищує автономне споживання; б) зростання курсової вартості акцій полегшує фірмам фінансування інвестиційних проектів, оскільки збільшується співвідношення вартості фірми на фондовому ринку порівняно з вартістю купівлі її капіталу на ринку продукції. Це підвищує інвестиційні витрати. Врешті-решт зростання споживчого та інвестиційного попиту спричиняє зростання реального обсягу виробництва.

Таким чином, грошово-кредитна, або монетарна, політика – це сукупність форм і інструментів державного впливу на пропозицію грошей з метою попередження або подолання спаду виробництва, а також досягнення макроекономічної рівноваги.

Монетарна політика проводиться в життя насамперед центральним банком країни (в Україні НБУ).

Основні завдання центрального банку:

- забезпечення стабільності національної валюти;
- забезпечення безперебійності грошового обігу;
- забезпечення ліквідності комерційних банків і банківської системи в цілому.

Класифікуємо *інструменти* грошово-кредитної політики за критеріями:

1. За характером використання:

– *кількісні*, пов'язані з впливом на кредитні можливості комерційних банків;

– *якісні* інструменти, тобто пряме регулювання процесу кредитування.

2. За формою впливу:

– *адміністративні*, що прямо обмежують сферу діяльності комерційних організацій (дозвіл або заборона на ведення діяльності, реєстрація або ліквідація суб'єктів грошового ринку, ліцензування діяльності суб'єктів, кількісні обмеження в обсягах, термінах, документообігу і т.д., регламентація розмірів статутного фонду кредитно-фінансових організацій та ін.);

– *непрямі*, тобто засоби впливу на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку і ринку капіталів, зокрема:

– маніпулювання обліковою ставкою;

– маніпулювання нормативом обов'язкових резервів комерційних банків;

– маніпулювання обігом державних цінних паперів, або операції на відкритому ринку.

3. За тривалістю:

– *короткострокові*, що дозволяють вирішити поточні (проміжні) проблеми;

– *довгострокові*, що дозволяють забезпечити фінансову стабілізацію і довгострокове *економічне зростання*.

4. За об'єктами впливу:

– стимулювання грошової пропозиції, або *кредитна експансія*, з метою підвищення сукупного попиту, збільшення зайнятості, але в умовах інфляції;

– скорочення грошової пропозиції, або *кредитна рестрикція*, з метою зниження темпів інфляції.

Стимулююча грошово-кредитна політика включає:

1) зниження облікової ставки;

2) зниження нормативів обов'язкових резервів;

3) викуп державних цінних паперів у суб'єктів господарювання.

Таким чином, стимулювання пов'язане із збільшенням сукупного попиту шляхом надання суб'єктам більших грошових ресурсів.

Стримуюча грошово-кредитна політика включає:

1) підвищення облікової ставки;

2) підвищення нормативів обов'язкових резервів;

3) розміщення державних цінних паперів, тобто зв'язування високоліквідних грошових ресурсів.

Стримуюча грошово-кредитна політика призводить до зменшення грошових ресурсів у суб'єктів господарювання, тобто знижує сукупний попит.

Альтернативні макроекономічні концепції по-різному оцінюють ефективність грошово-кредитної політики.

Кейнсіанство вважає грошово-кредитну політику менш ефективною, ніж фіскальна, у силу складного передавального механізму впливу на товарну пропозицію.

Схема впливу грошово-кредитної політики на економічний зростання у кейнсіанській концепції виглядає так:

зміна величини грошової пропозиції → зміна процентної ставки → зміна обсягів інвестицій → зміна сукупного попиту → зміна сукупної товарної пропозиції

За незмінного попиту зростання грошової пропозиції визначає зростання цін на товари, тобто інфляцію. Висновок: помірна інфляція, збільшуючи сукупний попит, стимулює зростання сукупної пропозиції.

Монетаризм вважає грошово-кредитну політику, насамперед, контроль за обсягом грошової маси, найефективнішим важелем регулювання, причому кількість ланок у ланцюзі подій набагато менше за кейнсіанською версією.

Розглянемо схему монетарної концепції грошово-кредитної політики:

зміна грошової пропозиції → зміна товарних цін за формулою Фішера → суперечливий вплив на товарну пропозицію у різних галузях.

За монетарною концепцією, інфляція неприпустима, особливо в довгостроковому періоді, тобто помилкове маніпулювання грошовою пропозицією має руйнівний характер для економіки країни.

Теорія раціональних очікувань заперечує ефективність грошово-кредитної політики й у короткостроковому, і довгостроковому періодах.

Теорія економіки пропозиції вважає ефективними заходи грошово-кредитної політики у випадку стимулювання підприємницької діяльності, тобто сукупної пропозиції. Якщо динаміка облікової і ломбардної ставок, валютного регулювання або захисту національного грошового ринку відповідають інтересам бізнесу, то ці заходи корисні суб'єктам господарювання і державним органам.

Контрольні запитання:

1. Прокоментувати основні методи грошово-кредитної політики держави.
2. Проаналізувати механізм функціонування моделі IS-LM.
3. Чому центральний банк як основний інструмент грошово-кредитної політики застосовує операції на відкритому ринку, а не зміну резервних вимог або облікової ставки?
4. Чим відрізняється вплив кожного з цих інструментів на окремих комерційний банк; на систему комерційних банків у цілому; на пропозицію грошей?

5. У чому полягають відмінності між кейнсіанською та монетаристською трактовками передатного механізму?

6. Яку роль відіграють процентні ставки в передатному механізмі грошово-кредитної політики?

Тема 8 ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

8.1 Економічні цикли та їхній вплив на макроекономічний розвиток.

8.2 Теорії циклічних коливань та анти циклічна політика держави.

8.3 Сутність, типи, джерела і види економічного зростання.

8.4 Сучасні моделі економічного зростання.

8.1 Економічні цикли та їхній вплив на макроекономічний розвиток

Процес виробництва передбачає безперервність розвитку, але практика господарювання доводить, що цей процес має свої фази, стадії, особливості. Періодичність зміни відповідних фаз чи стадій господарського життя означає циклічний характер його розвитку.

Циклічний розвиток економіки – закономірне явище господарського життя в умовах ринку і машинного виробництва. Коливання фаз (підвищення, зниження) супроводжуються суттєвими змінами в структурі економіки, динаміці цін, обсягів виробництва, співвідношенні продуктивності праці і доходів, нагромадженні і споживанні.

Існують такі дві групи передумов макроекономічної нестабільності:

– *зовнішні, або екзогенні* (природні, воєнно-політичні та ін.);

– *внутрішні, або ендогенні*, насамперед, циклічність розвитку.

Загальну тривалість циклу вимірюють часом (місяць, рік і т.п.) між двома сусідніми вищими або двома сусідніми нижчими точками економічної активності.

За тривалістю економічні цикли поділяють на *короткі (малі) цикли* коливання ділової активності 3-4 роки, *середні цикли* (промислові, економічні, ділові), коливання ділової активності 5-11 років, *великі (довгі хвилі)* – з періодичністю 40-60 років (рис. 8.1).

Економічні цикли

Короткотермінові (3-4 роки) – кризи кредитно-грошової системи	Середньотермінові (5- 11 років) – кризи промислового виробництва товарів	Великі (40-60 років) – пов'язані з необхідністю технологічного відновлення способу виробництва
---	--	---

Рисунок 8.1 – Економічні цикли

– *Короткі (малі) цикли* – пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку. Матеріальною основою малих циклів є процеси, що відбуваються у грошово-кредитній сфері економіки з двома фазами (спад і піднесення);

– *Середні цикли* (промислові, економічні, ділові), коливання ділової активності 5-11 років, пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є необхідність оновлення основного капіталу. Властивістю промислового циклу є коливання зростання ВВП за період часу, коли економічна система проходить чотири послідовні фази:

- криза, або спад, рецесія;
- депресія, або стагнація, застій;
- пожвавлення;
- піднесення, підйом, або експансія, бум, впритул до піку виробництва.

Класична схема ділового циклу включає в себе чотири фази (рис. 8.2).

Основними індикаторами фази циклу виступають:

- рівень зайнятості;
- рівень безробіття;
- обсяг виробництва.

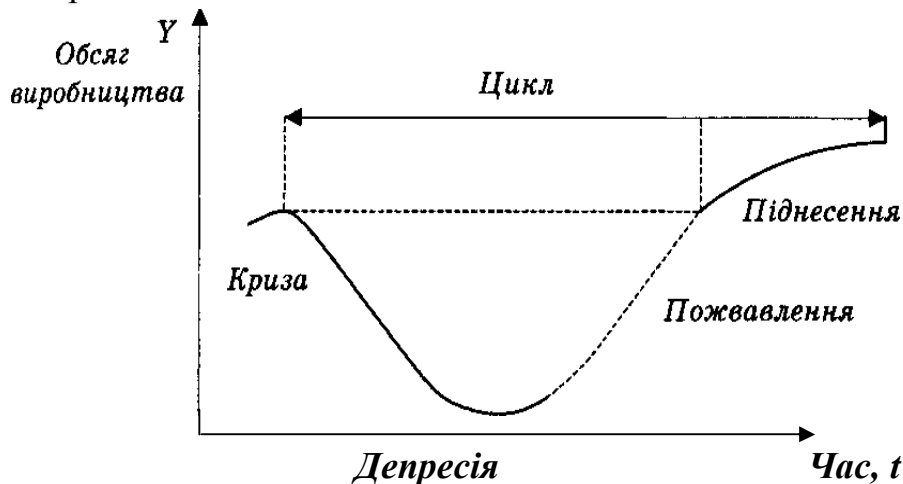

Рисунок 8.2. – Схема класичного ділового циклу

– *Великі (довгі хвилі М. Кондратьєва)* з двома фазами: висхідна (25□30 рр.) та нисхідна (20□25 рр.). Матеріальною основою великого циклу є зміна базових технологій і поколінь машин (стрибок у лінії технічного прогресу), оновлення об'єктів інфраструктури. Криза виникає тоді, коли стара структура економіки вступає у конфлікт з потребами нової технології, але ще не готова до змін. У цей період гостро проявляють себе кризи середніх та малих циклів.

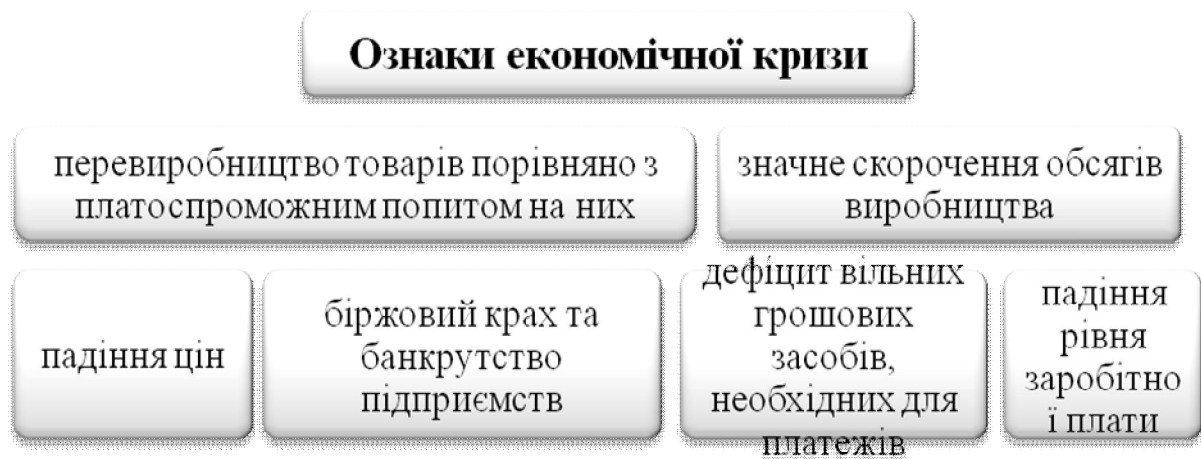

Рисунок 8.3. – Характерні ознаки економічної кризи

Рецесія – падіння обсягу національного виробництва протягом 6 місяців і до року. *Депресія* – падіння обсягу національного виробництва, яке супроводжується високим рівнем безробіття і триває декілька років.

8.2 Теорії циклічних коливань та антициклічна політика держави

Першим, хто довів безумовну періодичність промислових коливань в Англії, Франції і Сполучених Штатах був Л. Жюглар. Вивчивши звіти англійського, французького і провідних американських банків, Жюглар дійшов такого висновку: без жодної упередженої теорії або гіпотези, тільки спостерігаючи факти, можна встановити закон, що управляє кризами і їх періодичністю (рис. 8.4).

Рисунок 8.4. – Фази економічного (ділового) циклу

Епохи пожвавлення, процвітання і високих цін завжди закінчуються кризами, а за кризами слідує декілька років пригнобленого стану економіки і низьких цін.

Теорія промислових криз і шляхів їхнього подолання за рахунок бюджетно-податкової й кредитно-грошової політик, які безпосередньо впливають на структурно-інвестиційну й соціально-економічну політики, спрямовані на забезпечення стабілізації, зростання виробничої й невиробничої сфер і поліпшення життя народу, уперше у світі була запропонована ще наприкінці XIX сторіччя видатним українським ученим Михайлом Івановичем Туган-Барановським.

М. І. Туган-Барановський був одним із перших, хто зумів створити повноцінну концепцію сучасного циклу. Глибоко вивчивши промислові кризи в Англії в XIX в., осмисливши погляди вчених різних шкіл на природу і причини криз, М. І. Туган-Барановський висунув оригінальну концепцію криз, засновану на теорії кругообігу суспільного капіталу і нездатності капіталізму і ринку забезпечити пропорційність відтворення, що веде до періодичного переповнювання каналів товарного обігу (загальному перевиробництву), різкого коливання цін, та безробіття.

Кейнсіанські теорії циклу нерозривно пов'язані з ім'ям Дж. М. Кейнса та його фундаментальною працею «Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей». Проте Дж. М. Кейнс не створив власної теорії циклу. Його внесок полягає в розробці особливої системи аналізу та короткострокової моделі

економіки, яка зробила можливим подальший розвиток його ідей іншими вченими.

У деяких ранніх дослідженнях коливань ділової активності перевага віддавалася детерміністським теоріям, згідно з якими економічні цикли з'являються регулярно, до того ж для всіх циклів характерні ті самі властивості.

Пізніше з'ясувалося, що бізнес-цикли не демонструють потрібної регулярності, що й стало причиною розвитку «імпульсних теорій» бізнесу-циклу. Згідно із цими теоріями через вплив випадкових імпульсів на економічну систему відбувається циклічний відгук, що згасає згодом. Однак бізнес-цикли виникають знову, як наслідок появи нових імпульсів, що порушують економічну рівновагу. Таким чином, циклічність розвитку, спостережувана в економіці, є результатом впливу на економіку серії послідовно виникаючих незалежних імпульсів. Кожний з такого роду імпульсів, або шоків, потім поширюється в економіці, причому спосіб поширення залежить від структури економічної системи.

Економічні коливання можуть викликатися шоками трьох типів:

- 1) шоки пропозиції (технологічні зрушення, кліматичні зміни, поява нових джерел сировини, або, навпаки, їхнє зникнення);
- 2) політичні шоки (коливання обмінного курсу, коливання пропозиції грошей, зміни у фінансовій політиці);
- 3) шоки попиту (зміни інвестиційних або споживчих витрат).

Ще один видатний економіст Й. Шумпетер затверджував, що ми повинні очікувати нескінченну кількість циклів. Однак для аналітичної зручності у своєму історичному нарисі він заснував трициклічну схему: цикл Кітчина (3-4 роки), Жюгляра (7-11 років), Кондратьєва (48-60 років). Й. Шумпетер приймає без доказів, що кожний цикл Кондратьєва повинен містити ціле число циклів Жюгляра, що містить ціле число циклів Кітчина. І в цій апріорній схемі він вгадав фрактали Бенуа Мандельброта, відкриті через 30 років. Всі цикли генеруються інноваціями.

Серед найважливіших причин циклічності в економіці більшість економістів називають коливання співвідношення між споживанням і інвестиціями.

За думкою різних вчених, причини довгих економічних циклів можуть бути такими:

– У. Джевонс пов'язував довгі хвилі з періодичністю змін плям на Сонці, що спочатку впливало на аграрне виробництво, а потім і на чергування фаз підприємницької діяльності;

– М. Кондратьєв брав за основу революційні технологічні зміни;

– Й. Шумпетер віддавав перевагу змінам інноваційної активності, що було близько до поглядів М. Кондратьєва.

Визначають такі довгі хвилі розвитку підприємницької системи товарного виробництва:

- домонополістичне підприємництво;
- монополістичне підприємництво;
- державно-монополістичне підприємництво;
- транснаціональне підприємництво;
- глобальне підприємництво.

Необхідно зазначити існування криз нециклічного характеру:

- структурні кризи у вигляді криз відносного перевиробництва і відносного недовиробництва;
- системні кризи з глибокою трансформацією усіх сторін суспільного життя, що припускає необхідність переходу до нової економічної системи.

8.3 Сутність, типи, джерела і види економічного зростання

Довгострокове економічне зростання є однією з цілей макроекономічної політики держави.

Економічне зростання – стійке розширення масштабів діяльності господарської системи в цілому з такими основними факторами:

- народонаселення;
- природні (кліматичні, геологічні, екологічні та інші умови);
- нагромадження, тобто використання частини додаткового продукту на поширення виробництва;
- науково-технічний прогрес.

Розрізняють три типи економічного зростання:

- *екстенсивний* з розширенням виробництва при кількісному збільшенні наявних ресурсів і при незмінності ефективності їх використання;
- *інтенсивний* з розширенням виробництва при якісному поліпшенні використання ресурсів, тобто при їх більш ефективному застосуванні;
- *змішаний*, який поєднує інтенсивні й екстенсивні типи.

На практиці не існують чисто екстенсивний або інтенсивний шляхи зростання. Більш коректними є терміни «переважно екстенсивний» або «переважно інтенсивний» типи зростання.

Умовно всі фактори економічного зростання поділяють на три групи:

- 1) *чинники попиту*, які забезпечують зростання сукупних витрат, що сприяє збільшенню обсягів виробництва і доходу;
- 2) *чинники пропозиції*, що є визначальними в більшості моделей і мають складну структуру, яка містить: природні ресурси у їх якісному та кількісному вираженні; обсяг і якість капіталу; чисельність і якість трудових ресурсів; технологічний рівень; інституційні чинники; інформаційне забезпечення; організаційні чинники тощо;

3) *чинники розподілу*, які стосуються як розподілу ресурсів, що суттєво впливає на чинники пропозиції, так і розподілу національного продукту та доходу, що впливає на сукупний попит.

Джерелами економічного зростання є:

- економічні ресурси, що пропонуються їх власниками;
- зростання продуктивності ресурсів на основі розвитку НТП.

На макроекономічному рівні провідними показниками кількісної динаміки економічного зростання є:

- річний приріст об'єму валового внутрішнього продукту;
- річні темпи зростання ВВП з розрахунку на душу населення;
- річні темпи зростання виробництва основних галузей економіки.

У економічній статистиці для вивчення динаміки економічного зростання використовуються коефіцієнти зростання, темпи зростання і темпи приросту. Коефіцієнт зростання X обчислюється за формулою:

$$X = Y_1 : Y_0, \quad (8.1)$$

де Y_1 і Y_0 – показники відповідно в періодах, що вивчається і базовому.

Різне ставлення до перспектив і наслідків економічного зростання відобразилось у таких концепціях:

- нульового економічного зростання;
- сталого економічного розвитку;
- ноосферного розвитку;
- інноваційного економічного зростання.

Розглянемо коротко зміст кожної з них.

Концепція нульового економічного зростання. Невпинне зростання потреб населення, ідеологічне та рекламне заохочення до швидкого оновлення асортименту споживчих та інвестиційних товарів, з одного боку, а також усвідомлення обмеженості аж до вичерпності ресурсів і стрімкого зростання шкоди, завданої довкіллю виробничими системами, – з другого, стали приводом для переосмислення оцінки економічного зростання.

Економічне зростання, на думку деяких вчених, погіршує якість життя, загрожуює глобальною катастрофою. Автори пропонують нульове економічне зростання як підтримання високого рівня життя та, власне, продовження існування самого життя.

Важливо підкреслити, що позитивним у теорії нульового економічного зростання є зосередження уваги на необхідності підсумувати негативний вплив на довкілля економічної системи та здатності екологічної системи асимілювати і нейтралізувати цей вплив.

Недоліком цієї концепції вважають те, що її автори не побачили шляхів вирішення суперечностей між потребами, які зростають, й обмеженими економічними ресурсами в самому економічному зростанні (застосування безвідходних ресурсозберігаючих технологій тощо).

Концепція сталого економічного розвитку. Під сталим економічним розвитком розуміють особливий тип економічної динаміки, спрямований на якомога повніше задоволення потреб сьогодення; при цьому нічого не загрожує задоволенню потреб майбутніх поколінь.

Концепція сталого економічного розвитку ґрунтується на врахуванні трьох аспектів: *економічного, соціального та екологічного.*

В економічному аспекті сталий розвиток має забезпечити ефективність та стійкість зростання.

У соціальному аспекті сталий економічний розвиток має спрямовуватись на зменшення розриву між доходами найбагатших і найбідніших верств населення; збереження надбань матеріальної та духовної культури; забезпечення демократичних прав щодо участі різних верств населення у прийнятті управлінських рішень та ін.

В екологічному аспекті завдання сталого економічного розвитку полягає в забезпеченні всім поколінням доступу до природних ресурсів і довкілля, не сплюндрованого економічною діяльністю.

Концепція ноосферного розвитку. Ця концепція ґрунтується на розумінні того, наскільки раціональним є життя суспільства. Започаткував теорію ноосфери наш співвітчизник академік В. Вернадський. Головна думка цієї концепції – економіка і людство мають розвиватися в гармонії з природою. Еколого-економічна гармонія є запорукою суспільного прогресу.

Концепція інноваційного економічного зростання. Інноваційне зростання – це зростання, що ґрунтується на підприємницькій ініціативі в галузі ринкової, науково-технічної й організаційно-економічної діяльності.

Ця концепція узгоджується з інтенсивним типом економічного зростання. Особливістю інноваційного типу зростання є те, що інновації дають змогу усувати (або ж суттєво зменшувати) бар'єри, утворені чинниками попиту і розподілу, у зв'язку з суперечністю між *ефективністю* та *соціальною спрямованістю* економічного зростання.

Економічний розвиток виражається в зміні міри економічного руху як єдність його кількісних і якісних характеристик. Наприклад, завдяки вдосконаленню якісних параметрів виробленої продукції можливо і зменшення виробництва.

Розвиток національної економіки, економічне майбутнє країни перш за все забезпечується високими темпами економічного зростання, що є однією з найголовніших проблем макроекономічного аналізу.

Економічне зростання – це довгострокове збільшення обсягів виробництва за рахунок підвищення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту.

Економічне зростання можна подати у вигляді двох графічних моделей: кривої виробничих можливостей і моделі «сукупний попит-сукупна

пропозиція» (AD-AS). За першою моделлю ілюстрацією економічного зростання є правобічний зсув кривої виробничих можливостей. Це потребує збільшення інвестицій і залежить від норми нагромадження, тобто співвідношення між споживчими та інвестиційними товарами в сумі ВВП. У короткостроковому періоді зростання норми нагромадження зменшує частку особистого споживання, але у майбутньому здатне прискорити зростання економіки. За другою моделлю зростання ілюструється правобічним зсувом довгострокової кривої сукупної пропозиції.

Економічне зростання вимірюється абсолютними й відносними показниками. Особливо необхідновідзначити темпи змін реального ВВП і реального ВВП на душу населення. Наприклад, за наявності показників базисного ($t-1$) і поточного (t) років, використовують такі формули:

1) темп зростання ВВП (T_z):

$$T_z = \frac{ВВП_t}{ВВП_{t-1}} \cdot 100\% \quad ; \quad (8.2)$$

2) темп приросту ВВП (T_{np}):

$$T_{np} = T_z - 100\% = \frac{\Delta ВВП}{ВВП_{t-1}} \cdot 100\% \quad ; \quad (8.3)$$

3) темп зростання ВВП на душу населення ($T_z^{ВВП/нас}$):

$$T_z^{ВВП/нас} = \frac{ВВП_t / нас_t}{ВВП_{t-1} / нас_{t-1}} \cdot 100\% \quad ; \quad (8.4)$$

4) темп приросту ВВП на душу населення ($T_{np}^{ВВП/нас}$):

$$T_{np}^{ВВП/нас} = T_z^{ВВП/нас} - 100\% \quad (8.5)$$

Економічне зростання не варто ототожнювати з *економічним розвитком*. Категорія економічного розвитку країни є змістовнішою, ніж категорія економічного зростання. Економічний розвиток відображає не лише збільшення обсягів виробництва, а й здатність економіки завдяки цього підвищувати якість життя більшості населення, сприяти розвитку економічної свободи, зокрема підприємницької діяльності, а також підвищення екологічних стандартів життєдіяльності. Це означає, що економічне зростання може відбуватися і без економічного розвитку, але економічний розвиток неможливий без економічного зростання.

8.4 Сучасні моделі економічного зростання

Ключовими теоріями економічного зростання є неокейнсіанська і неокласична. Особливість *неокейнсіанської теорії* економічного зростання полягає в тому, що її прихильники доходять висновку про необхідність державного регулювання процесу накопичення капіталу з метою підтримання стійких темпів зростання економіки в довгостроковому періоді. При цьому головним об'єктом державного регулювання мають бути інвестиції.

Неокейнсіанська теорія економічного зростання зародилася в 40-х роках ХХ століття. Її засновниками стали англійський економіст Р. Харрод і американський – Є. Домар. На їх думку, головну роль в економічному зростанні відіграють інвестиції як компонент сукупного попиту і як засіб накопичення капіталу та збільшення виробничого потенціалу економіки. Згідно з неокейнсіанськими моделями, за існуючих технічних умов виробництва темп економічного зростання визначається величиною граничної схильності до споживання, а динамічна рівновага може існувати в умовах неповної зайнятості. Держава за допомогою інструментів макроекономічної політики може активно впливати на обсяги інвестицій, і таким чином забезпечувати рівноважні темпи зростання. Це рівняння свідчить, що темп приросту інвестицій буде залежати за умов незмінної продуктивності капіталу тільки від норми заощаджень.

Кейнсіанська теорія економічного зростання будувалася на екзогенній основі. Це означає, що в моделях темп зростання економіки є функцією екзогенно визначених параметрів (норма заощаджень, приріст населення, капіталомісткість тощо). Далі стали виникати теорії ендогенного зростання. За такими теоріями параметри моделей економічного зростання почали визначатися не за межами цих моделей, а у процесі їх створення.

Неокласичні теорії спираються на інші методологічні передумови. На відміну від кейнсіанців, які пов'язують економічне зростання переважно із сукупним попитом, неокласики приділяють головну увагу сукупній пропозиції, насамперед, потенційно можливим темпам зростання економіки і факторам, від яких вони залежать. Використання апарата виробничої функції в процесі аналізу статистичної інформації поклало початок дослідженням, пов'язаним з визначенням внеску окремих факторів у приріст виробництва продукції. Мова йде про вплив не лише кількісних змін у факторах виробництва, а й якісних, які є результатом удосконалення технології.

Вихідною неокласичною виробничою функцією вважається виробнича функція Кобба–Дугласа:

$$Y = A K^{\alpha} L^{1-\alpha}, \quad (8.6)$$

де A – коефіцієнт спільного впливу обох виробничих факторів в умовах певних технологічних процесів;

α – коефіцієнт еластичності (чутливості) обсягу виробництва від витрат капіталу;

$1 - \alpha$ – коефіцієнт еластичності (чутливості) обсягу виробництва від витрат праці.

Головною особливістю сучасних неокласичних теорій економічного зростання є їх ендогенний характер, тобто те, що, крім праці і фізичного капіталу, в них враховують чинники, від яких залежить продуктивність праці: людський капітал, витрати на НДДКР (науково-дослідні та досвідно-конструкторські розробки), державне регулювання та ін.

Першими науковими працями з ендогенних теорій економічного зростання були моделі Д. Ромера, Р. Лукаса, Р. Барро та ін. У моделях ендогенних теорій економічного зростання виробнича функція будується з трьома факторами виробництва: працею, фізичним і людським капіталом.

Однією з ключових теорій економічного зростання є модель лауреата Нобелівської премії *Роберта Солоу*. Об'єктом дослідження Р. Солоу є приватна замкнута економіка, у якій макроекономічна рівновага визначається за формулою: $Y = C + I$. Цільовою функцією моделі є зростання не загального обсягу продукту, а збільшення його обсягів на одного працівника, тобто зростання продуктивності праці. Цей підхід було формалізовано за допомогою малих букв, які відображають відповідні параметри в розрахунку на одного працюючого:

$$\text{– продуктивність праці – } y = \frac{Y}{L}; \quad (8.7)$$

$$\text{– капіталоозброєність – } k = \frac{K}{L}; \quad (8.8)$$

$$\text{– питомі інвестиції – } i = \frac{I}{L}. \quad (8.9)$$

Залучають також два додаткові показники:

– s' – норма заощаджень;

– d – норма амортизації.

Продуктивність праці залежить від її капіталоозброєності. Якщо обидві частини рівняння виробничої функції поділити на L , то отримаємо:

$$\frac{Y}{L} = f\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right). \quad (8.10)$$

Оскільки $\frac{Y}{L} = y$, а

$\frac{Y}{L} = f\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right) = f(k)$, то виробнича функція в моделі Солоу набуває такого вигляду:

$$y = f(k). \quad (8.11)$$

Графічно виробнича функція подана на рисунку 8.5.

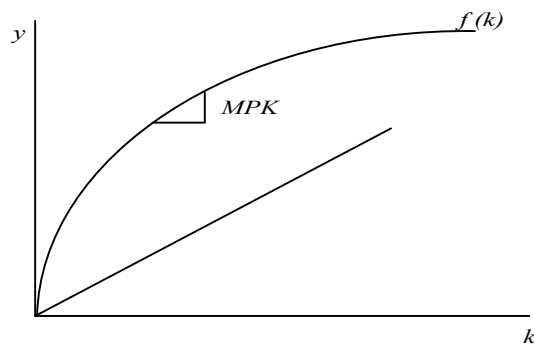

Рисунок 8.5 – Виробнича функція в моделі Солоу

Виробнича функція на рисунку 8.5 демонструє, як капіталоозброєність (k) впливає на продуктивність праці (y). Нахил кривої виробничої функції є граничним продуктом капіталу (MPK), який показує, як збільшується продуктивність праці (y) під час зростання капіталоозброєності (k) на одиницю. Із збільшенням k крива виробничої функції стає більш пологою, що свідчить про зменшення швидкості зростання граничного продукту капіталу. Р. Солоу припускає, що капіталоозброєність залежить від трьох факторів: *нагромадження капіталу, приросту населення, технічного прогресу*.

Вихідним чинником, від якого залежить економічне зростання, є норма заощаджень. У разі її підвищення спочатку будуть збільшуватися лише інвестиції за незмінною амортизацією. Це спричинятиме збільшення капіталоозброєності та зростання продуктивності праці. Але з часом почне збільшуватися амортизація основного капіталу, яка буде тяжіти до рівноваги з інвестиціями, тому заощадження можуть впливати на капіталоозброєність і продуктивність праці доти, доки економіка не досягне стійкого стану. Отже, вплив норми заощаджень на економічне зростання не є нескінченним, а має певну межу.

Кінцевою метою економічного зростання є збільшення споживання. У моделі Солоу використовують так зване «Золоте правило нагромадження», пов'язане з американським економістом Е. Фелпсом: *метою виробничої діяльності має бути норма заощаджень, що забезпечує економіці стійкий стан з найвищим рівнем споживання*.

Питоме споживання визначається за формулою: $c' = y - i$. У стійкому стані $y = f(k^x)$, а $i = (d + n + g) \cdot k^x$. Тому обсяг споживання на одного працівника у стійкому стані можна визначити таким чином:

$$c' \cdot x = f(k^x) - (d + n + g) \cdot k^x. \quad (8.12)$$

У рівнянні (8.12) $f(k^x)$ — це продуктивність праці, а $(d + n + g) \cdot k^x$ — сума факторів, які зменшують капіталоозброєність. У стійкому стані споживання залежить від співвідношення між зазначеними величинами.

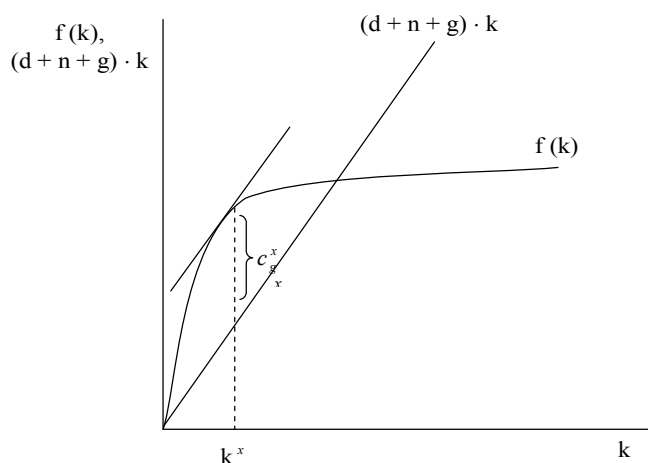

Рисунок 8.6 – Золоте правило нагромадження капіталу

Рисунок 8.6 ілюструє лише єдиний можливий рівень стійкої капіталоозброєності, що максимізує споживання. Він знаходиться в точці k_g^x . У цій точці дотична до кривої виробничої функції паралельна кривій факторів, що зменшують капіталоозброєність. Оскільки нахил кривої виробничої функції визначається граничною продуктивністю капіталу (MPK), а нахил кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність, дорівнює $(d + n + g)$, то споживання досягає свого максимуму («Золоте правило нагромадження») лише тоді, коли нахил зазначених кривих збігається, тобто коли:

$$MPK = d + n + g . \quad (8.13)$$

За цих умов $c^x = c_g^x = f(k_g^x) - (d + n + g) \cdot k_g^x$.

Якщо $k^x < k_g^x$, то підвищення капіталоозброєності супроводжується випереджаючим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За цих умов $MPK > d + n + g$, а крива виробничої функції стає все крутішою і все більше віддаляється від кривої факторів, що зменшують капіталоозброєність, тому споживання зростає в напрямку до свого максимуму. Якщо $k^x > k_g^x$, то підвищення капіталоозброєності супроводжується уповільненим зростанням продуктивності праці порівняно із збільшенням факторів, що зменшують капіталоозброєність. За таких умов $MPK < d + n + g$, а крива виробничої функції стає більш пологою, тому споживання зменшується порівняно із своїм максимумом. Можна припустити, що максимальне споживання ($c^x = c_g^x$) досягається тоді, коли $MPK = d + n + g$, а капіталоозброєність складає k_g^x .

Контрольні запитання:

1. Що таке економічне зростання і в яких формах воно може відбуватися?

2. Прокоментувати співвідношення категорій «розширене відтворення», «економічне зростання», «економічний розвиток».
3. Проаналізувати основні показники економічного зростання.
4. Як відображає рух кривої виробничих можливостей економіки динаміку зростання?
5. Пояснити сутність неокейнсіанського підходу щодо впливу різних факторів на економічне зростання. Назвати елементи моделі Домара-Харрода, за якими визначається зростання.
6. Охарактеризувати особливості неокласичних підходів до проблеми економічного зростання.
7. Які передумови моделі Солоу? Пояснити, як впливають на капіталоозброєність окремі фактори (нагромадження капіталу, приріст населення, технічний прогрес).
8. Які висновки випливають із моделі Солоу?

Тема 9 ІНФЛЯЦІЯ ТА АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА

- 9.1 Поняття та види інфляції.
- 9.2 Теоретичні підходи до пояснення причин інфляції.
- 9.3 Соціально-економічні наслідки інфляції. Інфляційний податок.
- 9.4 Антиінфляційна політика: форми та методи.

9.1 Поняття та види інфляції

Економічна нестабільність супроводжується інфляційними процесами. Найпоширенішим є розуміння *інфляції* як такої ситуації в економіці, за якої кількість грошей в обігу перевищує потребу в них, зумовлену грошовою оцінкою товарної маси. Наслідком такої невідповідності грошової маси сукупній ціні товарів є знецінення грошової одиниці й загальне підвищення цін на товари та послуги.

Інфляція – це стійке і відчутне зростання рівня цін, яке виникло внаслідок того, що значна частина грошової маси виявилась не забезпеченою економічними благами.

Показником рівня інфляції та її темпів є індекси цін. Темп (рівень) інфляції визначається шляхом віднімання від індексу цін поточного року індексу цін попереднього року та ділення цієї різниці на індекс цін попереднього року і множенням отриманої частки на 100 %, тобто:

$$\check{R} = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} 100 \%, \quad (9.1)$$

де \check{R} – темп інфляції;

P_t – індекс цін у t -му році;

P_{t-1} – індекс цін, що передувє року t .

Інфляція – багатофакторний, багатовимірний і складний соціально-економічний процес, властивий ринковій економіці, який може бути спричинений різними подіями. Різні види (форми) інфляції залежно від критерію, покладеного в основу її класифікації подані на рисунку 9.1.

Всі теоретичні концепції інфляції можна поділити на дві групи: *економічні* та *неекономічні*.

Неекономічні теорії ґрунтуються на *природних* (зумовлені стихійними лихами, серйозними технологічними аваріями, епідеміями тощо) та *політичним факторами* – зумовлені війнами, мілітаризацією економіки і інші.

Але більше уваги приділяється *економічним теоріям інфляції*, які можна поділити на дві групи: *монетарні* (аналізують інфляцію, скориставшись рівнянням обміну $MV = PY$) та *немонетарні* (виводять умови існування інфляції з того самого рівняння, але в цьому вбачають тільки умову, а не причину існування інфляції). Таким чином, з точки зору прихильників *монетарної теорії*, інфляція спостерігається:

- за умови, що темп приросту номінальної грошової маси буде більшим, ніж темп приросту реального доходу за незмінної швидкості руху грошей. Інфляція за цих умов спричиняється або *банківською системою*, яка послабила контроль над грошовою базою в процесі створення чекових грошей, або *населенням*, яке використовує свої боргові зобов'язання як засіб платежу;

- за умови, що темп приросту швидкості обороту грошей буде перевищувати темп приросту реального доходу за незмінної номінальної кількості грошей.

Причини інфляції, згідно з *немонетарною концепцією*, пов'язані:

- зі зростанням витрат виробництва;
- зростанням сукупного попиту, не пов'язаного зі зростанням грошової маси (очікування підприємців щодо майбутньої кон'юнктури в умовах повної зайнятості);
- структурні зрушення в сукупному попиті, які виявляються у стрімкому оновленні благ, що пропонуються на ринку;
- змінами структури ринку, пов'язаними із владою монополій, олігополій та держави, яка реалізується в адміністративному монопольному зростанні цін.

Причини, що породжують інфляцію	<ul style="list-style-type: none"> • інфляція попиту; • інфляція витрат (пропозиції)
Темпи зростання цін та згубність впливу на економіку	<ul style="list-style-type: none"> • помірна (повзуча); • галопуюча; • гіперінфляція
Масштаби поширення	<ul style="list-style-type: none"> • регіональна; національна; • національно-регіональна; • світова
Здатність держави впливати на інфляцію	<ul style="list-style-type: none"> • контрольована; • неконтрольована
Інтенсивність втручання держави у сферу грошового обігу	<ul style="list-style-type: none"> • відкрита; • подавлена (прихована); • підкріплена та невідкрита
Здатність адаптації економіки до темпів зростання цін	<ul style="list-style-type: none"> • збалансована; • незбалансована
Сподівання (очікування) економічних суб'єктів стосовно тенденцій та темпів зміни рівня цін	<ul style="list-style-type: none"> • очікувана (передбачувана, сподівана, прогнозована); • неочікувана (непередбачувана, несподівана, не прогнозована)
Міра відкритості економіки	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішня та зовнішня (імпортована)
Сфера, вплив держави на яку зумовив стійке зростання рівня цін	<ul style="list-style-type: none"> • кредитна; • структурна; • зумовлена податками; • зумовлена зростанням зарплати

Рисунок 9.1 – Класифікація інфляції за різними критеріями

У реальному житті інфляцію спричиняють та підживлюють як монетарні, так і немонетарні чинники.

Розрізняють такі форми відкритої інфляції:

- *інфляцію попиту* (пояснюється порушенням рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією з погляду перевищення сукупного попиту);
- *інфляцію пропозиції* (витрат виробництва). Має два основних джерела: зростання цін на енергію та сировину, зростання номінальної заробітної плати;
- *структурну інфляцію* (викликана макроекономічною міжгалузеву незбалансованістю).

Залежно від темпів інфляції та її згубного впливу на економіку, виділяють *помірну (повзучу), галопуючу та гіперінфляцію*.

Помірній інфляції (природна, повзуча) властивий не надто швидкий темп зростання рівня цін (до 10% за рік);

Галопуюча інфляція (стрибова) передбачає річне зростання цін від 10 % до 200 %;

Гіперінфляція характеризується темпом зростання цін, який перевищує 200 % річних.

За *помірної інфляції* підприємці та фінансові структури ще можуть адекватно реагувати на зміни, що відбуваються на ринку. Відповідним чином може реагувати й уряд, коригуючи свою соціально-економічну політику.

Галопуюча інфляція – це така ситуація в економіці, коли:

- підприємці постійно підвищують ціни;
- банки неухильно підвищують плату за кредит, невпинно падає купівельна спроможність населення;
- економіка перебуває у фазі такої напруженості, коли на межі можливого здійснюється регулювання та координація міжгалузевих зв'язків;
- постійно коригується соціальна політика;
- активно діють банківські структури.

Отже, при *галопуючій інфляції* можливостей для узгодження дій стає обмаль, передбачуваність і стабільність розвитку обмежена до краю.

Якщо економіка не втрималась у межах галопуючої інфляції й остання продовжує прискорюватись, вона переходить у форму гіперінфляції. Галопуюча інфляція означає *кризу* грошової системи, гіперінфляція – її крах.

За умов *гіперінфляції*:

- руйнуються господарські зв'язки;
- масово банкрутують підприємства;
- припиняють свою діяльність підприємці.

Стагфляція – це інфляція, яка супроводжується стагнацією виробництва і високим рівнем безробіття в країні (одночасне підвищення рівня цін і рівня безробіття).

Розглянуті форми інфляції властиві відкритій інфляції.

Прихована (подавлена) інфляція – це такий стан в економіці, коли зростання рівня цін не спостерігається, але наявний дефіцит товарів та послуг, має місце штучне обмеження споживчого попиту.

Ознаки *прихованої інфляції*:

- тимчасове заморожування доходів та цін;
- встановлення тотального державного контролю за цінами;
- встановлення граничних цін на продукцію.

Процес, протилежний інфляційному, називають *дефляцією*. За економічним змістом *дефляція* – стійке і тривале зниження рівня цін.

Уповільнення темпів інфляції називають *дезінфляцією*.

Очікувана (прогнозована) інфляція – це інфляція, яка враховується в очікуваннях і поведінці економічних суб'єктів до свого проявлення. Очікувана інфляція є *збалансованою* (такою, що не змінює відносні ціни) і *передбаченою* і, таким чином, суттєво не впливає на загальний обсяг виробництва чи перерозподіл доходів, бо отримувач доходів може зменшити негативні наслідки інфляції.

Непередбачувана (не прогнозована) інфляція – це інфляція, яку населення не очікує, тому вона призводить до зниження всіх видів фіксованих доходів і перерозподіляє їх на користь тих економічних суб'єктів, чії номінальні доходи зростають швидше за середній рівень цін.

9.2 Теоретичні підходи до пояснення причин інфляції

За *теорією адаптивних очікувань* економічні суб'єкти під час формування своїх інфляційних прогнозів спираються на стан інфляції в найближчому минулому періоді, скориговану на помилковість інфляційного прогнозування, тому інфляційні очікування на прогнозний період дорівнюють скоригованим інфляційним очікуванням у передпрогнозному періоді. При цьому помилковість ураховується за допомогою коефіцієнта корекції, рівень якого залежить від швидкості перегляду очікувань.

За *теорією раціональних очікувань* економічні суб'єкт під час формування своїх інфляційних прогнозів використовують усю наявну інформацію про майбутні зміни в економіці та економічній політиці держави, тому раціональні очікування інколи називають очікуваннями, які спрямовані вперед, а адаптивні очікування, що повернуті назад.

Представники *кейнсіанської теорії* розглядають лише інфляцію попиту, яка, на їх погляд, виникає в умовах повної зайнятості. За цих умов збільшення сукупного попиту означає утворення надмірного попиту, який спричиняє зростання цін. Сучасна практика засвідчує, що інфляція попиту спостерігається не лише в умовах повної зайнятості, а й за неповної зайнятості. Крім того, інфляція не обмежується лише інфляцією попиту. Важливим елементом загальної інфляції є інфляція витрат. Велике значення мають також інфляційні очікування.

Монетаризм вважає, що причиною інфляції є надмірна кількість грошей в обігу порівняно з вартістю товарів та послуг. Теоретичною базою монетаристської теорії є рівняння кількісної теорії грошей, згідно з яким заданий рівень цін в економіці можна виразити такою перетвореною формулою (9.2):

$$P = \frac{M * V}{Y} \quad (9.2)$$

Монетаристи виходять з двох передумов:

1) швидкість обігу грошей (V) є стабільною;

2) обсяг виробництва (Y) визначається не монетарними, а реальними чинниками, тобто факторами виробництва. За цих передумов надмірне збільшення грошової маси викликає зростання сукупного попиту і цін.

Інфляцію не можна пояснити тільки надмірним сукупним попитом в умовах повної зайнятості або надмірною грошовою масою. Вона є наслідком поєднання великої кількості різноманітних чинників.

До чинників *інфляції попиту* можна зарахувати такі, які зумовлюють надмірність трьох його складових: урядового, приватного, іноземного попиту.

1. Урядовий попит проявляється через бюджетний дефіцит. Але інфляція виникає лише у тому разі, коли бюджетний дефіцит фінансується за рахунок грошово-кредитної емісії. За цих умов підвищення урядового попиту не забезпечується адекватним зростанням реального ВВП, тобто сукупної пропозиції. Отже, чинником інфляції є емісійне фінансування бюджетного дефіциту.

2. До чинників, що зумовлюють надмірний приватний попит, можна зарахувати надмірне інвестування приватної економіки, випереджувальне зростання доходів населення порівняно зі зростанням ВВП, ажіотажний попит тощо.

3. Чинники, що спричиняють надмірний іноземний попит на вітчизняні товари і послуги. Такий попит виникає у зв'язку з випереджальним зростанням експорту (сукупного попиту) порівняно з імпортом (сукупною пропозицією).

Чинники *інфляції пропозиції (витрат)* можна поділити на внутрішні й зовнішні. Серед *внутрішніх* розрізняють: зростання цін на продукцію проміжного споживання, зменшення продуктивності ресурсів, випереджувальне зростання заробітної плати порівняно з продуктивністю праці, підвищення продуктових податків. До внутрішніх чинників можна також зарахувати підвищення цін підприємствами-монополістами та адміністративне (державне) регулювання цін. *Зовнішні* чинники інфляції витрат реалізуються через імпорт. Якщо зростають ціни на імпортні товари, то одночасно з товарами країна імпортує інфляцію витрат. Складовими останньої є зростання митної вартості, зниження курсу національної валюти, підвищення імпортного мита тощо.

Інфляційні очікування є самостійним чинником інфляції. Економічні суб'єкти, фіксуючи загальне зростання цін у минулому періоді або прогнозуючи несприятливу економічну кон'юнктуру, приймають рішення про зростання цін у майбутньому періоді: наймані працівники наперед вимагають збільшення заробітної плати, підприємства заздалегідь підвищують ціни на свої товари та послуги, банки упереджено підіймають проценти за кредит тощо.

До основних *показників* цінової динаміки можна зарахувати вже відомі дефлятор, індекси Ласпейреса (споживчих цін), Пааше, Фішера.

У макроекономічному прогнозуванні використовують також темп інфляції та кількість років, необхідних для подвоєння цін.

Темп інфляції T_I розраховують за формулою

$$T_I = \frac{I_2 - I_1}{I_1} \cdot 100\%, \quad (9.3)$$

де I_1, I_2 – дефлятори відповідно попереднього і поточного періодів.

Кількість років, необхідних для подвоєння цін, (K_I), або правило «величини сімдесяти», розраховується шляхом ділення константи 70 на темп інфляції:

$$K_I \approx \frac{70}{T_I}. \quad (9.4)$$

9.3 Соціально-економічні наслідки інфляції. Інфляційний податок

Визначимо основні наслідки інфляції:

- знецінення грошових доходів;
- перерозподіл доходів і багатства, тобто програш кредиторів і виграш дебіторів;
- матеріалізація коштів, тобто їхнє вкладення в нерухомість, дорогоцінні метали й каміння тощо;
- падіння інтересу до довгострокових виробничих цілей;
- прихована конфіскація коштів через податки і падіння реального відсотка (ефект Танзі-Олівера) через існування так званого інфляційного податку ІТ, що визначається за формулою:

$$IT = \frac{P_2 - P_1}{P_1} * \frac{M_2}{P_2}, \quad (9.5)$$

де P_2 і P_1 – ціни відповідно поточного і базисного періодів;

M_2 – грошова маса поточного періоду.

- погіршення керованості народним господарством;
- стагфляція, тобто одночасне існування стагнації (застою) і інфляції.

Виграш від інфляції одержують:

- галузі зі швидким оборотом капіталу, зокрема через спекулятивні операції;
- галузі з продукцією, що не реалізована і знаходиться на складах; зростання грошових доходів (попиту) може в короткостроковому періоді стимулювати виробництво і збут продукції, яка раніше не продавалася через низькі ціни.

Наслідки інфляції для населення багато в чому залежать від того, були

темпи інфляції *очікуваними* чи *непередбачуваними*. Для очікуваної інфляції характерні такі негативні наслідки:

- порушення принципів оподаткування: із підвищенням номінальної зарплати зростає ставка податку на доходи, і якщо прийнята прогресивна шкала оподаткування, то відбувається автоматичний перехід до більш високої ставки податку;

- зниження економічної ефективності завдяки тому, що ціни повністю не виконують інформативної функції стосовно попиту та пропозиції товарів та послуг.

Але, якщо *інфляція очікувана*, то люди можуть скоригувати свої реальні доходи в залежності від прогнозованих темпів інфляції, оговорити зростання заробітної плати найманих працівників в трудовому договорі, коригувати номінальну процентну ставку порівняно з реальною на темп інфляції в банківських установах, використовуючи рівняння І. Фішера

$$I = r + \pi^e, \quad (9.6)$$

де π^e – рівень очікуваної інфляції;

I – номінальна відсоткова ставка;

r – реальна відсоткова ставка.

Якщо темпи інфляції більші за 10 %, то рівняння Фішера приймає такого вигляду:

$$r = \frac{i - \pi^e}{i + \pi^e}, \quad (9.7)$$

Галопуюча інфляція, і особливо гіперінфляція, вкрай негативно впливає на соціально-економічний розвиток, особливо, якщо вони мають *непередбачуваний характер*. До негативних наслідків непередбачуваної інфляції зараховують:

- суттєве зменшення реальних доходів тих верств населення, що отримують фіксовані доходи, особливо пенсіонерів, інвалідів, робітників бюджетної сфери;

- перерозподіл доходів внаслідок того, що дебітори повертають борги здешевленими грошима;

- знецінення грошей, що знаходяться на банківських рахунках;

- погіршення якості соціальних програм. Соціальні програми стають «примарними»: держава не намагається індексувати соціальні виплати в тій же пропорції, у якій зростають ціни;

- падіння реальної вартості цінних паперів, що дестабілізує фондові ринки;

- зменшення рівня інвестування в економіку і падіння виробництва.

Населення, що має готівкові гроші «на руках», сплачує державі (емітенту грошей) так званий *інфляційний податок*, що пов'язаний із втратою вартості грошей завдяки інфляції. Він розраховується за допомогою формули:

$$IT = T_{\text{пр}} \frac{M}{P}, \quad (9.8)$$

де IT – інфляційний податок;

$T_{\text{пр}}$ – темп приросту інфляції за рік;

$\frac{M}{P}$ – рівень реальних касових залишків.

Сильніше від сплати інфляційного податку страждають люди з низькими фіксованими доходами. За рахунок інфляційного податку частково поповнюється державний бюджет. У випадку, коли відношення грошової маси до рівня цін у попередньому та поточному періодах рівні, інфляційний податок дорівнює сеньйоражу (в епоху Середньовіччя право чеканки монет мав виключно феодал (сеньйор), він і отримував плату за чеканку грошей, яку називали *сеньйораж*). У сучасну епоху право грошової емісії має виключно держава, яка й отримує сеньйораж. Його розмір визначається за допомогою формули:

$$SE = \frac{M_n - M_{n-1}}{P_n}, \quad (9.9)$$

де M_n – пропозиція грошей в n -му році;

M_{n-1} – пропозиція грошей в $(n-1)$ -му році;

P_n – рівень цін у n -му році.

З урахуванням витрат на друкування нових грошей на заміну зношеним формула сеньйоражу набуває вигляду:

$$SE = \frac{M_n - M_{n-1}}{P_n} - M_c, \quad (9.10)$$

де M_c – витрати, пов'язані з емісією нових грошей.

У той же час від *інфляції виграють* ті суб'єкти господарювання, які повертають знецінені гроші: дебітори; підприємці, що затримують виплату заробітної плати, боржники з сплати податків (податки таким чином, встигають знецінитися, що полегшує податковий тягар («ефект Олівера – Танзі»)).

9.4 Антиінфляційна політика: форми та методи

Антиінфляційна політика держави становлять комплекс заходів, до яких вдається держава з метою зниження темпів інфляції. *Методи боротьби з інфляцією* підрозділяють на активні (що ліквідують причину виникнення інфляції) та пасивні (спрямовані на пристосування до інфляційних умов).

Існують кейнсіанська та монетаристська теорії подолання інфляції. Прихильники *кейнсіанської теорії* з метою подолання інфляції вважають доцільним регулювати сукупний попит. Але на сьогоднішні вже доведено, що регулювання сукупного попиту не є ефективним для подолання інфляції.

Загальноприйнятою для запобігання розкрученню інфляційної спіралі є монетаристська *концепція порівняння темпу економічного зростання і темпу зростання грошової маси*. Згідно з цією концепцією необхідно, щоб приріст грошової маси супроводжувався приростом обсягів товарів та послуг.

Монетаристи пропонують декілька видів антиінфляційної політики. Перш за все – це грошова реформа, направлена на *деномінацію грошей* – обмін усіх старих грошових знаків на нові в певній пропорції. Одночасно у цій же пропорції відбувається перерахування цін, тарифів, стипендій, пенсій, балансових вартостей основних та оборотних фондів, боргових зобов'язань. Завдяки деномінації відбувається зменшення кількості грошової маси в обігу, укрупнення масштабу цін, полегшення розрахунків, зменшення витрат на забезпечення грошового обігу.

В Україні деномінація грошей відбулася 2 вересня 1996 р., коли в обігу з'явилася гривня, яка є сучасною грошовою одиницею нашої країни. Гривня замінила так званий купоно-карбованець у співвідношенні 1 гривня = 100 000 карбованців.

Грошова реформа може відбуватись і через *нуліфікацію грошей* – анулювання старих грошей і введення нових (без обміну або при обмежених можливостях обміняти старі купюри на нові). При цьому старі гроші через чітко визначений проміжок часу з моменту початку обміну забороняються до прийому. Отже, сенс цього заходу полягає в оголошенні старих грошей недійсними. Цей вид боротьби з інфляцією застосовується для подолання наслідків гіперінфляції.

Нуліфікація в чистому вигляді в світовій практиці спостерігалася дуже рідко. Зазвичай нуліфікація проводиться на зразок деномінації, але в дуже низькій, суто символічній пропорції обміну старих грошей на нові.

Ще одним із методів боротьби з інфляцією є *девальвація* – знецінення грошової одиниці порівняно з валютами інших країн. Вона виявляється в зростанні курсів іноземних валют відносно до національної валюти. Девальвація робить дорогим імпорт, що знижує внутрішній попит на товари іноземного походження; та робить експорт дешевше для стимулювання розвитку експортоорієнтованих підприємств та для того, щоб зробити активним сальдо платіжного балансу.

Ревальвація – це підвищення курсу національної валюти відносно курсів іноземних валют. Для ревальвації характерне здешевлення імпорту та подорожчання експорту. Також від ревальвації вииграють кредитори, які отримують у рахунок погашення боргу більш дорогі гроші. Також ревальвація гальмує зростання темпів інфляції, що є вигідним для населення країни. Однак удорожчання експорту призводить до небезпеки безробіття на експортоорієнтованих підприємствах.

Ще одним із способів боротьби з інфляцією є «шокова терапія», що

передбачає такі заходи з боку держави: подорожчання кредиту, скорочення податкових ставок; зменшення витрат на соціальні програми. Позитивні наслідки застосування «шокової терапії» □ це наповнення бюджету без зайвої емісії. Скорочення ставок податків позитивно впливає на фірми, що знаходяться в задовільному фінансовому стані: стимулюється ділова активність таких підприємств. Негативні наслідки «шокової терапії» □ банкрутство підприємств, що знаходяться в незадовільному фінансовому стані завдяки неспроможності сплачувати високі проценти за користування кредитом; зниження життєвого рівня населення.

Метод поступових змін (метод градування) у боротьбі з інфляцією полягає в плавному, нешвидкому зміні умов економічної діяльності суб'єктів, що веде до поступового зменшення темпів приросту грошової маси. Завдяки поступовості змін економічної ситуації спостерігаються такі позитивні моменти проведення цього виду економічної політики: підприємства можуть пристосовуватися до нових умов хазяйнування, робітники можуть підвищувати кваліфікацію або зовсім змінити спеціальність.

Метод поступових змін застосовується, коли темп інфляції не перевищує 20 % річних, інакше міри держави призведуть до *інфляційної інерції*, коли існуюча інфляція провокує подальше підвищення темпів інфляції, але вже на більш високому рівні. Одна з причин виникнення інфляційної інерції – індексування доходів.

Метод регулювання цін і доходів полягає в «замороженні» заробітної плати та цін. Завдяки цим заходам темп інфляції уповільнюється, але від невивлат заробітної плати перш за все потерпає населення. В Україні метод регулювання цін і доходів застосовувався для подолання гіперінфляції 1993–1994 рр. – були затримки у виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій. Були майже відсутні виплати матеріальної допомоги малозабезпеченим верствам населення. Цей метод державної монетарної політики в світі зарекомендував себе як не дуже ефективний, тому його застосовують лише у випадках суворої необхідності.

Держава повинна провадити ефективну *антиінфляційну політику*, здійснюючи систему заходів, спрямовану на усунення причин і умов зростання рівня інфляції. Антиінфляційні заходи можуть застосовуватися тільки до *відкритої інфляції*.

Антиінфляційна політика має два види:

– *адаптивна політика*, яка виявляється у пристосуванні до умов інфляції, у пом'якшенні її негативних наслідків, поступовому зниженні темпів зростання грошової маси;

– *активна політика* (шокова терапія) – базується на різкому скороченні темпів зростання грошової маси, особливо прийнятна в умовах гіперінфляції.

Антиінфляційні заходи використовують тільки при відкритій інфляції. У випадку подавленої інфляції спочатку домагаються відкритої форми і тільки потім застосовують відповідні інструменти регулювання.

Контрольні запитання:

1. Надайте визначення ключових категорій цінової несталості (інфляція, дефляція, рефляція, дезінфляція, стагфляція та ін.).
2. У чому відмінність між інфляцією попиту і інфляцією пропозиції?
3. Проаналізувати наслідки інфляції для різних економічних суб'єктів.
4. Що ілюструє крива Філіпса?
5. У чому полягає специфіка кривої Фелпса?
6. Визначити причини інфляції.
7. Як обчислюють основні показники інфляції?

Тема 10 БЕЗРОБІТТЯ ТА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ

- 10.1 Механізм функціонування ринку праці. Безробіття як відхилення від рівноваги.
- 10.2 Види безробіття. Поняття природного безробіття.
- 10.3 Економічні та соціальні наслідки безробіття. Закон Оукена.
- 10.4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Крива Філіпса.

10.1 Механізм функціонування ринку праці. Безробіття як відхилення від рівноваги

Основним компонентом національної економіки та найважливішим об'єктом макроекономічного аналізу є ринок праці. Ринок праці можна розглядати в двох аспектах: як економічну категорію та як економічне явище.

Ринок праці як економічна категорія становить систему соціально-економічних відносин між найманими працівниками та роботодавцями щодо купівлі-продажу робочої сили.

Ринок праці як економічне явище становить систему економічних механізмів та суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями та покупцями на ринку праці.

Виходячи з цих визначень, можна зробити висновок, що *об'єктом* купівлі-продажу на *ринку праці* є робоча сила (або трудові послуги чи безпосередньо праця).

Суб'єктами ринку праці є продавці робочої сили – наймані робітники – та її покупці – роботодавці. Важливу роль на ринку праці відіграють також

профспілки, союзи підприємців та держава.

Ринок праці виконує такі *функції*:

- *розподільчу* – розподіл працівників за професіями, кваліфікацією, галузями та регіонами;
- *інформаційну* – надання суб'єктам ринку інформації щодо пропозиції робочих місць, якості та наявності вільної робочої сили, рівня заробітної плати, умов найму тощо;
- *врівноважуючу* – встановлення рівноваги між попитом та пропозицією праці в межах країни в цілому, або в межах окремих галузей, регіонів, спеціальностей тощо;
- *стимулюючу* – конкуренція на ринку праці сприяє підвищенню якості та ефективному використанню робочої сили;
- *соціальну* – сучасний ринок праці передбачає наявність механізмів підвищення рівня зайнятості та захисту безробітних.

Ринок праці формують пропозиція та попит на робочу силу. Основним чинником, що визначає попит та пропозицію на ринку праці є заробітна плата, яка виступає ціною робочої сили, тобто є ціновим чинником попиту і пропозиції робочої сили. Окрім рівня заробітної плати попит ринку праці визначається такими чинниками:

- динамікою попиту на товари і послуги та обсягів національного виробництва;
- технологіями виробництва;
- продуктивністю праці;
- можливістю взаємозаміни факторів виробництва.

Пропозиція робочої сили, окрім рівня заробітної плати, визначається такими чинниками, як:

- чисельність населення, його статеві-вікова структура та територіальний розподіл;
- кваліфікаційний рівень та рівень освіченості населення;
- рівень добробуту в суспільстві;
- ступінь та інструменти державного регулювання ринку праці;
- впливовість профспілок;
- традиції, культура, звички, релігія, основні мотиви до праці в суспільстві тощо.

Отже, одним із головних чинників пропозиції на ринку праці є чисельність населення. Все населення країни можна поділити на дві групи: інституціональне та неінституціональне населення (рис 10.1).

Інституціональне населення об'єднує осіб, що не досягли працездатного віку (в Україні – 16 років), та тих, що вийшли на пенсію за віком (жінки у віці років і старші, чоловіки – 60 років і старші) або на пільгових умовах, знаходяться в тривалій ізоляції, інваліди I та II груп та інші групи населення, що

різних причин не можуть працювати. Варто зазначити, що до інституціонального населення не належать ті особи, що могли б не працювати з зазначених вище причин, але мають роботу, що приносить їм дохід, тобто відносяться до категорії зайнятих.

Рисунок 10.1 – Класифікація населення за рівнем економічної активності

Працездатні та дієздатні особи, тобто ті, що не увійшли до складу інституціонального населення, формують *неінституціональне населення*, яке, у свою чергу, також можна розбити на дві групи: економічно активне та економічно неактивне. *Економічно неактивне населення* об'єднує осіб, які не належать до групи інституціонального та не працюють, не шукають роботу, не готові її розпочати. *Економічно активне населення* включає осіб, що бажають працювати, як тих, хто має роботу (зайнятих), так і тих, що зараз роботи не мають, але шукають її та готові її розпочати (безробітних).

Для розрахунку рівня економічної активності (\hat{R}) використовують формулу:

$$\hat{R} = \frac{R}{H} * 100 \%, \quad (10.1)$$

де R – чисельність економічно активного населення (робочої сили);
 H – загальна чисельність населення.

Відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), групу економічно активного населення складають особи обох статей віком 15 – 70 років, які протягом певного періоду забезпечують пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг, тобто зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітні. А рівень економічної активності

визначається як відсоткове відношення кількості економічно активного населення до всього населення у віці 15 – 70 років.

Чисельність економічно активного населення відповідає чисельності робочої сили.

До зайнятих належать особи, що працюють повний або неповний робочий день чи тиждень, а також самозайнятих (підприємців, людей вільних професій та членів виробничих кооперативів).

За методологією МОП, зайнятими є особи у віці 15–70 років, які:

- працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві;
- працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності;
- особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж певного періоду з обставин, які від них особисто не залежать.

Щодо визначення статусу безробітного, то варто зазначити, що з цього питання в Україні вирізняють два підходи. Так, за визначенням МОП, безробітною є особа у віці 15-70 років, яка:

- не працює за грошову винагороду;
- докладає активних зусиль задля пошуку роботи: шукає роботу за наймом або докладає зусиль до організації власної справи;
- впродовж найближчих двох тижнів були готові розпочати роботу, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу.

До категорії безробітних за методологією МОП також зараховують осіб, які мають розпочати роботу протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді; зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу; навчаються за направленням служби зайнятості.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість» безробітними вважаються особи, що відповідають усім наступним характеристиками:

- знаходяться у працездатному віці (жінки у віці 16 – 60 років, чоловіки – 16 – 60 років);
- з причин, які від них не залежать, не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність підходящої роботи;
- дійсно шукають роботу та готові її розпочати;
- зареєстровані у державній службі зайнятості.

Починаючи з 2006 р., безробітними згідно з чинним законодавством визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

Сьогодні органи державної статистики, оцінюючи рівень безробіття в країні, застосовують обидва підходи і надають статистичну інформацію відповідно до кожного з них.

В умовах ринкової економіки циклічність розвитку позначається і на сфері зайнятості. Проявом економічної нестабільності при цьому стає зростання безробіття.

Безробіття як економічне явище виникає внаслідок саморегулювання ринкової економіки, охоплює певну частину працездатного населення, яке тимчасово не має можливості працювати.

Безробітні – це непрацюючі особи, що входять до складу робочої сили, які активно шукають роботу за наймом (зареєстровані на ринку праці) і готові почати працювати в будь-який момент.

Безробіття – це хвороба ринку праці, наслідок спаду виробництва, показник нерівноваги між попитом і пропозицією на ринку праці; прояв зниження ділової активності працездатного (активного) населення; причина і фактор зниження життєвого рівня, загострення соціальних суперечностей (конфліктів).

10.2 Види безробіття. Поняття природного безробіття

З точки зору статистики, безробітними вважаються люди з такими особливостями:

- працездатні у працездатному віці;
- зареєстровані у державній службі зайнятості;
- отримують грошову допомогу;
- активно шукають роботу і здатні розпочати її.

Існують два види безробіття: *вимушене* і *добровільне*.

Добровільне безробіття пов'язане з вільним волевиявленням особи, яка входить до складу робочої сили, утриматись від пропозиції праці за неприйнятних для неї умов.

Вимушене безробіття не пов'язане з вільним волевиявленням особи, яка входить до складу робочої сили, а зумовлене чинниками, що перебувають поза її вибором.

Добровільне та вимушене безробіття проявляється у відповідних формах. Існує доволі багато форм безробіття, але найважливішими з них є три: *фрикційне, структурне і циклічне*, – саме ці форми важливі для визначення природного рівня безробіття.

Фрикційне безробіття виникає у зв'язку з тим, що встановлення рівноваги між кількістю та якістю найманих працівників, з одного боку, і кількістю та якістю робочих місць – з другого, потребує певного часу. Воно пов'язане з постійним рухом, пошуками або чеканням роботи населення

внаслідок зміни місця мешкання, професії і т. ін. Таке безробіття має природний характер, добровільне і короткострокове.

Структурне безробіття зумовлене змінами у структурі попиту на працюючих у зв'язку зі змінами структури економіки. Воно виникає під впливом науково-технічного прогресу і охоплює тих працівників, чия праця не може бути використана на нових робочих місцях і які потребують певного часу для додаткового навчання і перепідготовки. Це означає, що структурне безробіття є *переважно вимушеним* і значно *тривалишим*, ніж фрикційне.

Фрикційне та структурне безробіття становлять *природне безробіття*.

Природним вважають таке безробіття, за якого:

- спостерігається повна зайнятість, тобто така зайнятість, за якої зберігається конкуренція на ринку праці та забезпечується ефективне використання найманої праці;

- досягається потенційний обсяг національного виробництва (спостерігається за повного та раціонального використання всіх видів ресурсів);

- немає інфляції.

Природне безробіття постійно має місце в умовах економічної рівноваги між попитом на працю і пропозицією робочих місць. Фактично це той мінімальний рівень безробіття в суспільстві, який неможливо зменшити і який відповідає повній зайнятості.

Повна зайнятість – це зайнятість за природного рівня безробіття, величина якого становить 5-6 %.

Циклічне безробіття – це відхилення фактичного безробіття від природного в той чи інший бік. Частіше воно зумовлено дефіцитом попиту в період економічної кризи, спаду виробництва і стагнації.

Існують і інші форми безробіття, які не чинять визначального впливу на економіку, але знати про які важливо, оскільки вони зачіпають інтереси певних груп працездатних.

Інституційне безробіття виникає як наслідок низької ефективності роботи організаційних структур ринку праці, державних служб зайнятості (відсутність інформації про вільні робочі місця, умови праці тощо).

Сезонне безробіття стосується працівників, які зайняті тільки в певні пори року.

Регіональне безробіття зумовлено концентрацією в окремих територіальних одиницях галузей, для яких характерно скорочення потреби в робочій силі.

Окрім оглянутих форм, важливо також виділити два типи безробіття: *відкрите* і *приховане*.

Відкрите безробіття – така ситуація на ринку праці, за якої індивід визнає, що він позбавлений роботи, та офіційно реєструється у службі зайнятості.

Приховане безробіття існує за умов неповного використання ресурсів підприємств, при цьому працівники змушені працювати скорочений робочий день, переходити на тимчасову працю або йти в додаткову неоплачувану відпустку.

Безробіття характеризується двома основними показниками:

- тривалістю;
- рівнем безробітних:

$$P_{\bar{6}} = K_{\bar{6}} : K_{pc} \times 100, \quad (10.2)$$

де $K_{\bar{6}}$ – кількість безробітних,

K_{pc} – кількість зареєстрованої робочої сили (економічно активне населення),

$$K_{pc} = K_{\bar{6}} + L, \quad (10.3)$$

де L – чисельність зайнятих.

10.3 Економічні та соціальні наслідки безробіття. Закон Оукена

Головним економічним наслідком безробіття є втрата обсягу продукції, що описує закон Оукена: 1 % перевищення циклічного рівня безробіття над природним забезпечує 2,5 % відставання реального ВВП від потенційного.

Потенційний ВВП – це реальний обсяг виробництва за природного рівня безробіття. На підставі відставання ВВП можна обчислити потенційний ВВП (Y^p) і втрати ВВП від циклічного безробіття (ΔY):

$$Y_p = \frac{Y * 100}{100 - \Delta Y} = \frac{Y * 100}{100 - (Y_p - Y)} \quad (10.4)$$

Безробіття має і значні соціальні наслідки:

1. Зниження рівня життя населення.
2. Декваліфікація робочої сили.
3. Підрив стереотипів трудової поведінки, коли людина втрачає мотиви і прагнення повернутися на ринок праці.
4. Зростання показників "соціальної патології" (психічні захворювання, злочинність, самогубства і вбивства, хвороби і т.п.).
5. Негативні зміни демографічної ситуації (зниження народжуваності, підвищення смертності, зменшення кількості шлюбів та зростання кількості розлучень).
6. Підвищення соціальної та політичної нестабільності.

10.4 Взаємозв'язок інфляції та безробіття. Крива Філіпса

Безробіття має взаємозв'язок з інфляцією. Англійський економіст кейнсіанського напрямку А. Філіпс (1914 – 1975 рр.) виявив нелінійну залежність між рівнем інфляції і масштабами безробіття: збільшення рівня безробіття супроводжується зменшенням рівня інфляції, і навпаки. *Крива Філіпса* (рис. 10.2) пояснюється тим, що безробіття обмежує можливості зростання заробітної плати (як частини витрат підприємця) і тим самим інфляції. І навпаки, помірна інфляція, створюючи додатковий попит населення та підприємців, стимулює зростання виробництва і зайнятості, тобто веде до зменшення безробіття. Отже, держава може вибрати певну економічну політику: або збільшувати заробітну плату і безробіття, або підтримувати стабільні ціни і заробітну плату за умов стабілізації рівня безробіття.

В економічно розвинутих країнах на подолання негативних наслідків безробіття щорічно витрачається 3-5 % валового внутрішнього продукту. Важливу роль у цьому відіграє держава. Розрізняють її пасивну та активну політику.

Пасивна політика реалізується двома основними методами: введенням трудової повинності, тобто фінансованої державою системи, яка зобов'язує безробітних займати чітко визначені робочі місця або виконувати певний вид трудової діяльності; запровадженням допомоги для безробітних за рішенням уряду або місцевої влади. Перший метод далекий від ринкової економіки, хоча й використовується на практиці. Другий метод практикується значно ширше.

Активна політика держави у сфері зайнятості спрямовується на стимулювання економічної активності.

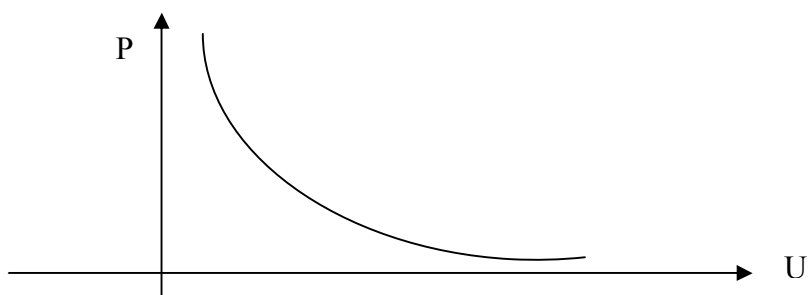

Рисунок 10.2 – Крива Філіпса

Основними функціями держави стають: створення систем (служб) зайнятості; сприяння робочих місць, організація громадських робіт; стимулювання галузевої і регіональної мобільності праці; розвиток малого і середнього підприємництва як джерела робочих місць; допомога населенню у відкритті власної справи, матеріальна підтримка самозайнятості.

Контрольні запитання:

1. Розкрити поняття та суть безробіття, його види, показники, економічні наслідки безробіття та закон Оукена. Як безробіття впливає на заробітну плату?
2. У чому причини безробіття?
3. Розкрити поняття зайнятості та його форми.
4. У чому полягає роль держави у регулюванні зайнятості та безробіття?
5. Охарактеризувати зв'язок інфляції та безробіття, криву Філіпса.

Тема 11 МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ

11.1 Сутність, основні форми та механізм зовнішньоекономічної діяльності.

11.2 Поняття і структура платіжного балансу.

11.3 Валютний курс та його види.

11.4 Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності.

11.1 Сутність, основні форми та механізм зовнішньоекономічної діяльності

Ефективність будь-якої національної економіки залежить не лише від результатів її внутрішньої діяльності, а й від її участі у світових економічних відносинах.

Сучасна економічна ситуація характеризується наявністю розвинутої системи зовнішньоекономічних зв'язків практично кожної країни, незалежно від рівня її розвитку. При цьому, зовнішньоекономічна діяльність країни суттєво впливає на стан її внутрішніх економічних процесів.

Сучасна економіка має відкритий характер, тому макроекономічні аспекти її функціонування спираються як на висновки попередніх глав, так і на специфічні зовнішньоекономічні чинники.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це сукупність економічних відносин резидентів і нерезидентів країни у таких основних формах:

- торгівля кінцевими товарами, зокрема, послугами;
- рух чинників виробництва (капіталу, робочої сили, природних ресурсів, інформації, технологій);
- спільна виробнича, торговельна, науково-технічна та інша діяльність;
- валютно-фінансові й кредитні відносини;
- міжнародна економічна інтеграція;
- членство в міжнародних організаціях;
- спільні зусилля з розв'язання глобальних проблем людства.

Усі види зовнішньоекономічної діяльності можна поєднати в дві великі групи: зовнішню торгівлю і міжнародні фінансові операції.

Сучасні *теорії зовнішньої торгівлі* спираються на принцип *порівняльних переваг*, вперше сформульований Д. Рікардо: за умов постійності витрат перевагу в експорті товарів мають суб'єкти ЗЕД країн з відносно нижчими витратами на одиницю продукції. При цьому власник відносної (порівняльної, альтернативної) переваги має абсолютно спеціалізуватися на виробництві й збуті переважного товару, що у підсумку міжнародного обміну збільшує споживання обох товарів у торгуючих країнах.

Зовнішньоторговельна політика – це діяльність держави щодо визначення цілей та інструментів їх досягнення у сфері зовнішньої торгівлі.

Відомі два типи зовнішньоторговельної політики держави:

- *фритредерство* (вільна торгівля) з перевагою ринкових механізмів саморегулювання і мінімальним втручанням держави;
- *протекціонізм*, тобто захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції засобами стимулювання національного експорту і обмежень імпорту.

Інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі підрозділяються на прямі (адміністративні) й непрямі, тарифні й нетарифні.

Тарифні інструменти пов'язані з надбавками до товарів експорту, імпорту або транзиту за допомогою *мита*.

Нетарифні інструменти прямо не змінюють ціни, але впливають побічно на обсяги торговельних потоків (квоти, ліцензії, добровільні обмеження, технічні бар'єри, пов'язані з екологічними, санітарно-гігієнічними й іншими обмеженнями тощо).

Механізм міжнародних фінансових операцій охоплює операції з отримання позик і надання кредитів, операцій з купівлі-продажу реальних і фінансових активів. Перелічені операції породжують відповідні витрати або надходження валюти.

Зовнішньоекономічна діяльність за своєю економічною природою постає як процес реалізації зовнішньоекономічних зв'язків та операцій.

Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» під зовнішньоекономічною діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що побудована на взаємовідносинах між ними і має місце здійснення як на території України, так і за її межами.

Світовий досвід налічує в собі достатньо велику кількість різноманітних форм зовнішньоекономічної діяльності: зовнішня торгівля, спільне підприємництво, надання послуг, міжнародна співпраця, міжнародні об'єднання і організації та інші.

У макроекономіці зовнішньоекономічна діяльність виявляється, насамперед, через механізм зовнішньої торгівлі, яка є її найстарішою формою. За допомогою зовнішньої торгівлі здійснюється купівля – продаж (експорт –

імпорт) товарів, устаткування, продукції інтелектуальної праці (ліцензій, «ноу-хау»), аукціони, торги.

Державне регулювання зовнішньої торгівлі передбачає використання двох основних режимів:

- протекціонізму, тобто захисту і стимулювання національного експорту та стримування імпорту;
- режиму вільної торгівлі з мінімальним впливом держави на зовнішньоекономічну діяльність.

При цьому, використовуються такі основні інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі:

- тарифні;
- нетарифні.

Тарифні інструменти пов'язані з офіційним оподаткуванням урядом імпортованих, експортованих товарів або транзиту через встановлення мита і спеціальних зовнішньоторговельних податків та зборів.

Нетарифні інструменти не впливають на ціни, але непрямо впливають на обсяги торговельних потоків (квоти, ліцензії, добровільні обмеження, технічні бар'єри, пов'язані з екологічними, санітарно-гігієнічними та іншими обмеженнями).

Спільне підприємництво – це форма зовнішньоекономічної діяльності, яка реалізується у вигляді інвестиційних проектів всіх галузей народного господарства, включаючи науку, освіту, кредитно-фінансові операції, страхування.

Надання послуг. Форма зовнішньоекономічної діяльності, що набула великого розвитку на сучасному етапі і включає: міжнародні перевезення вантажів, посередництво, банківські послуги, страхування, лізинг, туризм. Окрім цього, швидко розвиваються інформаційно-комп'ютерні послуги через систему інтернет та інші.

Сьогодні в світовому господарстві і міжнародних відносинах все більшого поширення набуває така форма зовнішньоекономічної діяльності як співпраця (науково-технічна, економічна, інформаційна та інша).

Міжнародні об'єднання і організації – це форма зовнішньоекономічної діяльності, що відіграє важливу роль в організації співробітництва між країнами, регулюванні зовнішньоекономічної діяльності та міжнародної економічної співпраці. До найбільш важливих належать: ООН з багатьма чисельними комісіями та інститутами, Світова організація торгівлі (СОТ), Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський економічний союз (ЄЕС).

Різноманітність вищезазначених форм обумовлена великою кількістю видів зовнішньоекономічної діяльності.

Механізм зовнішньоекономічної діяльності повинен забезпечити найбільш оптимальне входження економіки України до світового господарства. Під механізмом зовнішньоекономічної діяльності розуміється комплекс організаційних, правових, валютно-фінансових, економічних та інших методів, що забезпечують ефективну взаємодію національних суб'єктів господарської діяльності із світовими з метою прискорення економічного розвитку України.

В основу функціонування механізму зовнішньоекономічної діяльності повинні бути закладені принципи демократизації і демонополізації, що передбачають максимальне скорочення адміністративних обмежень на експорт та імпорт товарів і послуг, надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності широкої самостійності відповідно до міжнародної практики.

Практичні заходи щодо удосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності передбачають:

- удосконалення законодавчої бази;
- створення ринкового економічного середовища;
- розвиток інституційних структур, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність.

11.2 Поняття і структура платіжного балансу

Зовнішньоекономічні операції, опосередковані грошовими потоками, статистично групуються у платіжний баланс країни.

У загальному визначенні платіжний баланс – це співвідношення між надходженнями в країну і платежами, які країна здійснює за кордон протягом певного часу. Він є систематичним звітом про всі економічні операції між країною та іншими країнами, всебічно вимірює потоки товарів, послуг та капіталу між країною та рештою світу.

Отже, платіжний баланс – це систематизований запис підсумків усіх економічних угод між резидентами конкретної країни (домогосподарствами, підприємствами та урядом) та іншим світом за певний період часу (звичайно за рік).

Резидентом вважається будь-яка особа, що мешкає у певній країні більше одного року незалежного від її громадянства.

Макроекономічне призначення платіжного балансу полягає у відображенні стану міжнародних економічних відносин певної країни з її закордонними партнерами. Він надає кількісну (грошову) і якісну (структурну) характеристику зовнішньоекономічної діяльності країни, її участі у світовому господарстві. Певним чином, цей документ є відображенням кредитно-грошової, валютної, бюджетно-податкової, зовнішньоторговельної політики і управління державною заборгованістю.

Економічними угодами можуть бути будь-які обміни вартості. Це може бути передача права власності на товар, надання економічної послуги, або право власності на активи, що переходять від резидента одної країни до резидента іншої країни.

Будь-яка угода має дві сторони і реалізується у платіжному балансі подвійним записом.

За своєю структурою платіжний баланс включає статті кредиту і дебету. Експорт є статтею кредиту, оскільки забезпечує країну додатковою іноземною валютою, тоді як імпорт – дебету.

У платіжному балансі підсумок за статтями кредиту і дебету має бути кількісно зрівноважений, тобто загальна сума кредиту повинна дорівнювати загальній сумі дебету. Співвідношення між надходженнями з-за кордону платежів і здійсненими країною платежами за кордон характеризує стан платіжного балансу.

Різниця між закордонними надходженнями і видатками утворює сальдо платіжного балансу. Воно може бути активним, якщо надходження країни від здійснення всіх зовнішніх операцій перевищують видатки. Якщо ж навпаки, то країна має справу з від'ємним сальдо або дефіцитом.

Найвідомішою класифікацією статей платіжного балансу на сучасному етапі є та, що використовується Міжнародним валютним фондом. Ця організація оприлюднила міжнародний стандарт під назвою «Керівництво з платіжного балансу». МВФ публікує платіжні баланси за двома схемами: агрегований і більш детальний.

Затверджена МВФ система класифікацій статей платіжного балансу використовується всіма країнами – членами Фонду як основа національних методів класифікації та передбачає наявність таких основних розділів:

- балансу поточних операцій;
- балансу руху капіталу і фінансових ресурсів;
- помилок та упушень;
- балансу руху резервів.

І Рахунок поточних операцій (зокрема торговельний баланс) включає:

- а) валютні надходження від експорту товарів і валютні витрати, пов'язані з імпортом товарів;
- б) доходи і витрати, пов'язані з наданням різноманітних послуг;
- в) отримання і виплати відсотків та дивідендів від закордонних інвестицій;
- г) поточні трансферти (грошові перекази в країну та за її межі, іноземна допомога країнам, що розвиваються, витрати на утримання дипломатичного корпусу).

З вищенаведеного бачимо, що торговельний баланс є частиною платіжного балансу і відображає співвідношення між експортом та імпортом товарів держави.

Підсумовуючи статті поточного рахунку, отримуємо баланс рахунка поточних операцій. Баланс по поточних операціях майже ідентичний до чистого експорту, який використовується при вимірюванні національного обсягу виробництва.

Рух капіталу відображається на рахунку капітальних операцій і має місце, наприклад, коли пенсійний фонд США купує державні цінні папери України або коли українець купує акції британської корпорації.

II Рахунок капітальних операцій відтворює приплив та відтік капіталів як тривалого, так і короткострокового характеру. До тривалих операцій відносять купівлю – продаж цінних паперів, надання та погашення довгострокових кредитів, прями й портфельні інвестиції. Короткостроковий капітал, як правило, складають високоліквідні кошти, насамперед поточні рахунки іноземців у даній країні та казначейські векселі. Рахунок капітальних операцій має дві частини:

- а) рахунок операцій з капіталом;
- б) фінансовий рахунок.

Поточний рахунок і рахунок капітальних операцій пов'язані між собою, а саме: у рахунку поточних операцій відображується вартість реальних потоків, а в рахунку капітальних операцій – обсяги фінансових потоків.

Якщо між реальними і фінансовими потоками виникає дисбаланс, то він усувається за допомогою рахунка капітальних операцій.

III Помилки та упущення показує статистичне розходження (суму незареєстрованих операцій та коштів). Додаючи всі статті руху капіталу до статистичних розходжень, отримують чистий надлишок.

IV Баланс руху резервів показує операції, пов'язані зі зміною «офіційних» резервів, які має у своєму розпорядженні країна, а також зі зміною зобов'язань країни перед іноземними банками.

Резервні активи – це високоліквідні фінансові активи, що знаходяться під контролем НБУ і можуть використовуватися для регулювання платіжного балансу та здійснення інтервенцій на валютному ринку, а відтак і для впливу на зовнішньоекономічні відносини з іншими країнами.

У випадку дефіциту або профіциту платіжного балансу кажуть про неповний платіжний баланс. Ним охоплюються поточний рахунок і рахунок капітальних операцій, але з нього виключається стаття «Резервні активи».

Неповний баланс називають балансом автономних операцій. При цьому мають на увазі те, що такі операції здійснюються суб'єктами приватної економіки без участі держави. Операції, що здійснюються державою і пов'язані з резервними активами, називаються неавтономними.

Платіжний баланс може бути дефіцитним або профіцитним за умов невірноваженості балансу автономних операцій

Дисбаланс можна усунути завдяки неавтономним операціям з резервними активами. Як вже було зазначено, останні контролюються НБУ. Від'ємне або

додатне сальдо балансу автономних операцій нейтралізується додатним або від'ємним сальдо статті «Резервні активи».

Вирівнювання (врівноваження) платіжного балансу виражається формулою:

$$\text{СПБ} = \text{СПО} + \text{СКО} + \text{СПУ}, \quad (11.1)$$

де СПБ – сальдо платіжного балансу;

СПО – сальдо поточних операцій;

СКО – сальдо капітальних операцій;

СПР – сальдо помилок і упушень.

Балансування у спрощеному вигляді записується наступним чином:

$$\text{СПО} = - \text{СКО} \quad (11.2)$$

Наприклад, від'ємне сальдо торгівельних операцій, тобто перевищення імпорту над експортом, врівноважується додатним СКО через зростання резервних активів в країні шляхом залучення іноземних ресурсів.

В макроекономіці статті платіжного балансу дозволяють встановити рівновагу на ринку IS (інвестиції і заощадження), у цьому випадку необхідний запис:

$$S + (T - C_g) - (I + I_g) = X_n, \quad (11.3)$$

$$G = C_g + I_g, \quad (11.4)$$

де T – доходи бюджету (податкові надходження);

I_g – державні інвестиції;

C_g – державне споживання;

$(T - C_g)$ – державні заощадження;

S – приватні заощадження;

I – національні інвестиції.

Незважаючи на уніфікацію та стандартизацію методик складання платіжних балансів вони відрізняються у різних країнах (промислово розвинутих та тих, що розвиваються) під впливом багатьох факторів.

Серед них найбільш поширеними є такі:

– нерівномірність соціально-економічного розвитку країн та міжнародна конкуренція;

– циклічні коливання економіки;

– рівні відсоткових ставок;

– обсяги державних військових витрат;

– посилення міжнародної фінансової взаємозалежності країн;

– структурні зміни у сфері міжнародної торгівлі;

– валютно-фінансові чинники;

– інфляційні коливання та ін.

Складання платіжного балансу України має певні особливості.

Спочатку наведемо коротку історичну довідку.

До 1993 року статистика міжнародних операцій України була представлена лише торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Постановою Кабінету міністрів та Національного банку від 17 вересня 1993 року на Національний банк було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України, а також було розроблено концепцію побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу, затверджену Постановою Правління Національного банку України 101 від 20 травня 1994 року.

У Концепції зазначено, що розробка і складання платіжного балансу ґрунтується на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу.

Інформаційна база платіжного балансу України не відрізняється від інших країн. Джерела інформаційної бази такі:

- дані банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами);
- інформація про пересування товарних потоків через митний кордон України;
- статистична звітність експертів ті імпортерів продукції, інвесторів та одержувачів іноземних інвестицій тощо.

МВФ отримує платіжний баланс України з 1994 р., а з квітня 1996 р. щоквартально видається збірник «Платіжний баланс України», в якому публікуються дані платіжного балансу країни, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектору економіки та впливу поточної економічної політики на його стан.

Проілюструємо схему платіжного балансу. У платіжному балансі відображається стан національної економіки та її місце в системі світогосподарських зв'язків. Ця інформація необхідна для вибору і формування грошової та бюджетно-податкової політики, адекватної соціально-економічним та політичним умовам кожної конкретної країни. Крім того, стан платіжного балансу істотно впливає на валютне становище країни.

11.3 Валютний курс та його види

Специфікою зовнішньоекономічних зв'язків є використання механізмів валютного ринку і валютних курсів.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях іншої.

Основними режимами валютних курсів є *фіксований, плаваючий (вільний) і змішаний (гібридний)*, наприклад, валютний коридор із фіксацією верхньої і нижньої меж коливань, а також плаванням усередині коридору.

Валютне котирування – біржове визначення валютного курсу у таких основних формах:

- *пряме* як вимірювання одиниці іноземної валюти в одиницях національної (наприклад, 1 дол. США = 25 грн.);
- *непряме (зворотне)* як вираження одиниці національної валюти в одиницях іноземної (наприклад, 1 грн. = 0,04 дол. США);
- *крос-котирування* як вираження одиниці однієї іноземної валюти в одиницях іншої іноземної валюти на території певної країни.

Визначають наступні етапи розвитку світової валютної системи:

- *Паризька система*, або система золотого стандарту (кінець XIX століття – початок Першої світової війни) з фіксованими курсами, що базувалися на певній масі золота за грошову одиницю;
- *Генуезька система*, або система золотодев'язного стандарту, коли поряд із золотом базою порівняння були провідні валюти світу і навіть утворювали відповідні валютні зони (1922 – початок Другої світової війни)
- *Бреттон-Вудська система* (1944–1975) з курсами валют, фіксованими в резервних валютах (доларах США і фунтах стерлінгів Великої Британії), які зі свого боку фіксувалися до визначеної маси золота (35 доларів за тройську унцію золота);
- *Ямайська система*, або система плаваючих курсів (1976 – по наш час).

Розрізняють курс валют за *паритетом купівельної спроможності (ПКС)* і *ринковий курс*. Курс за ПКС є співвідношенням вартостей стандартного кошику споживчих товарів і послуг у валютах різних країн. Цей курс використовується для порівняння рівня життя у різних країнах (наприклад, ВВП на душу населення) за певний період. Ринковий курс є поточним ціновим індикатором.

Номінальний валютний курс є поточним ринковим співвідношенням двох валют. *Реальний курс* уточнює номінальний показник, враховуючи динаміку цін у двох країнах (дефлятори). За прямим котируванням реальний валютний курс можна визначити за формулою:

$$e_r = e_n \frac{I_p^f}{I_p^d}, \quad (11.5)$$

де e_r – реальний курс валюти;

e_n – номінальний курс;

I_p^f, I_p^d – відповідно індекси цін в іноземній і певній країнах.

Якщо двобічний курс – це співвідношення двох валют, то *багатобічний курс* – це середньозважений індекс національної валюти, обчислений на базі

індексів двосторонніх курсів валют основних торговельних партнерів відповідної країни з урахуванням частки розрахунків країни у зазначених валютах.

Номінальний ефективний (багатосторонній номінальний) курс визначають за формулою

$$e_n^e = \sum_{i=1}^m \left(\frac{e_{ni}^1}{e_{ni}^0} \cdot W_i \right), \quad (11.6)$$

де e_n^e – номінальний ефективний курс;

e_{ni}^1 і e_{ni}^0 – відповідно номінальні курси і-валюти у поточному і базисному періодах;

W_i – частка і-валюти в сумі усіх зовнішніх розрахунків країни з урахуванням того, що $\sum_{i=1}^m W_i = 1$.

Реальний ефективний (багатосторонній реальний) курс знаходять за формулою:

$$e_r^e = \sum_{i=1}^m \left(\frac{e_{ri}^1}{e_{ri}^0} \cdot W_i \right), \quad (11.7)$$

де e_r^e – реальний ефективний курс;

e_{ri}^1 і e_{ri}^0 – відповідно реальні курси і-валюти у поточному і базисному періодах;

W_i – частка і-валюти в сумі усіх зовнішніх розрахунків країни з урахуванням того, що $\sum_{i=1}^m W_i = 1$.

У міжнародній торгівлі використовуються різні національні валюти. У відповідних співвідношеннях вони за певних умов здатні обмінюватися одна на іншу на валютному ринку.

Валютний курс – це співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна грошової одиниці однієї країни виражена в грошових одиницях інших країн.

Необхідність визначення валютного курсу зумовлена потребами в обміні іноземних валют на національну при експорті та імпорті товарів і послуг, надходженні капіталів та їх переведенні за кордон, наданні міжнародних кредитів, переказі грошових доходів тощо.

Процес визначення ціни валюти, тобто валютного курсу, називається валютним котируванням.

Розрізняють два способи котирування валюти:

- пряме;
- обернене котирування;
- крос-котирування.

Наприклад, 1 долар США дорівнює 25 грн. Це й є пряме котирування. Обернене котирування – це коли кажуть, що 1 гривня дорівнює 0,04 долара США. В Україні як в переважній більшості країн світу, використовується пряме котирування. Крос-котирування – це вираз однієї іноземної валюти в іншій через послідовне співставлення з курсом національної валюти.

Особливим варіантом визначення валютного курсу вважається концепція паритету купівельної спроможності (ПКС). Згідно з нею валютний курс залежить виключно від співвідношення між внутрішніми та іноземними цінами на товари та послуги.

В основі зазначеної концепції ПКС лежить закон єдиної ціни, за яким ціна товару на ринках різних країн, обчислена у спільній валюті, є однаковою.

Зовнішньоекономічна діяльність країни залежить від застосування системи валютних курсів. Розрізняють такі основні системи валютних курсів:

- гнучкі (плаваючі);
- фіксовані.

Гнучкі (плаваючі) валютні курси – це система, за якої курси обміну національних валют визначаються співвідношенням попиту і пропозиції на валютному ринку.

Вільне коливання валютних курсів під впливом змін в попиті і пропозиції іноземної валюти і автоматичне коригування на цій основі дефіцитів і активів платіжного балансу розглядається як головна перевага системи гнучких або плаваючих курсів.

Зі свого боку існує декілька режимів плаваючих валютних курсів:

1) незалежне «плавання» – коли курс встановлюється на основі попиту і пропозиції на національні валюти з мінімальним втручанням центральних банків;

2) кероване «плавання» – коли курс встановлюється на основі попиту і пропозиції, але з більшим втручанням центральних банків;

3) спільне «плавання». Його використовують країни Європейського союзу, які мають два валютні режими: один – для операцій всередині ЄЕС, а інший – для відносин з не членами ЄЕС.

Фіксовані валютні курси – це система, за якої валютний курс фіксується, а його зміни під впливом коливання попиту і пропозиції усуваються проведенням державою стабілізаційних заходів.

Держава визначає межі так званого валютного коридору і зобов'язується його забезпечувати шляхом валютних інтервенцій, тобто купуючи або продаючи іноземну валюту центральним банком на валютному ринку.

Система фіксованих валютних курсів зменшує ризик і невизначеність міжнародної торгівельної, кредитної та інвестиційної діяльності, сприяє її розширенню.

Проте переваги розглянутих вище систем валютних курсів не є абсолютними, вони реалізуються в межах певних умов.

За формами валютні курси бувають:

- 1) Номінальний курс (E_n), тобто величина курсу, що склалася фактично.
- 2) Реальний курс (E_r), виражений формулою:

$$E_r = E_n \times (C_i / C_n), \quad (11.8)$$

де E_r – реальний курс;

E_n – номінальний курс;

C_i – ціна товарів за кордоном;

C_n – національна ціна.

- 3) Номінальний ефективний валютний курс.

- 4) Реальний ефективний валютний курс.

Реальний валютний курс, як поняття, має два тлумачення. По-перше, це коефіцієнт, який показує відношення іноземних цін до внутрішніх цін, обчислених у спільній валюті. По-друге, це пропорція, в якій іноземні товари обмінюються на вітчизняні товари. Чим нижче реальний валютний курс, тим більшим є попит на вітчизняний експорт і нижчим попит на імпорт.

Двостороннім валютним курсом називають валютний курс, що показує пропорцію, у якій вартість національної валюти оцінюється через одну іноземну валюту.

Багатосторонній валютний курс характеризується індексом національної валюти, обчисленого у вигляді середньозваженої величини на основі індексів двосторонніх курсів валют головних торгівельних партнерів певної країни за певний період.

При цьому треба зауважити, що частка валюти кожного торгівельного партнера у кошику іноземних валют визначається часткою його у зовнішньому товарообігу певної країни.

Використання валютного курсу як важеля управління зовнішньоекономічною діяльністю пов'язане з його важливими функціями:

- порівняння національних цін на товари, послуги, робочу силу з відповідними цінами інших країн та світовими цінами;
- порівняння витрат виробництва, продуктивності праці, торговельних і платіжних балансів тощо;
- певний перерозподіл національного доходу між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Існують наступні форми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності:

1. Прямі (адміністративні), у тому числі заборони та обмеження.

2. Непрямі, у тому числі режим валютного курсу, девальвація і ревальвація національної валюти з фіксованим курсом, валютні інтервенції Центрального банку країни.

Валютний курс вагомо впливає на зовнішньоекономічну діяльність країни, на вибір структури виробництва і споживання, на конкурентоспроможність товарів і послуг на світовому ринку та темпи економічного зростання.

Занижений валютний курс – це офіційний курс, установлений нижче паритетного.

Занижений курс валюти порівняно з його купівельною спроможністю призводить до зниження внутрішніх цін країни нижче від світових. Це дає змогу експортерам товарів продавати їх нижче світових цін, розширювати експорт товарів та послуг і за тих самих світових цін отримувати при обміні іноземної валюти більше національної валюти, а отже, й розширювати обсяги виробництва. Водночас занижений валютний курс сприяє припливу капіталу, стає вигідніше його реінвестувати і не вигідно його вивозити.

Але одночасно зниження курсу національної валюти здорожує імпорт, тому що для одержання цієї ж суми у своїй валюті іноземні експортери змушені підвищити ціни, що стимулює зростання цін у країні, скорочення ввозу товарів. Таким чином, занижений валютний курс спричиняє подорожчання ввезення товарів та імпорт інфляції, збільшує зовнішні борги в іноземній валюті й скорочує їх у національній валюті, тому такий валютний курс з погляду еквівалентності міжнародного економічного обміну має негативні наслідки для країни, оскільки вона змушена більше вивозити на одиницю імпорту товарів та послуг.

Це означає, що країни з нижчою продуктивністю, інтенсивністю та складністю праці, гіршою якістю товарів і послуг змушені утримуватися на зовнішніх ринках завдяки зниженню експортних цін відносно національних витрат виробництва.

Завищений курс національної валюти – це офіційний курс, установлений на рівні вище паритетного курсу

Завищений валютний курс призводить до підвищення внутрішніх цін вище від світових, до зниження конкурентоспроможності товарів і послуг й ефективності експорту (його скороченню та зниженню прибутковості). При цьому відбувається здешевлення імпорту товарів і послуг, зростання його ефективності, що може призвести до скорочення національного виробництва. Крім цього, відбувається відплив капіталу та зменшується реінвестування прибутків від іноземних капіталовкладень.

Завищений валютний курс вигідний для тих країн, в яких відносно невелика частка створених товарів і послуг експортується на зовнішній ринок і суттєво не впливає на внутрішню економіку.

Багато країн маніпулюють валютними курсами для розв'язання власних проблем, як у сфері економічного розвитку, так й у сфері захисту від валютного ризику. Маніпулювання містить у собі низку заходів – від штучного зниження, або навпаки, завищення курсів національних валют, використання тарифів і ліцензій і до використання механізму валютної інтервенції.

Розрив зовнішнього і внутрішнього знецінення валюти, тобто динаміка його курсу і купівельної спроможності, має важливе значення для зовнішньої торгівлі. Якщо внутрішнє інфляційне знецінювання грошей випереджає зниження курсу валюти, то за інших рівних умов заохочується імпорт товарів з метою їхнього продажу на внутрішньому ринку за високими цінами. Якщо зовнішнє знецінювання валюти випереджає внутрішнє, яке пов'язане з інфляцією, тоді виникають умови для валютного демпінгу – масового експорту товарів за цінами нижче середньосвітових, пов'язаного з відставанням падіння купівельної спроможності грошей від зниження їхнього валютного курсу, з метою витиснення конкурентів на зовнішніх ринках.

Для валютного демпінгу характерним є наступне:

1) експортер, купуючи товари на внутрішньому ринку за цінами, що підвищилися під впливом інфляції, продає їх на зовнішньому ринку за більш стійку валюту за цінами нижче середньосвітових;

2) джерелом зниження експортних цін служить курсова різниця, що виникає при обміні вирученої більш стійкої іноземної валюти на знецінену національну;

3) вивіз товарів у масовому масштабі забезпечує над прибуток експортерів.

Демпінгова ціна може бути нижче собівартості товару. Однак експортерам не вигідна занадто занижена ціна, тому що може виникнути конкуренція з національними товарами в результаті їхнього реекспорту іноземними контрагентами.

Валютний демпінг, будучи різновидом товарного демпінгу, відрізняється від нього, хоча їх поєднує загальна риса – експорт товарів за низькими цінами. Але якщо при товарному демпінгу різниця між внутрішніми й експортними цінами погашається головним чином за рахунок державного бюджету, то при валютному – за рахунок експортної премії (курсової різниці). Валютний демпінг уперше став практикуватися в період світової економічної кризи 1929 – 1933 р. Його безпосередньою передумовою була нерівномірність розвитку світової валютної кризи. Великобританія, Німеччина, Японія, США використовували зниження курсу своїх валют для демпінгу товарів.

Валютний демпінг загострює протиріччя між країнами, порушує їхні традиційні економічні зв'язки, підсилює конкуренцію. У країні, що здійснює валютний демпінг, збільшуються прибутки експортерів, а життєвий рівень населення знижується внаслідок зростання внутрішніх цін. У країні, що є об'єктом демпінгу, ускладнюється розвиток галузей економіки, що не витримує конкуренції з дешевими іноземними товарами, підсилюється безробіття.

У 1967 р. на конференції Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) був прийнятий міжнародний Антидемпінговий кодекс, що передбачає спеціальні санкції у разі застосування демпінгу, включаючи валютний.

Іноді встановлюються різні режими валютних курсів для різних учасників валютного ринку залежно від проведених операцій: комерційних чи фінансових. Найчастіше по комерційних операціях застосовується офіційний валютний курс, а по операціях, зв'язаних з рухом капіталу, — ринковий. Курс по комерційним операціям звичайно є заниженим. Спочатку для країн, що штучно зменшили курс власної валюти, спостерігається пожвавлення економіки, викликане підвищенням конкурентноздатності експорту. Однак далі нарастають обмеження внутрішньогалузевого і міжгалузевого перерозподілу ресурсів, велика частина національного доходу спрямовується в сферу виробництва за рахунок зменшення в ньому частки споживання, що призводить до підвищення рівня споживчих цін у країні, за рахунок якого відбувається погіршення рівня життя населення. Негативний вплив на зміну пропорцій національної економіки може зробити і штучна підтримка постійного валютного курсу, рівень якого значно розходиться з паритетним, приводячи до закріплення однобічної орієнтації в розвитку окремих галузей економіки.

До чинників, які використовуються для прогнозування валютних курсів належать:

- статистика платіжного балансу: ситуація з резервами країни;
- відмінності відсоткових ставок (реальних);
- відмінності темпів інфляції (відносні темпи інфляції);
- урядова фінансова (витрати) і монетарна політика (зростання пропозиції грошей) як важливий показник інфляції;
- тенденції зрушень наявних валютних курсів;
- збільшення спреда (розриву) між офіційними та ринковими курсами;
- циклічність ділових операцій;
- зміни грошових резервів у світі;
- урядова політика: усунення симптомів або причин фінансових проблем.

У макроекономіці механізм зовнішньої торгівлі досліджується насамперед через показник *чистого експорту* (сальдо торговельного балансу), що залежить від рівнів національного й іноземних ВВП, валютних курсів, специфіки зовнішньоторговельної політики та ін. Наприклад, зростання ВВП певної країни збільшує вітчизняний імпорт, що зменшує чистий експорт. Одночасно позитивна динаміка ВВП інших країн стимулює зростання вітчизняного експорту, що збільшує чистий експорт. При зниженні курсу національної грошової одиниці ціна вітчизняних товарів за кордоном падає і сприяє збільшенню експорту, а ціна імпортованих товарів зростає, що зменшує український імпорт і в підсумку означає позитивну динаміку чистого експорту.

Таким чином, функція чистого експорту обернено залежить від курсу національної валюти й має такий вигляд:

$$X_n = X_n^a - z \cdot e_r, \quad (11.9)$$

де e_r – реальний валютний курс;

z – еластичність чистого експорту до змін рівня реального валютного курсу, що показує, на скільки відсотків обернено змінюється чистий експорт унаслідок зміни реального курсу валюти на один процент;

X_n^a – автономний чистий експорт, що залежить від некурсових чинників (національний ВВП, іноземні ВВП, зовнішньоторговельна політика та ін.).

Розглянемо вплив чистого експорту на макроекономічну рівновагу за моделлю «витрати-випуск». Позитивний чистий експорт, тобто перевищення експорту над імпортом, означає додатковий попит з-за кордону на частину національного ВВП, що піднімає паралельно нагору пряму сукупних витрат, точка перетинання нової прямої сукупних витрат з бісектрисою зрушується вправо і нагору, що відповідає більшому рівноважному ВВП.

Алгебраїчно за методом «витрати-випуск» рівноважний ВВП визначається за формулою:

$$Y = C + I + G + X_n. \quad (11.10)$$

Якщо обсяг виробництва всередині країні перевищує внутрішні закупівлі, тобто $Y > C + I + G$, то чистий експорт є додатною величиною. Це означає, що країна є чистим експортером. Якщо $Y < C + I + G$, то країна є чистим імпортером, а чистий експорт є від'ємною величиною.

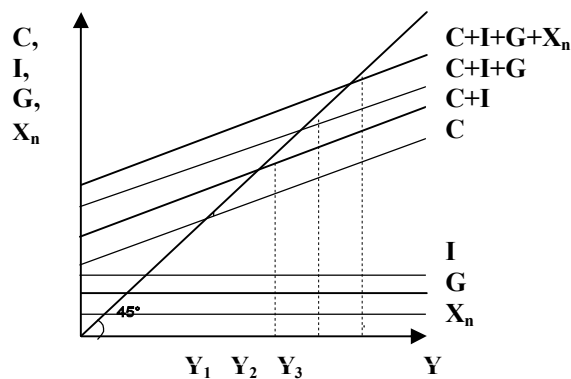

Рисунок 11.1 – Вплив чистого експорту на обсяг рівноважного ВВП

У відкритій економіці рівноважний ВВП відрізняється визначенням функції споживання у зв'язку з конкуренцією вітчизняних й імпортних товарів, тому виникає категорія «*гранична схильність до імпорту*», що зменшує граничну схильність до споживання національних товарів і визначається за формулою:

$$MPIm = \frac{\Delta Im}{\Delta Y \cdot (1 - t)}, \quad (11.11)$$

де $MPIm$ — гранична схильність до імпорту;

ΔIm — приріст імпорту;

$\Delta Y \cdot (1 - t)$ — наявний дохід закритої змішаної економіки.

У підсумку функція споживання у відкритій економіці набуває такий вигляді:

$$C = C_a + (MPC - MPIm) \cdot (1 - t) \cdot Y, \quad (11.12)$$

де C — споживання;

C_a — автономне споживання;

MPC — гранична схильність до споживання;

$MPIm$ — гранична схильність до імпорту;

Y — загальний дохід (ВВП) приватної економіки.

Мультиплікатор автономних витрат у відкритій економіці:

$$m_e = \frac{1}{1 - (MPC - MPIm) \cdot (1 - t)}. \quad (11.13)$$

Чим більшою є $MPIm$, тим нижче мультиплікатор витрат. Тому мультиплікатор витрат у відкритій економіці менший, ніж у закритій. Це означає, що приріст автономних витрат у відкритій економіці забезпечує менший приріст ВВП порівняно із закритою економікою.

За методом «вилучення—ін'єкції» рівновага в економіці - це рівність між величин усіх вилучень та ін'єкцій:

$$S + T + Im = I + G + Ex = S + T + Im = I + (C_g + I_g) + Ex, \quad (11.14)$$

де S — приватні заощадження;

I — приватні інвестиції;

T — податки;

G — державні витрати, що розподіляються на $(C_g + I_g)$, тобто суму відповідно державного споживання і державних інвестицій;

Im і Ex — відповідно імпорт і експорт.

Після підстановок і перетворень отримаємо:

$$S + (T - G_g) - (I + I_g) = X_n. \quad (11.15)$$

Перші два доданки лівої частини $S + (T - G_g)$ дають величину національних заощаджень, а третій доданок $(I + I_g)$ — національні інвестиції. Таким чином, рівновага у відкритій економіці — це рівність між сальдо балансу національних заощаджень й національних інвестицій, з одного боку, і чистим експортом, з другого. Якщо сальдо додатне, то чистий експорт від'ємний. І навпаки, якщо сальдо від'ємне, то чистий експорт додатний.

В умовах відкритої змішаної економіки у короткостроковому періоді ускладнюються вихідні умови моделі *IS-LM*, тому пристосування до нових умов здійснюється за допомогою моделі *Манделла—Флемінга*. Вихідним

положенням останньої моделі є дослідження так званої малої відкритої економіки для позначення економіки країни, не спроможної впливати на рівень світової процентної ставки.

Крім того, припускають здатність капіталу вільно переміщуватися між країнами залежно від рівня процентної ставки. Якщо національна ставка відсотка перевищує середньосвітову, то відбувається приплив капіталу в країну, що після конвертації іноземних валют у національну збільшує пропозицію грошей і зменшує внутрішню ставку до рівня світової. Якщо внутрішня процентна ставка зменшується відносно світової, то з'являються передумови відпливу капіталу, що у підсумку спричиняє зростання національної ставки відсотку.

Таким чином, міждержавний рух капіталу спричиняє в малій економіці такі головні наслідки:

- внутрішня процентна ставка вирівнюється із світовою;
- приплив або відплив капіталу змінює попит на вітчизняну валюту і валютний курс;
- зміна курсу обумовлює зміну чистого експорту й відповідно ВВП.

Якщо вісь ординат представляє реальний валютний курс e_r , а вісь абсцис – величину ВВП, тобто Y , то рівновага на товарному, монетарному і валютному ринках можна ілюструвати за допомогою моделі Манделла-Флемінга як перетвореної моделі IS-LM, що раніше характеризувала закриту змішану економіку і виключала зовнішню торгівлю і валютний ринок.

На рисунку 11.2 крива IS має від'ємний нахил, тобто відображає зворотну залежність між валютним курсом і ВВП. Крива LM є вертикаллю, тому що валютний курс безпосередньо не впливає на вихідну пропозицію грошей.

У разі застосування фіскальної, монетарної або зовнішньоторговельної політики принципову роль відіграє режим валютного курсу.

За умов *плаваючого курсу* стимулюючі фіскальна і зовнішньоторговельна політика спочатку сприяють зростанню внутрішньої процентної ставки і припливу капіталу з-за кордону доти, доки приріст ВВП, що спричинюється такою політикою, повністю не нейтралізується ефектом витіснення чистого експорту під впливом зростання валютного курсу (подорожчанням і скороченням експорту й здешевленням і збільшенням імпорту). Таким чином, стимулюючі фіскальна і зовнішньоторговельна політика в умовах плаваючого курсу є неефективними.

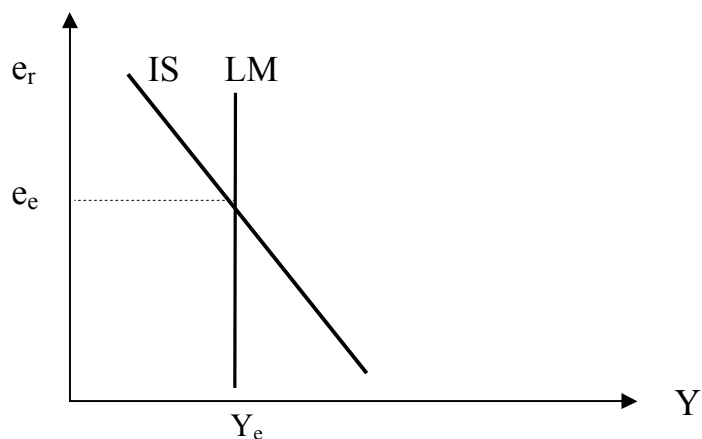

Рисунок 11.2 – Модель Манделла-Флемінга

Вплив монетарної стимулюючої політики на обсяг ВВП, навпаки, є продуктивним при плаваючому курсоутворенні. Завдяки додатковій внутрішній грошовій пропозиції національна процентна ставка падає, відбувається відплив капіталу за кордон, що зменшує попит на вітчизняну валюту, знижуючи її курс. Останній факт сприяє здешевленню і збільшенню експорту країни і одночасно подорожчання й скороченню імпорту. Це означає позитивну динаміку чистого експорту і ВВП у цілому. Таким чином, монетарна політика в умовах плаваючого курсу є ефективною.

Інші висновки отримуємо за умов *фіксованого курсу*. Стимулюючий варіант фіскальної й зовнішньоторговельної політики не спричиняє зростання курсу національної валюти, що забезпечується центральним банком через механізм валютних інтервенцій. Якщо валютний курс не змінюється, то не виникає ефекту витіснення чистого експорту. Таким чином, в умовах фіксованого курсу фіскальна і торговельна політика є ефективними.

Грошово-кредитна політика в умовах фіксованого курсу є неефективною. Наприклад, монетарне стимулювання збільшує пропозицію грошей. Це викликає зниження процентної ставки, відплив капіталу і подальше нарощування пропозиції вітчизняної валюти, що провокує валютний курс на зниження. Але центральний банк зобов'язаний утримувати валютний курс на фіксованому рівні. Через механізм валютних інтервенцій він продає іноземну валюту, зменшуючи пропозицію вітчизняної грошової одиниці для утримування незмінного рівня курсу. Таким чином, нейтралізується стимулюючий ефект кредитної експансії.

11.4 Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності

Велика кількість форм і видів зовнішньоекономічної діяльності та наявність певних ризиків для учасників міжнародних економічних відносин зумовили необхідність розробки відповідного валютно-фінансового механізму,

що забезпечує ефективність міжнародних економічних операцій для обох сторін зовнішньоекономічної угоди.

У загальному визначенні валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності – це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм і методів створення та використання валютно-фінансових ресурсів у сфері зовнішньоекономічної діяльності для забезпечення економічного і соціального розвитку країни й потреб громадян і визначає кінцевий результат всієї світової господарської системи.

Дійсно формування фондів фінансових ресурсів за допомогою зовнішньоекономічної діяльності та використання їх для задоволення загальнодержавних та загальносвітових потреб, а також потреб підприємницьких структур і населення, здійснюються на підставі відповідних нормативних актів.

Валютно-фінансовий механізм має важливе значення, оскільки виконує функцію управління валютно-фінансовими відносинами учасників зовнішньоекономічної діяльності через валютно-фінансові важелі за допомогою валютно-фінансових методів. Кількісна і якісна характеристика ефективності валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності визначається обсягом валютних і фінансових ресурсів, що надійшли в країну зовні та витрачених на відповідних рівнях господарського управління, а також технологією їх зосередження в країні та витрачання.

Крім цього, валютно-фінансовий механізм стимулює приплив іноземного капіталу, забезпечує міжнародні розрахунки між учасниками зовнішньоекономічної діяльності, валютні і фінансові операції, формування та використання валютних і фінансових ресурсів, визначає світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, за допомогою відповідних важелів і методів сприяє інноваційно-інвестиційній діяльності, розвитку національної та світової економіки. Наприклад, держава, надаючи з бюджету експортні субсидії підприємствам, тим самим стимулює експорт їх товарів і надає можливість продавати їх за кордоном за низькими цінами.

Варто зазначити, що валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності працює ефективно лише за умови функціонування всіх складових елементів його структури, за допомогою яких держава спрямовує економічний і соціальний розвиток. Елементи структури валютно-фінансового механізму подано в таблиці.

Таким чином, основними елементами, що складають структуру валютно-фінансового механізму, є – валютно-фінансові відносини, валютно-фінансові важелі, валютно-фінансові методи, правове, нормативне, та інформаційно-методичне забезпечення, які зі свого боку, мають відповідні складові елементи (інструменти):

1. Валютно-фінансові відносини включають формування та використання валютно-фінансових ресурсів, інноваційно-інвестиційну діяльність, міжнародні платежі (розрахунки), валютні операції, кредитування, оподаткування, страхування.

2. Валютно-фінансові важелі включають світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, прибуток (доход), дивіденди, оплату праці, податки, пільги та санкції.

3. Валютно-фінансові методи включають валютно-фінансову політику, валютний демпінг, валютні стабілізаційні фонди, валютно-фінансові резерви, валютний паритет, валютні умови контракту, валютно-фінансовий облік, аналіз, планування, регулювання та валютно-фінансовий контроль.

4. Нормативно-правове та інформаційно-методичне забезпечення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності включає національні й міжнародні нормативно-правові акти, традиції, звичаї, зовнішню й внутрішню інформацію та методичне забезпечення.

Звідси удосконалення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності займає важливе місце у макроекономічних дослідженнях.

Стабільний розвиток України потребує активної участі в міжнародних економічних відносинах. Це спирається на певні об'єктивні *можливості й передумови*:

- значний природно-ресурсний потенціал;
- накопичений науково-технічний потенціал, зокрема, найвищого світового рівня (аерокосмічна галузь, електричне зварювання, деякі продукти воєнно-промислового комплексу);
- перспективне географічне становище, зокрема, для транзиту вантажів засобами трубопроводів, залізниці та автомобільних доріг;
- досвід участі в міжнародних організаціях, наприклад, ООН, МВФ, СБ, Економічному Союзі країн СНД, ГУУАМ, Організація Чорноморського Економічного Співробітництва – ОЧЕС.

Інтеграція у світове господарство повинна здійснюватися на трьох рівнях:

- мікрорівні через відносини людей та підприємств;
- макрорівні через міждержавні відносини;
- мегарівні через участь у міжнародних організаціях.

Визначимо деякі обмеження при здійсненні Україною зовнішньоекономічних зв'язків:

- суттєві екологічні проблеми, наприклад, наслідки Чорнобиля;
- структурна недосконалість, наприклад, у колишньому СРСР до 80 % промислового виробництва України не мало закінченого технологічного циклу;

– значна залежність від зовнішнього постачання енергоносіїв, насамперед, з Росії;

– проблеми оподаткування, державного регулювання, правових суперечок, наприклад, при визначенні експорту в Законах «Про ЗЕД» і «Про ПДВ»;

– проблеми корупції, адміністративного тиску, невиконання судових рішень та ін.

Зовнішньоекономічна діяльність в Україні спирається на Митний кодекс, Закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті», про створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР) та деякі інші. Крім того, важливу роль грають міждержавні документи, наприклад, про уникнення подвійного оподаткування, виконання статутів міжнародних організацій, також документи деяких міжнародних спеціалізованих установ, наприклад, Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів – ІНКОТЕРМС.

Контрольні запитання:

1. Що таке зовнішньо економічна діяльність та яка її структура?
2. Назвати основні складові платіжного балансу?
3. У чому особливості формування платіжного балансу різних країн?
4. Що таке валютний курс та які фактори його визначають?
5. Надати визначення валютно-фінансового механізму та його складових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова Т. А. Макроэкономика / Т. А. Агапова, С. Ф. Серегина. – Москва: Дело и Сервис, 2000. – 416 с.
2. Макроекономика: підручник / [В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик] ; за ред. В. Д. Базилевича. – Київ : Знання, 2004. – 851 с.
3. Бункина В. Д. Макроэкономика: учебник / В. Д. Бункина, Л. О. Баластрик. – Москва: ДИС, 2000. – 512 с.
4. Макроэкономика / под. общей ред. В. М. Гальперина. – Санкт-Петербург : Экон. шк., 1994. – 398 с.
5. Долан Э. Дж. Макроэкономика: пер. с англ. / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей. – Санкт-Петербург : Литера плюс, 1997. – 405 с.
6. Дорнбуш Р. Макроэкономика / Р. Дорнбуш, С. Фишер. – Москва: МГУ, 1996. – 809 с.

7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – Москва : Гелиос, 1999. – 352 с.
8. Макаренко И. П. Макроэкономика. Модели и цифры (на примере Украины) / И. П. Макаренко. – Київ : Наука, 2002. – 142 с.
9. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – Москва : ИНФРА, 2006.
10. Макроекономіка : навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило; Харків. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 295 с.
11. Макроекономіка : навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило (2-ге вид., доповнене); Харків. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2013. – 224 с.
12. Менкью Г. Н. Макроекономіка / Г. Н. Менкью. – Київ: Основи, 2000. – 354 с.
13. Методичні вказівки до організації самостійної роботи, практичних занять та виконання контрольних робіт з дисципліни «Макроекономіка» для студентів 1 курсу денної форми навчання напрямів підготовки: 6.030601 «Менеджмент» та 6.140101 «Готельно-ресторанна справа» та 2 курсу заочної форми навчання спеціальності 6.050200 «Менеджмент організацій». / уклад. : І. А. Островський, С. Б. Тимофієва. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 74 с.
14. Методичні вказівки до самостійної роботи, практичних занять та виконання контрольних робіт з дисципліни «Макроекономіка» (для студентів 2 курсу денної і заочної форм навчання напрямів підготовки: 6.030504 «Економіка підприємства» і 6.030509 «Облік і аудит») / уклад. : Островський І. А., Тимофієва С. Б. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 123 с.
15. Моторин Р. М. Система національних рахунків / Р. М. Моторин, Г. М. Моторина. – Київ : КНЕУ, 2001. – 336 с.
16. Панчишин С. Макроекономіка / С. Панчишин. – Київ : Либідь, 2001. – 614 с.
17. Перехідна економіка: підручник / [В. М. Геець, Є. Г. Панченко, Е. М. Ліанова] ; за заг. ред. В. М. Гейця. – Київ : Вища шк., 2003. – 591 с.
18. Практикум з курсу макроекономіки (основні поняття, формули, тести, завдання, проблеми, література) для самостійної роботи студентів / уклад. Решетило В. П. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 62 с.
19. Радіонова І. Ф. Макроекономіка та економічна політика: підручник / І. Ф. Радіонова. – Київ : Таксон, 2004. – 346 с.
20. Сакс Дж., Макроэкономика. Глобальный подход. / Дж. Сакс, Ф. М. Лоррен. – Москва : Дело, 1996. – 847 с.
21. Савченко А. Г. Макроекономіка: підручник. – 2-ге вид. / А. Г. Савченко – Київ : КНЕУ, 2007. – 448 с.

22. Савченко А. Г. Макроекономіка: підручник / А. Г. Савченко, Г. О. Пухтаєвич, О. М. Тітьонко. – Київ : Либідь, 1999. – 245 с.
23. Савченко А. Г. Макроекономічна політика / А. Г. Савченко. – Київ : КНЕУ, 2001. – 166 с.
24. Семюелсон Пол А. Макроекономіка: пер. з англ. / Пол А. Семюелсон, Вільям Д. Нордгауз. – Київ : Основи, 1995. – 574 с.
25. Селищев А. С. Макроэкономика / А. С. Селищев. – СПб. : Питер, 2001. – 448 с.
26. Тарасевич Л. С. Макроэкономика / Л. С. Тарасевич. – Москва : Юрайт – Издат, 2003. – 650 с.
27. Тітьонко О. М. Система національного рахівництва / О. М. Тітьонко. – Київ : КНЕУ, 2002.–188 с.
28. Тестовий контроль знань, умінь і навичок з модуля «Макроекономіка». (тестові завдання за змістовими модулями, підсумковий тест) / уклад. Решетило В. П., Островський І. А., Тимофієва С. Б. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 51с.

Ресурси ІНТЕРНЕТ

1. Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Міністерство економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
5. Міністерство фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
6. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
7. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org.ru>
8. Цифровий репозиторій ХНУМГ імені О. М. Бекетова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints/kname/edu/ua>

Навчальне видання

РЕШЕТИЛО Валентина Петрівна

ФЕДОТОВА Юлія Володимирівна

Тексти лекцій з дисципліни

«Економічна теорія (Макроекономіка)»

(для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання
напрямів підготовки 6.140101 – Готельно-ресторанна справа
та 6.140101 – Туризм)

Відповідальний за випуск *Ю. В. Федотова*

Редактор *О. В. Михаленко*

Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

План 2014, поз. 110 Л

Підп. до друку 18.06.2014

Друк на ризографі

Зам. №

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 7,4

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4705 від 28.03.2014 р.